

احمد علی

فرخندہ لودھی

چٹے دے اوہلے (کہانیاں)

فرخندہ لودھی

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ - لاہور

فہرست

15	1- پائیدان
21	2- ادنا
31	3- اک اخباری گل
38	4- اک چپ
43	5- شکھ نہر
52	6- ذہری بائل
67	7- کیسوں آکھاں
79	8- چنے دے اوہے
99	9- بچلی پڑھائی
106	10- سبھ کوزاے

کتاب	چنے دے اوہے
لکھیار	فرخندہ لودھی
پہلی وار	ستمبر 1984ء
دوجی وار	جولائی 2015ء
مُل	200 روپے

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور

2۔ کتب روڈ، نرسنگہ داس گارڈن، شاہراہ قائد اعظم، لاہور

فون نمبر 042-36370520

pakistanpunjabibibboard@gmail.com

اکائی ادبیات پاکستان اسلام آباد دے ہائی مل ورکن ہال

ساڈے ولوں

فرخندہ لودھی نے پنجابی کہانی نوں اک نواں روپ دتا۔ اوہناں دیاں کہانیاں اپنے پاتراں، موضوع تے بُسر دے حوالے نال وڈیاں کہانیاں وچ جمنے جان دا حق رکھدیاں نیں۔

بھٹلا پراگا ”چنے دے اوہلے“ ستمبر 1984ء وچ پنجابی ادبی بورڈ ولوں پہلی وار چھاپے چڑھیا۔ ایس پراگے لئی دس کہانیاں چُنیاں گئیاں۔ چون فرخندہ لودھی ہوراں دی اپنی سی۔

کہانی دی پڑھیار ہون ناطے میں ایس کہانی پراگے بارے گل کراں تاں سبھ توں موہرے ”سکھ نہر“ آندی اے۔ ایس کہانی وچ فرخندہ لودھی ہوراں ویسی ٹٹ بھج، تھلویں میل دی اُتلے میل وچ رلن دی جوڈھی نوں انج اُلکیا اے جے شیشہ کر دتا۔ ”سکھ نہر“ دے نرول پانیاں وچ ڈگدیاں گندے پانی دیاں نالیاں کوں اوہنوں اک وڈے گندے نالے وچ بدل دتا اے جیہدے وچ کنڈھے ویدی ہر ابادی نوں اپنا گند گودڑ سنن دا حق لہے گیا اے۔ فرخندہ لودھی دے کہن موجب ”ایہدے کنڈھیاں تے شیداں، میداں، پتو، زمرگس ہر ویلے چھب دکھاؤندیاں نیں۔ ایہہ اکو گڑی اے۔ ایویں نانواں دا پھیر اے۔ جیویں بندہ اک اے تے اوہدے روپ ہزار۔ ایہناں ٹیاراں دے پو، بھرا، عاشق تے کھسم دی اندروں اکو جیہے نیں۔ ایویں رشتیاں دا بھرم ایں۔“

فرخندہ لودھی نے سکھ نہر نوں جیوندی جاگدی، ہمدی ویدی حیاتی دی اک مثال دے طور تے پیش کیتا اے۔

ایہہ کہانی بہوں پکھی ہون ناطے قدم قدم تے پڑھن والیاں دیاں سوچاں دے نویں درکھولدی لگی جاندی اے۔

”چنے دے اوہلے“ اوہناں جذبیاں دی کہانی ایں جیہدے پھلن تاں چیر رت

واگھوں رنگے تے مہیاں بھرے ہوندے نیں تے اواندے بن جان تاں اپنے آپ دے تال دو جیاں نوں دی ساڑ کے سواہ کر دیندے نیں۔

صوباں احمد دی گئے ہونداں دی منگ اے۔ احمد دے چاچے اوس ویلے ایس رشتے توں انکار چاہ کیتا جدوں منڈا کڑی اک دوہے نوں جند جان توں ودھ بھمن لگ پئے سن۔ احمد دی ماں بختو نوں بڑا ہرکھ لگا تے اوہ پتر نوں مڑ مڑ آکے ”صوباں نوں کوئی اجیسی بچ لایے تھیں (صوباں دے پو) دا سر تیاں ہو جاوے، بکے صوباں نوں اُدھال کے لے جا، تھیں دی آکر بچے۔“

پر احمد انج نہیں سی سوچدا اوہنے ڈاڈی سوچ وچار کر کے ماں تے بیو نوں آکھیا ”جے تھیں بھیرا مکاؤ نا چاہندے او تے ساریاں تالوں چٹکی گل ایہہ دے جے میں صوباں دے دیاہ تالوں پہلوں پر بچے جاواں“ تے فیر انج ای ہوندا اے پر بن مڑن دی واری صوباں دی اے، احمد دی ماں نوں فیرو دی ارام نہیں اوہ صوباں نوں دیاہے ورہے احمد تے پٹو پادون دی اُٹھل دیندی اے۔ پر احمد اوہدے دل اکھ چک کے نہیں دیکھدا تاں صوباں احمد دیاں اکھاں کدھ دیندی اے۔

ایہناں ساریاں تھجیاں تے نفرتاں نوں فرخندہ لودھی نے جس ہنر وندی تال اٹکھیا اے اوہنے کہانی نوں حراں تے اپڑا دتا اے۔

”کیسوں آکھاں“، ”اوہا“، ”اک اخباری گل“، ”بچلی پڑھائی“ تے ”بھہ موڑ اے“ اوہناں باتراں دیاں کہانیاں نیں جیہڑے حیاتی دیاں کھوبیاں وچوں نکلن لئی تھیں تاں لاندے نیں پر اوہناں دا واہ نہیں چلدا۔

میں فرخندہ لودھی ہوراں دے آکھے تے گل نکاواں گی۔ ”میں جیہناں کرداراں تے قلم چکھیا اے اوہناں بارے لکھن لئی لفظ اُدھار نہیں لینے چہندے۔“

جس لکھاری نوں لفظ اُدھارے لین دی لوڑ نہ پوے اوہدے پتر حیاتی دا انگ بن کے کہانیاں نوں دی چراں تیک جیون جوگا کر جاندا ہے نیں۔

پروین ملک

مارچ 2015ء

اُوکڑ

پنجابی میری ماں بولی اے پر میںوں ایہہ لکھنی پڑھنی اپنی اوکھی گلدی اے، اپنی اوہری گلدی اے کہ سمندراں پار توں آئی انگریزی دی اپنی اوکھی نہیں گلدی۔ خورے ایہہ اوکھیاں مینوں ای محسوس ہندی اے یاں سارے لکھن والیاں نوں ایس اوکڑ تال واہ پنیدا اے۔ پنجابی وچ بول کے، سوچ کے مینوں ایناں چنگا گلد اے جیویں میں اپنے آچے وچ آں۔ آزاد آں تے سوکھے ساہ لے سکدی آں۔ لفظ مینوں لکھنے نہیں پنیدا۔ گل کہن لئی لفظ کنیاں دا انگ آپ ای آپ وہر دے نیں۔ وٹر لئی مینوں پانی کیڑنا نہیں پنیدا، کھچنا نہیں پنیدا۔ پر جدوں قلم پھڑ کے اوہیو گل کاغذ تے لاہن لگاں تے بڑی مشقت کرنی چہندی اے۔ ذہن تے جھہ دوویں لفظاں دیاں شکلاں تے آدازاں جھکے دوڑن لگ پنیدا نیں۔

پنجابی وچ ایہہ اوکڑ شاید ایس کر کے دے کہ ایہدے کول کوئی اپنا دھرا پچھان بھریو نہیں۔ منگوں بھریو یوں پائے وچاری آگے دھن توں سنگدی اے۔ زندہ زبانوں دی قوماں داگر ہندیاں نیں۔ اوہناں دی اپنی اک تھاں، پچھان تے انفرادیت ہندی اے۔ کسی قوم تے زبان دی دڑی تے پہلی پچھان اوسدا بھریو ہندا اے۔ پنجابی زبان کول اپنا

بھریو انہیں۔ منگوں لیرے اوسدے بھرنویں جتے تے ڈٹ نہیں آوندے۔ پنجابی زبان بولن، سنن وچ اک ایہو جی نیار دی تصویر پیش کر دی اے جیدے منہ چت وچ پنجاب پائیاں دی آب اے..... ڈانڈی جاندار تے سرکڑھویں جاپدی اے۔ جاندار تے اوہ ہے جیہڑی من تائیں جیوندی جاگدی پئی اے۔ ایہہ جیوتا ایس دے وجود دی طاقت واثوت اے۔ جے ایہہ اپنی جھڑی نہ بندی تے من تائیں ٹک چک جاندی۔ بیہہ بنانے لیرے لے پاکے دی من تائیں قائم اے۔ ایس توں جدا اے کہ ایہہ کدے مر نہیں سکدی۔

پاکستان نوں وجود وچ آیاں جتھی ورہے ہو چکے نیں۔ من تائیں ساڈی قومی زبان اُردو تے حکومتی نظام دا نکاح نہیں ہو سکيا۔ مولوی عبدالحق مرحوم تے سید عبداللہ ورگے عالم بھانویں زبان تے نظام دے جوگ لئی رکتا دی زور لاوون نظام ایہو کہندار ہیا اے تہاڑی جی امور خانہ داری لئی چاہے کئی چنگی تے شکوہ ہووے سوسائٹی وچ چلن جوگی نہیں۔ ایہدے وچ نہ ایناں علم اے نہ اپنی عقل نہ سمجھ نہ اچھے کُن جہاں نال ایہہ باہر دی دنیا وچ چل سکے۔

وچاری پنجابی نوں تے کوئی مولوی عبدالحق یا سید عبداللہ دی نہیں بھوے جیہڑے ایس دے بھریوے تے قد بُت، بک سک ول دھیان دوان۔ ایس تے اے ایہہ دی طے نہیں کر سکے کہ کبھڑا لہجہ اصل پنجابی اے۔ جے ایس "بیر وارث شاہ" نوں معیار بنائیے تے باقی تحقیقات تے اج دیاں تفتیقاں نوں راوی تے چتاں جے سننا پئے گا۔ کیوں جے ایس اج دیاں تحقیقات نوں بیر وارث شاہ دے لہجہ وچ نہیں پڑھدے۔

پنجابی ول کدے کدے کوئی لکھن والا اوس دے بھرنویں اگ تے سمجھویں مہاندے دی جہ نال کھچیا جاندا اے تے اوس دا ہتھ پھرن دیاں دو چار کوششاں کردا اے۔ گل ایہناں دو چار کوششاں توں اگانہ نہیں دودھدی۔ ایہو جہ اے کہ پنجابی زبان وچ ہور زبانوں دے گھوس تے اُجھرواں کم نہیں ہو رہیا۔ ڈوہتی وچ ایہہ دے کہ ایہدے وچ

نہ تے کوئی اخبار جمیہا اے تے نہ کوئی اشتہار۔ پریکٹس کچ ہووے۔ پڑھے لکھے پنجابی گل بات اپنی بولی وچ کر کے خوش نہیں ہوندے۔ جیہڑے بیٹے اُسے نیں اوہ انگریزی بول کے حاکیت دار وعب پاؤندے نیں۔ ایہناں حاکماں وچ جیہڑے کچ ہوئے نیں اوہ اُردو بول کے دڈے ہون دا چلاؤ ہندے نیں۔ عام پنجابی جہاں وچ ڈریور، کوچوان، پٹو ہڑے، کاسی، چھاڑی والے، رسہ گیر، فنڈے، جیب کترے، مزدور، لوہار، کھار، ٹھیکار، بھڑ بھو نچے تے پولیس دے سپاہی شامل نیں ماں بولی وچ گل بات کردے نیں۔ ایہہ دی آکھیا چا سکدا اے کہ پنجابی بولی دی تھیلی پھر تے بولی جاندی اے۔ سو پنجابی وچاری حالی دی بولی ٹھولی دے مقام تے کھڑی اے۔ بھانویں ایہہ وارث شاہ، بکھے شاہ تے شاہ حسین جیسے شاناں والے شاہواں دے دربار وچ رہی ہووے۔ اسان ایس نوں بولی گولی توں اگانہ دھن نہیں دتا۔ ایہو جہ اے کہ میری پہلی کوشش وچ جیہڑیاں کہانیاں شامل نیں جچ پچھو تے میں بڑے سوکھے سمجھا بھیاں پر بڑی ادھی ہو کے لکھیاں نیں۔

پنجابی دیاں ایہہ کہانیاں میں صرف ایس خیال نال چھواری آں کہ میں پنجابن آں۔ قلم پھرن والیاں تے بہت سارے لوکاں دے حق ہوندے نیں۔ ڈوہتی ماں بولی دا ہندا اے۔ میں پنجاب وچ جی، وڈی ہوئی اچھے ای ایس جوگ ہوئی کہ قلم ورگی نازک تے بھاری دے داری چک سکاں۔ میں پنجاب تے پنجابی بولی توں دکھ نہیں میریاں اُردو کہانیاں وچ دی بچ آب دی وڑاے۔ پنجابی میرے قلم دی رشائی اے۔

آج کل پنجابی، اُردو تے ہور ساریاں زبانوں وچ نویں رد چلی ہوئی اے۔ جیہڑی مغرب توں آئی اے۔ بعض لکھن والے بے معنی تے گول مول گھاں کر کے قاری نوں ستان کھپان لئی قلم گھسائی جاندا نیں۔ کوئی دے پئی آج دے عام قاری کول ایہناں دیہل ہے؟ اچھے میںوں مرحومہ تنیم سلیم چٹاردی دا اک ٹی وی انٹرویو یاد آؤندا اے جس دے وچ اوہناں لکھن دیاں رد روایت تحریکاں بارے وضاحت کر دیاں آکھیا کہ

”مغرب والے تجربے دے طور تے ایہو جے کھٹے بدھے کم کر کے سٹ دیندے نیں تے ایس اوس نوں ٹم چٹ کے، سرتے رکھ کے کئی دہائیاں تائیں اپنے آپ نوں اچا دن وچ لگے رہندے آں۔ اتھے تائیں کہ مغرب والے کوئی ہور نوں تجربہ کرن۔“

اصل وچ میں ایہہ کہتا چاہتی آں کہ ویلا لکھدا ہویا کدے کدے، پکتے پکتے ایک جاندا اے، ایک جاندا اے۔ ایس اچکن نال اک غیر فطری صورت حال پیدا ہوندی اے جس نوں دو جیاں لفظاں وچ مسئلہ کہیا جاندا اے۔ دنیا دے مسئلے کدے وی نہڑ نہیں سکدے۔ ہر عہد اپنے مسئلایاں نال پچھانیاں جاندا اے ایس لئی ہر لکھن والے نوں اپنے عہد دے مسئلایاں نال نہڑنا چاہیدا اے۔ ایویں اوکڑاں کھڑیاں نہیں کرناں چاہیدیاں۔ آن والے زمانیاں لئی جے اوہ کوئی پیٹنگنی کر سکدا اے تے خوشی نال کرے جیویں ساڈے علامہ اقبال نے کیا۔ اوہناں بیت یا اظہار دے اسلوب نوں توڑے مروڑے پناں سدا بہار ادب تخلیق کیا۔ اوہ اپنے پڑھن والے نوں اعتماد وچ لے کے آگے ودھے نیں۔ سوچ دیاں، فکر دیاں نویاں راہواں کھولیاں نیں۔ پڑھن والے نوں الجھایا نہیں سکوں الجھتاں چوں کٹھنیاں اے۔ جے لکھن والے کول دور دیکھن والی اکھ نہیں فیرا اوہ اپنے ویلے دی جگہ کرے ایویں پانی رڑک رڑک کے دن پونیاں بوتلاں وچ پان دا کیہ فایہ۔ دو جیاں دا ذہن تے ویلا خراب کرن دا کسے نوں حق نہیں پہنچدا۔

”چنے دے اوہلے“ دیاں کہانیاں، مینوں یقین اے، پانی دا ریزکا نہیں۔ میں لفظاں نوں روپے سمجھتی آں۔ فضول خرچی دی قائل نہیں تے لفظاں نوں اوتا کو دیتی آں بنیاں دی میری کہانی دے پلاٹ تے اوہدے کرداراں نوں لوڑ ہووے۔ میں جہاں کرداراں تے قلم نکایا اے اوہناں بارے لکھن لئی لفظ اُدھار نہیں لینے پندے۔ میں لفظاں نوں استعارے بنان دی قائل نہیں۔ لفظاں دا قرض اپنے سرتے لینا دی مینوں چنگا

نہیں لکدا۔ ایسے لئی میں ہتھ روک کے لکھتی آں۔ کدے کدے جدوں کوئی واقعہ یا گل لکھن لئی بوہتا ای تنگ کرے تدوں مینوں لکھتا پندے اے۔ جو کچھ میرے کول ہے اوس نوں ورتتا پندے اے۔

میں ایہہ ڈینگ دی کدے نہیں مار سکدی پئی میں بہت اُچی لکھاری آں۔ مینوں سمجھن لئی بوہتے علم تے اُچی پسند چاہیدی اے۔ اصل وچ اچا ادیبو ای بندہ اے جس نوں لوکیں موہنڈیاں تے چٹک لین۔

”چنے دے اوہلے“ میری عاجزانہ تے عام فہم جیہی کوشش اے۔ میرے دبیزے ادیبو جن سورج چڑھدے نیں جیہوے ہور لوکاں دے گھرں دی نو کھلار دے نیں۔ سورج جن، دکھ سکھ ساڈی سانجھ اے۔ جد تائیں سورج جن چڑھدے میں زب کیا تے تُو ہے چنے قائم رہن گے تے میرے درگے ایسناں دسدیاں گھراں دے دکھ سکھ ویکھ کے لکھدے رہن گے کیوں جے لکھاری تے لوکاں وچکار ایویں چنے کو جتاں اوہلا بندہ اے۔

فرخندہ لودھی

پائیدان

بس وچ ایہی بھیڑی جے رہے رب داناں۔ بندے تے بندانہیں پیراں تے
 پیر چڑھے ہوئے سن۔ ہر بندے نوں جان دی توائی سی۔ حمید نوں آج فیر دفنوں دیر ہون
 دا ڈر سی۔ کیوں جے اوہ آج گھروں ای کج چرکا کُریا۔ پینڈے دا مارجن تے اوہ گھر وچ
 ای لا آیا۔ جے..... جے پونوں تاپ نہ چڑھدا۔ جے اوہدی ماں اوس نوں سودا لین نہ
 کھلدی فیر..... اوہ سوچدا بس نال لمک گیا پئی ایس تے نہیں تاں اگلے شاپ تے کج
 لوکیں اتر جان گے۔ اوس پائیدان تے پیر پھسایا۔ بھگی جاندیاں عمارتاں، فٹ پاتھیاں،
 لوکاں توں ذرا کو تکہ ہٹا کے پائیدان ول تگن دا ویہل اوہنوں انج ملایا کہ کسے اوسدے پیر
 تے پیر رکھ کے پیر ای چھڈیا۔

”اوئے.....“ دے نال معمولی جیہی گالھ مونہوں آپے نکل گئی۔ بڑی کوشش نال

اوس تھلے تکیا:

”بلے.....“

پائیدان تے پیراں دا ڈھیر لکھا ہویا سی۔ پیر ای پیر۔ گندے پیر، چنگے پیر،
 گورے پیر، کالے پیر۔ بوٹ جراباں والے پیر۔ اپنے سارے پیراں ول تکیاں تکیاں

حمید نوں اپنے پیراں دی پچھان بھل گئی۔

”خوہے اوسدے ہیر کیہڑے نیں؟“ اک گھڑی لئی تے اوس نوں دہم جیہا ہویا۔ خوہے اوس دی یادداشت جواب دے گئی اے۔ اُس دا دل سینے دی کندھ نال ٹھاہ ٹھاہ و جن لگ پیا تے اوس پیراں ول غور نال دیکھدیاں اپنے آپ توں پچھیا:

”اوئے میرے ہیر کتھے گئے۔ میرے ہیر کیہڑے نیں؟“

اپنے وچ اک برقعے والی تے کج پنے پائیدان تے انج ڈگے جیویں شگجھی زن بوہے چوں گئی وچ کوڑا دگاہ نئے۔ وچاری مائی دا برقعہ اُس دے گلے نوں پھاہالا کے کدھرے پچھے بھسیا ہویا سی تے اوہ گل گھوٹو دے مریض وانگوں اوکھی اوکھی بول رہی سی۔

”وے تہاڈا بیڑا غرق۔ بس والیو۔ وے اینیاں سواریاں؟“

”لا لچھ۔ ترس کرو کتے کتے بالاں تے۔“

”تے مائی تئیں کج ساڈے تے ترس کرو۔ اک ٹٹھ نال اپنی خیری!“ کنڈکڑ نے اک اک کر کے بچو بال فٹ اتھ تے دھریاں آکھیاں تے ساری بھیڑ نوں اکھ ماری۔ پائیدان تے ہاسے دا کھڑاک جیہا ہویا۔ کنڈکڑ نے راڈ نال بھولدیاں ہویاں ہاک لائی:

”منٹ، واہمہ، شالا مار..... پلوں پار۔ جلو، جلو چلو۔“

حمید کوں رہیا نہ گیا۔

”یار خیال کر، آگے ای مت مری پئی ہے۔“

”پاؤ! جد تاں امی حکومت اے۔ انج ای چلے گا۔“

”تے اللہ چاہے عوامی حکومت سدا رہے گی۔“

”اللہ چاہے ساڈا کاروبار دی انج ای رہے گا۔ یارو ساڈا دیلا آیا اے تے

چیکاں مار دے او۔“

حمید کنڈکڑ دی گل دا کوئی اثر نہ دتا۔ سواریاں دے آجان نال پائیدان تے بھیڑ ہو رہی گئی۔ حمید انگدیاں انگدیاں سوچیا:

”یارو اتیں اینہاں توں سڑنے آں۔ پر اتیں ہاں کون؟ تھوڑی دیر پہلاں میٹھوں اپنے ہیر پچھا تے نہیں سن جاندا۔ ایہہ آکھدا اے ساڈی واری تئیں چیکاں مار دے او۔ نہیں کون آں؟ میرے ہیر کیہڑے نیں تے نہیں خرا کیوں آں پائیدان تے ہیر ٹرل ٹرل پنے کر دے نیں۔ میٹھوں میرے درد نے دیا اے پئی نہیں دی اتھے کتے ای آں۔ نہیں تے کج پنے نہیں تئیں کتھے آں۔“

”پچھے کنڈھ لو جی۔“ کنڈکڑ کھرنے کاروباری لہجے وچ آکھیا:

”دیکھ آں..... پیساں دی کنڈی کامل پئی ہوئی ہے۔ تھاں ہے کوئی نہیں۔ پچھے

کنڈھو۔ دس چلے تے ہتھ پائے آئے ای کنڈھ لو۔“

حمید دے نال ای کوئی دل بھوک پاؤ کھڑا سی۔ شکوں نواں نوں نوکر ہویا گدا سی۔

”تھاں نہیں اے پاؤ۔ شکر کرو اپڑا ای جاؤ گے۔“ کنڈکڑ اوسے کھروے طریقے

نال اثر دتا۔

”تے پیسے دی نہیں۔“ پاؤ دی آخر نو جوان سی۔

”ایہہ گل اے تے بس تہاڈی ماں دی نہیں۔ اتھے ای لہہ جاؤ۔“

پاؤ جواب وچ تھپڑ کنڈھ ماریا تے آکھیا:

”نئیں اوس ویلے دا تیریاں جتاں پیا سنا آں۔“

کنڈکڑ پاؤ نوں تائیوں پھڑ کے چلدی بس وچوں پھال لا دتی۔ دونوں کج دور

تائیں بس دے نال گھڑیں ہوندے گئے۔ چنگی پٹے پٹے ہوئی تے ڈر پور بس روکی۔

دیکھدیاں دیکھدیاں بس دیاں ساریاں مرد سواریاں لہہ کے موٹے تے

آرمیاں۔ فٹ پاتھ تے واہ واہ گول ہو رہیا سی۔ اک منٹ دی دیر وچ دوہاں پاسیاں دی ٹریک جیم ہو گئی۔ لوکیں لڑیاں نوں دیکھن لئی انج بھی آ رہے سن جویں غریب نیانے نیاز لین لئی دوڑ دے نیں۔

لڑیاں نوں کوئی وی نہیں سی ہلکا۔ اک دی پیٹ کوٹ دے پرچھے اڈ گئے۔ دوہے دی شلوار قمیض میٹھی ہو گئی۔ فیر کسی پکی عمر دے بندے حوصلہ کر کے باؤ نوں کچھ لیا۔ باؤ ہانہ چھڑا اندر پھینکا ریا۔

”ایسوں تیں دسٹاں آں سواری کیڑیں لہائی دی اے۔“

”او باؤ پڑھیا لکھیا ہو کے ایہو جیہیاں گھاں کرنا ایں۔ دس تیرے پلے کی

رہیا۔“

”ایہدے پلے ہے ای کی؟“ کنڈکٹر پائیدان تے پلاکی مار کے چڑھیاں ہویاں انج ہٹکیا جویں اڑیل گھوڑا سوار توں سٹ کے ہٹکا اے۔

سواریاں نوں کے بس وچ بہر گیاں۔ ٹریک چل پئی۔ میلہ کھنڈ گیا۔ باؤ دی بس وچ آ گیا۔ اس دفتر جانا سی کنڈکٹر نے بس چلوئی سی۔ دوویں بس نوں جی دیر لئی جھڈ نہیں سن سکدے۔ ہاں دوواں غصے دا بھار کچھ ہولا کر لیا۔

بس چلی تے کنڈکٹر جیسی جیسی لوکاں توں پیسے اگر دہنے شروع کر دتے۔ باؤ نے والاں تے جھ پھیرے۔ موڈ میاں توں مٹی جھاڑی۔ تے جیب چوں رومال کڈھ کے واچھ چوں رسدا لبو پونجھیا۔ لوک کہہ رہے سن۔

”باؤ۔ تیری کوڑ ساڈا خانہ خراب کر دتا۔“

”ایہدی رپورٹ کر دتاں۔“ باؤ کنڈکٹر ول اشارہ کر دیاں ہوئیاں آکھیا۔

”کدھے کول؟“ اومی تے پکی عمر دیاں مرداں گوڑ والے لہجے نال پونجھیا۔ اپنی

دیر وچ کنڈکٹر نکلاں کٹ کے دیہلا ہو چکیا سی، باؤ دے کول آن کھلوتا

”چار اکھر پڑھ کے رپورٹاں کرن جوگ ہو جاندا ہے۔ بس۔“

”بساں عوام دی خدمت لئی چلائیاں جانیاں نیں۔“

”ہی ہی..... ہی ہی۔“

کنڈکٹر نال ہوو آوازاں دی سن۔ پر حیدر کنڈکٹر دی وانج پچان لئی۔

”باؤ۔ جے تیرا ڈھڈھ نیریاں نال بھر دا اے تے لائی جاندا ہے۔ ایس ڈھڈھ دی

خاطر پھیرے لائے آں۔“

مگل بات اتھے تائیں مچی سی کہ حیدر دا سٹاپ آ گیا۔ اس بس وچوں لہندیاں

بھوٹ وٹ دتی۔ کھسماں نوں کھائے بس تے بس دے لوک۔ دمبر دمبر دے مینے وچ

آج اوہ چھینویں وار لیٹ جا رہیا سی۔ افسر ولوں چار دارنگاں مل چکیا سن تے اتوں

سالانہ خفیہ رپورٹاں جان دے دن۔ اوہ جل ٹو جلال ٹو پڑھدا ہويا ندا گیا۔ ندیاں

ندیاں ادھوں اپنی ٹوردا خیال جیہا آیا۔ ہیراں ول تگن دا ٹیم نہیں سی۔ اوہ نسا ای چلا گیا۔

ایتھوں تائیں کہ اوسدے ہیر دفتر دے پوسے تے جا کے آپے رک گئے۔

توہے دے سانسے بنگالی ناریل دا موٹا پائیدان دھچکا ہويا سی۔ پائیدان توں

اگانہ بھاری پردے۔ پردیاں دے نال ای مغل دار ایرانی قالین۔ ذرا کوہور اگانہ

چمکدی وڈی ساری میز، میز دے تھلے بیڑ۔ بیڑ دے سانسے پائین والا پائیدان۔ پائیدان

اُتے دوہیر، لشکر دے ٹوٹاں وچ لگے ہوئے۔

حیدر نے ایہہ ہیر اک بارگی پچان لئے تے اپنیاں گواچیاں ہویاں نظر ان نوں

ڈرا جتاں چٹکیا۔

”سُر۔“

”ہوں۔ سُر حیدر! تو دارنگ کا کوئی اثر نہیں او۔ کے۔“

افسر بے پروائی نال ہیڈ کلرک ول دھیان کتا:

”سارے ملے دیاں روپڑاں ساکن ہو گیاں؟“
 ”جی جناب۔“ ہیڈ کلرک ڈھڈھتے ہتھ بٹھی بٹھی سرسٹ کے جواب دتا۔
 حید جان لئی مڑیا تے اُس نوں اُنچ لکھا جیویں اوسدے بیرمن من دے عین
 تالین توں تاریل دے پائیدان تاکیں آؤندیاں اوہ ساں ایہ سوچ سکیا۔
 ”ساڈے ہیر کیڑی دھرتی تے نیں؟“
 میز تے آکے کم کرن وچ اوہدا رتا جی نہ لکھا۔ دل اُنچ ڈکھ رہیا سی۔ جیویں
 ویلے دا جن اُس نوں یوٹاں سنے ہمدی جا رہیا اے۔ سدھ لین نہیں دیندا۔

1973ء

اوٹا

ویلے دا کم اے بیتا تے اوہ چدا رہندا اے۔ بندا اوہنوں روک نہیں سکدا۔
 بے بندا کپے ہیریں ہووے تے دیا اوہنوں پٹ نہیں سکدا۔ بال پن توں جوانی، جوانی
 توں بڑھاپے وچ بندے نیں اپنے لئی کوئی تھاں بناکے ہووے تے کسے دی ہمت اے
 اوہدے کولوں اوہ تھاں کھو لوے۔
 دھیر کر لیل گھبرو ہندیاں ہویاں سوچدا سی ویلے نوں ڈکناں مرداں دا کم اے۔
 بے مرد کھنوں ہووے تے اگلیاں پچھلیاں پیڑھیاں نوں لے ڈبا اے۔
 دھیر دی ماں، پھاماں، خاندان دے کھنوں ہون دی وجہ نال کھاندے پیندے لوکاں
 دے بھانڈے مانجھ کے، کپڑے دھو کے تے جھاڑو دے کے اپنے بالاں دا ڈھڈ بھردی
 سی۔ اتھے ای بس نہیں، جدوں کنواری سی تے ایہو ای دھاڑی دپا کر دی سی۔ دیسی گئی
 تاں وی کر دی رہی۔ بال بچے دار ہوئی تاں سگوں رُجھ گئی۔ پٹھلی پدھر دے مرد زانیاں
 دے مرد ای ہندے نیں کفیل نہیں ہندے۔ بس ایویں لوکاں لئی ڈراوا جیہا پچی ویسی ہوئی
 اے۔ کوئی جھمکتی کیسے ہتھ نہیں لا سکدا۔ نیاں ہو جان تے لوکیں اُنچ ای کوئی دلچسپی نہیں
 لیندے۔ سائیں تے مالک دے لفظ ایس طبعے دیاں بڑھیاں دے مقام دا صحیح تعین کر

دے نیں۔ اوہ اسی اوہلے نال لگ کے حیاتی دے سارے دکھ بھوگ لیندیاں نیں۔
دھیر دی ماں پھاما جدوں دھیر نوں سہرنے لائے اوہ انج چھلایا پھر داسی جیویں
عرش تے فرش اوہدے دم دی برکت نال سدے نیں۔ دھیر ایس گلوں دی خوشی کہ اوہدی
غریب جڑیاں تے اک داری آئی جاندی اے۔ دھیر ایس گلوں دی خوشی کہ اوہدی
ماں اوہدے لئی چنویں ٹکوی دیاہ کے لیاہی سی۔ شہریاں کئی ٹکویاں نوں دیکھ بھال کے پنڈ
دی لہز تیار اوہدے معیار تے پوری اتری۔ پنڈ دے واسیاں لئی شہر بڑی شے ہندے نیں
تے شہر دی لاہور۔ دھیر دی دوستی نذیراں لئی لاہور اوہدے سٹھیاں توں کدھرے اچا،
سدرہاں توں بکناں ائی ڈوبنگ تے اوہدی عقل توں باہلا ائی چاتری۔ نذیراں نوں دھیر
دے ملن دا بڑا چاہتے ارمان سی۔ اوہدیاں سہیلیاں اوہدی مکتبی تے ائی آکھ وٹاسی:
”بھاگن والیاں نیں اوہ کڑیاں جڑیاں شہر دیاہیاں جان۔ پنڈاں دج گوبا
کوڑا کر کر کے جوانی ترک جاندی اے۔“

جدوں شہر والے بری دج کرپ سائن دے رنگ برنگے بچ جوڑے، گولے
تے والے۔ ہاکن دانیشی بُتھ لے کے ڈھکے تے پنڈ دیاں زنانیاں نے دی تک تے
انگی رکھ دیاں آکھیا۔

”لے نی جیراں توں تے پیگم بن کے نکلیا کریں گی۔ غم نگر کاہدا۔ مَن تے نسل
ای لہیہ جاتی اے۔“

ایہناں بڑھیاں گل لا کے آکھی سی۔ نذیراں سمجھ گئی۔ اگوں اوہو جیہا اُتر دتا۔

”تے تسمیں سڑو۔“

”سڑاڈی سڑے نجی۔ بھین بھرا لوں سوکھیاں دیکھ کے دی کوئی سڑدا اے۔ دفع

ہونی جیراں تے توں مویہ پھیر گئی ایں۔“

”اکھاں دج سٹنے ہون تے اوہ پھرائی جاندیاں نیں۔“ کسی سیانی نے آکھ

کے گل ہوو پاپے موڑ دتی۔

نذیراں جدوں دی سال تھیں بھینتی سوہریوں پیکے آؤندی۔ اوہدے دوالے
زنانیاں داسیلے لگ جاندیاں۔ بڑھیاں، جوان، اپنی اپنی سوچ دے مطابق سوال کردیاں:

”سنائی! لہور گئی وسدا اے۔“

کوئی کہندی:

”لہور شہر اچا والیاں دا گُچھا۔“

تے اوہ جواب دیندی۔

”تھیں گُچھا اے۔ تے رنگاں دا کوئی حساب ائی نہیں۔ سارے بندیاں دا لہو نی

لہدا اے۔ تے ایس دے منہ تے جون دیاں لالیاں سدا بہار نیں۔“

ہولی ہولی اوہدے پنڈ دیاں کڑیاں تے بلانیاں نے دیکھیا کہ نذیراں دے منہ

توں زوہپ فُردا جاندیاں اے۔ جس دا کارن وڈیاں بڑھیاں ایہہ سدیاں سن کہ اوہ بال بچے

دارجو ہو گئی اے۔

نذیراں ششے دلوں ہٹ کے دھیر ول دیکھ دی تے سوچدی کہ اوہ کیہڑا نیا نیاں

نوں دودھ پیندا اے۔ مرد ہو کے منہ تے چھائیاں پے گیاں تے رنگ دج پتین آئی

جاندی سی۔ بے اوہ ویہاں درھیاں دی سی تے دھیر پنجمیاں دا ہووے گا۔ دونویں اپنی

بھینتی گھر دے جاندے سن جیویں سون دی بھانیز نال لون۔

اوہدی کس پھاماں اٹھدیاں بندیاں سمجھاندی:

”جیراں! توں دی کوئی تھہ پیر ہلا لیا کر۔ کلا منڈا کئی کو جان مارے توں بیگماں

دانگر گھر بہہ کے دودھ تے نہیں جاتا۔“

دھیر نوں دکھ آکھ دی:

”دے نہیں ایس توں نکاں دے تے اوہ دیندی آں۔ تریہہ (30) روپے مہینہ،

روٹی پکڑا مفت۔ دے چوری مہنا، یاری مہنا، محنت مہنا نہیں۔“

دھیرے دلا جیا ہو کے جواب دیندا:

”ماں! ایڈے چا تال برقع پرایا۔ پیار ہوے۔ تے جیراں کوئی بڈھی ٹھیری تے

نہیں۔ توں آپ جانی ایں۔“

ایس گل دی پھاماں نوں بڑی کوڑ چڑھی۔

”دے لائی لگا ماں تیری جدی بڈھی ٹھیری سی۔ ساری حیاتی مخنتاں ماری

رہی۔“

دھیر نموشی مٹان لئی بولیا:

”ماں پنڈ دی کڑی لکھ چلاک ہووے۔ شہریاں دلاں فریاں لئی سدھی رہندی

اے۔ ہیشار تے ہوچی بھانوسے بن جائے سیانی نہیں بندی۔“

دھیر اک ٹیکٹری وچ ملازم سی جتوں اوس نوں اک سو تے دیہہ روپے مہینہ

ملدا سی۔ تاں نوں اک سو دیہہ روپے بڑی رقم اے۔ پر ایہہ رقم مہینے دے پندرہ واڑے

توں اگے نہیں سی ہدی۔ تے پندرہ واڑا انچ پیڑ داسی جیوں کلہو سرپوں نوں۔

جیہڑے کہندے نہیں کہ غریب دے ہال حدیاں ای کماؤ ہندے نہیں۔ سچ ای

آکھدے نہیں۔ ایس نوں زمانے وچ تے ایہہ گل ہووے پچی گلدی اے جدوں بندے

دی چوگ رب نالوں نیستی بندیاں دے ہتھ ہو جائے۔ نذیراں اپنے بچے تے مانے نوں تال

لے کے MOTHER AND CHILD WELFARE دے سنٹراں چوں UNICEF

دلوں آئی ہوئی بالوں لئی امداد آآ، گھوکوس، سکا دودھ ہووے جیہڑی شے جمل جاندی کٹھی کر

لیاؤندی۔ سکے دودھ دی چاہ وچ گھوکوس پاکے سارا ممبر روٹی کھالیدا۔ انچ پیسے جوڑ جوڑ کے

ادھتاں ماں دے دینڈے تال اک کوٹھڑی چھت کے سامن لالیا۔ جالوسول چوں ماں توں

دکھ ہو کے رہن لگ پئے۔

بندہ ہر طرح دے ویلے تال گزارا کر لیندا اے۔ پنڈ ہووے یا شہر نذیراں اپنی کو

سیانی ہے سی کہ اوہ سس نالوں دکھ جھکا پاکے بہہ جاوے۔ اتوں UNICEF مونی لادتی۔

UNICEF زندہ باد۔ کسے دا احسان نہ بھار۔ دیکھا لکھا امکیا۔ نیانے، سیانے ہندے گئے۔

اک دن سنٹر والیاں انجن چیتی جواب دیندیاں آکھیا:

”مشرقی پاکستان وچ ہڑ آن لگ پئے نہیں۔ مہن سرکاری امداد اودھر جاوے

گی۔ بالوں نوں چاہی دا اے ممبر کرن اپنے بنگالی بھراواں لئی۔“

ایس جواب تال نذیراں دا تے حوصلہ ڈسے جیہا گیا۔ اوہنے دھیر اگے گل کہتی

تے اوہ اوکھا ہو کے بولیا:

”بکدے نہیں۔ دوہواں پاسے اکو حال اے۔ مہن جانیں گی تاں تے منہ تے

کہہ دیں پچی ہڑ لئی جدی امداد آندی اے۔ فیر بے بنگالی بھرا بھلکے نہیں تے اتھے کھڑا راج

اے۔“

نذیراں نوں جیوں دھیر نے پچی پڑھائی سی اوہیں اوس اگے جا کیتی۔ سنٹر دی

چودھرائی اوہوں کھان نوں پچی:

”بکڈیاں گھاں آگیاں نے ایہناں چھوٹیاں چھوٹیاں لوکاں نوں ایس کوئی

بلیوں دینا اے۔ آؤندا اے تے دے دینے آں۔ نہیں آؤندا تے نہیں دیندے۔“

کول بیٹھی نذیراں جیہی اک زبانی نے بولی دینی آکھیا:

”بلیوں نہیں دینا تے پلے تاں بننا اے۔“

سنٹر والی خسے تال ٹھوڑی اٹھ کے چلی گئی تے اوہ دونوں کئی دیر بیٹھیاں ہڑ

دیاں، الیکٹریاں دیاں، ممبراں تے مطالبیاں دیاں گھاں کردیاں رہیاں۔ اوس زبانی نذیراں

نوں ایہہ دی دسیا کہ ہر شے بزار وچ دکدی اے تے جاں سنٹر والے ملاٹھے والیاں نوں

واٹن دیندے نہیں۔ بھین، نہیں توں کون؟“

باہر نکلیاں ہویاں نذیراں نے دیکھیا کہ چنگیاں بھلیاں چٹ کھڑیاں زنانیاں راشن دے تیلے برقعیاں تھلے دھکی لئی جائیاں نیں۔ نذیراں نے نال دی نوں آکھیا:

”ایہناں وچاریاں دا دی کوئی حال نہیں۔“

ساریاں سننراں دا اکو جواب سی۔ فیر اوہ بے دلی جی ہو کے بہہ گئی دھیر نوں صلاح دتی۔ پنڈ کر جائے۔ پنڈ جا کے کیہ کرنا سی جدوں دھیر دا جی جاندا ای نہیں سی سکوں پنڈ دے لوک کماٹی لئی شہراں دل نوں بھیجی آؤندے سن۔

کچھ وی نہ ہووے اک آس ہووے تے بندہ بہت کچھ جھل جائدا اے۔ جدوں باہروں آساں دا کھیت نکلا ہووے بندہ آپو آپ دل دی کسی گٹھ وچ آس دا ٹوٹا لا لیندا اے تے اپنیاں سدھراں دی وتر نال اوہنوں پالدا اے۔ آس حیاتی دی نہ نہ کردی دوپہر وچ چھوٹا جیہا اوٹا اے۔ جیدے نال لگ کے ویلا لنگھی جائدا اے۔

دھیر دے گھر وچ قاتیاں دی نوبت وچ گئی۔ مہنگائی نے تڑاتے کٹھ دتے پر اوں نے نذیراں نوں کسے دے گھر کم کرن دی اجازت نہ دتی۔ دوستاں یاراں وچ صحن نال اوہدے ذہن وچ ایہ خیال پیدا ہو گیا سی کہ غریب دی جوانی نوں تے امیر دے پیسے نوں تلکن لئی وڈے دھکے دی لوڑ نہیں چندی۔ اُنج نذیراں نوں پچیاں وچوں دیل دی نہیں سی۔ اپنی ماں دی بہت دی بچان دھیر نوں منن ای ہوئی سی۔

پیو دے مقابلے وچ اوہنوں ماں بڑی عقیم ہستی دسدی سی۔ پیو دے کھنوں ہون توں اوں نے ایہ سبق سکھیا سی کہ مرداں نوں کمانا چاہیدا اے تے زنانیاں نوں گرجستی کرنی چاہیدی اے۔ نہیں تے پیچے زل جائے نیں۔ اوہ آپ زل کھل کے چلیا سی۔ ایانے ہندیاں اوہدے دل وچ کٹھاراں سی پئی ماں کدے پوری دھڑی گھر ہووے۔ اوہ باہروں آوے تے ماں روٹی ہانڈی توں دلی ہو کے اوہنوں ای اڈیکدی ہووے پر ایہو جیہا ویلا کدے نہیں سی آیا۔ انتہاں تاں کہ عید شہرات لوں دی نہیں۔ دن تہا ہار لوں

چوہریاں دے گھر سکوں بہتا کم ہوندا تے ماں اوں دھڑے ہووے دی سوختے جائی تے راتیں چرکی مڑدی۔

نذیراں لوں برقعہ پھا کے اوہنے اپنی اک سدھرتے پوری کر لئی۔ خرچا پورا نہیں سی ہندا۔ نذیراں دا اُتریا ہوا منہ دیکھ کے اوہ آکھدا:

”بھیلے لوک! سو لے دن ضرور آن گے۔ گھبرا نا نہیں چاہیدا۔“

نذیراں تھہ دی گئی سی۔ گھر بہہ کے سوئی دھاگے کرن لگ پئی۔ پرچ دال دی جکیر سی اوہدے کیہ بھا! جیہڑا گرتا اوہ ترے دیہاڑیاں دی محنت نال تیاں روپیاں وچ کٹھ دی سی اوہ بازار وچ تریہاں دا وکدا سی۔ نذیراں دے فرشتیاں نوں۔ جدوں نذیراں دے گھر تیاں ہال ہویا تے حالات باہروں اندروں کٹھے ای کٹھے ہو گئے۔ فیکٹری وچ تالہ بندی ہو گئی۔ دھیر سارا دن فرے لا لا کے شامی تھکيا لیا جھ لکاؤندا گھر آؤندا۔ نذیراں دے کالجے وچ ہول جیا اٹھدا تے اوہ آکھدی..... ”رب خیر کرے۔“

دھیر پھنکار دیاں ہویاں آکھدا..... ”توں ہیں ای بے مہتری۔ ویلا کٹ جگرے نال۔ بیویاں لئی رب تے رسول دا ایہو حکم اے۔“

”شیں تان صبر کر لاں گی۔ بالان دا کیہ کراں؟“

”ایہناں دا گل گھٹ دے۔“

”اجکل ویکھلا ایس ایہہ کم توں کر لے۔“

نذیراں اپنی تھاں اوکھی ہوئی بیٹھی سی۔ اوہنوں نیناں توں آگس آن لگ پئی سی۔

جدوں اوہناں دا ویاہ ہویا تے دوہواں دا آپس وچ بڑا سلوک سی۔ اکو کم.....

پہلا ہال ہویا تے بچک جی پے گئی..... دوجا ہویا تے دوج تے تیجے نے سوچاں نوں دکھوں دکھ کر چھڈیا..... اتوں ہڑتالاں۔ تالے بندیان۔

نذیراں کول نمب ناں دی سوئے دی اک چھاپ تے چاندی دے تھکے سن

جہوے دوجے بال دے ہون تے یک گئے۔ مَن اوس نے اپنے داچ دا دیکھکے تے پرات دچکے ہنڈ لکھایا۔

اک دن دیکھنے فیکسریوں آؤندیاں ای پچھیا:

”جیراں کجھ پسایاں دا انتظام ہو سکدا اے۔ دیکھیں نا ایس سارے ہڑتالی سیکیاں تے مسالماں بادتا نہیں جلوس لے جانا ایں۔ راہ دچ روٹی پانی دی لوڑ وی پئے گئی۔“
نذیراں نے کوئی اتر نہ دتا تے دیکھراہی کی جیسی کوٹھڑی دے ہر پاسے نظر پائی۔
کندھ دے تال نذیراں دے داچ دی چٹی، چٹی دے اُتے بُرانا صندوق، صندوق تے رطل، رطل دچ قرآن، اُتے پرچستی، پرچستی تے گجراتی مٹی دے پیالے پلٹیاں، دیکسی شیشے دے گلاس سجا کے رکھے ہوئے۔ کتے بچے اُتے نیانے سٹے ہوئے بوسے دے دچ نذیراں، کشیدہ کندھ دی۔ اوہدا گھری کہ کندھانہ باری نہ بروہنا۔

”جیراں! کوئی شے ہووے جہوئی دچ دیواں۔ بٹے۔“

”ماں کولوں منگ لے۔“

نذیراں نے بغیر اکھ چکیاں ملاح دتی۔

”ماں کولوں ریکنا ٹو منگاں۔ بال دن رات اودھراہی ہندے نیں۔ بندے نوں

کجھ سوچ کے گل کرنی چاہیدی اے۔“

”اوہ ماں! ایس آپ ای چکے نیں۔ کسے لوں کہہ آکھے۔“ دیکھیں نا!

”میتوں دچ دے۔“

”قتاڑ۔“ دیکھنے تھپڑ کندھ ماریا۔ نذیراں نوں کھٹیا آگیا۔

دوجے دن دو آدمی نذیراں دے کمرے دی چھت ادھیزن آگئے۔ اوس دے ہنڈھن تے دیکھنے دیا پئی اوہنے بالیاں ہنڈھن دا سودا کر دتا اے۔ ہور میتے تائیں سرکار نے اوہتوں نوں مکان لے دینے نیں۔ ایسے لئی مسالماں باد جانا ضروری اے۔ مہینہ

ایہر اودھراہ کے کٹ لاں گے۔ مٹھے دن نیں کھڑا مینہ پینے نیں۔ حالی میتہاں دا موسم نہیں۔ توں بالاں نوں لے کے پکے چلی جاویں۔

اگلے دیہاڑے اوس کرائے دی سائیکل لے کے جان توں پہلوں دس روپے نذیراں نوں دتے۔ روز داگوں روٹی پکوا کے پلے ٹھسی اللہ بلی آکھیا تے فرمایا۔

جانندیاں ہویاں اوہ بڑے جوش دچ سی۔ سنگھ ٹھٹھیا ہویا ہون دے باوجود اوس دیکھنے دچ کھلو کے دو تین چنگے نعرے لائے اوس دے جان دے کئی دیر بچھوں تائیں نذیراں دی بازگشت چوتے مانے دے نکیاں نکیاں ہلاں وچوں ہو کے آؤندی رہی۔

سیکیاں تے پونے دو سو میل دا سفر۔ گجھ دیہاڑے تے لگ ای جانے سن۔
نذیراں نے نچنت ہو کے سامان ڈھویا تے راتیں نایاناں نوں لے کے سس ول لڑ گئی۔ جھی ٹٹی ہوئی سی گھوک سٹی۔ رات دے پچھلے پہر کیہ دیکھدی اے۔۔۔۔۔ اک مکان اے بیجے بادیاں والا۔ باہر بوٹے گھا دی روٹتی۔ اوہ براڈے دچ نایاناں نوں لے کے کھلوتی دیکھیر دی ذات تک رہی اے۔ ایہہ گھرا دہا اپنا اے۔

ترکے مٹالاں دی باگ دے تال اکھ کھلی تے اوہ بڑے چا تال اٹھی۔ سس نماز پڑھن دی تیاری کر رہی سی۔ اوس نے تھکانے پورا سٹنا سٹنا دتا۔ سس ایہی گل آکھ کے نماز نیت لئی۔

”بلی نوں چھچھڑیاں دے خواب۔“

نذیراں نے اپنی کوٹھڑی دل خیال کیتا۔ چھتوں بنا او کجھ بھاس بھاس پئی کردی

کی۔ چھوٹے بال نوں دودھ پینا ندیاں ہویاں اوہ سوچدی سی۔

”رہا! دیکھیر نوں ایہہ کیہ جھی۔ جھکا ڈھا کے تماشا دیکھن والی گل اے۔ خورے مَن بنے گا دی کہ نہیں۔ خورے دیکھیر ہوراں دے مطالبے سنے جانے نیں کہ نہیں۔ اوہ لہتاں گویاں دچ پئی رہی۔ اسان تے کوئی کوئی تارا رہ گیا۔ زکھال اُتے چڑیاں نے

چور پایا ہو یا سی۔ اپنے وچ بوہے تے سائیکل دی گھنٹی کڑکی۔ پھاماں نے بوہا کھولیا۔
نمو جھان جیہا دھیر اندر وڑیا۔

”کیوں کیہ گل ہوئی؟“

نذیراں نے ڈانڈی کوڑ تال بچھیا۔ پھاماں پیار تال بولی:

”واری جاواں، خیر تے ہے؟ توں تے سلا ماں باد گیا سیں۔“

کے نیلے نے اتھوں چلڈیاں میری جیب ای کٹ لئی۔ مینوں تال گوجرانوالے

پتچ کے پتہ لکھا جدوں تیں چاہ لی کے پیسے دین لکھیاں۔“

پھاماں نر کے مسئلے اُتے بیٹھی تیج کر دیاں ہو یاں گل سن رہی سی اکہاری بولی:

”اوہا بیڑا ای تر جائے کینے دا۔“

سورج دی پہلی چکار وچ جدوں دھیر نے ہمت کر کے نذیراں وِل ویکھیا۔
اودے تے ست ہانڈیاں بچ رہیاں سن..... دھیر نوں اچ لکھا جیویں ویلا ختم داگوں
گڈیا ہو یا اے۔ اگاں دودھا ای نہیں۔ تے اودے اپنے ہیر کے کیل وے تے نیں۔ اودہ
پُپ کر کے نذیراں دی پانکھی بہہ گیا۔ کئی دیر بیٹھا رہیا۔ جتاں جیاں وچوں کے دی جیہ نہ
بلائی۔ آخر دھیر نے ماں نوں بولی بولی دشا شروع کیتا:

”ماں! خیر مکاں نے کسی مائی دا انتقام تے نہیں کر لیا۔ تیں آکھنا آں۔ اوکھے
سوکھے ہو کے دو مینے کڈھ لے۔ اللہ چاہے سیالاں تاں تیں مطالبے پورے ہو ای جانے
نیں۔ خیر جیراں نوں نوکریوں ہٹالاں گے۔ کیوں جیراں۔“

دھیر نے بڑی خوشامد تے پیار تال بچھیا..... نذیراں گج نہ بولی۔

اودہ آج دی گج نہیں بولدی۔ حالاں اودہوں مکاں دے گھر لکھیاں پورا سال ہو
گیا اے۔ ویلا نکھی جاندا اے۔ ایہہ کدی نہیں رُکدا نہ مسدیاں لئی نہ روندیاں لئی۔

(1973ء)

اک اخباری گل

ہے تے اخباری گل پرکھن نوں جی کردا اے۔

سیانے آکھدے نیں جیوں اک کتاب اے پر آج دے جیوں نوں اسی اخبار
آکھتے تے اچرچ نہیں ہووے گا۔ سٹے سواداں دا بھریا مکروں پلے لکھ نہیں رہن جوگا۔

قادر آباد روڈ کسے ویلے ہریاں بھریاں پتلیاں وچ ڈنڈی دا مگر پردی ہوئی سی۔
آج ایہہ گولا اے جہدے دودھاں پاسے ہلاں، مکاں تے کند دے ڈھک نیں۔ مجھے شہر
دیاں سڑکاں تالوں رش تے گھٹ اے پر فیر دی قادر آباد روڈ نوں ویسہلی رہن دا مہتا نہیں
دتا جاسکدا۔ اتھھے رولا گولا علام خاص ای ہندا اے پتے لوگ راہی ہندے نیں تے راہیاں
داراہ ڈکن لئی کوئی اچرچ سمیان دی نہیں۔

ایس سنی سنی سڑک توں لگھدیاں اک داچ نے میری نور نوں بریک لا دی
کوئی کہہ رہیا سی۔

تے اودہ میرے ہتھوں مر گیا۔ ہی ہی۔ اچ جیویں کیتا ہندا اے۔“ تیں بھگیا
کمی پھر نہیں تے کوئی سٹا بلا ہوئے گا۔ ایڑی کھوئی گل اے سان والی پر میرے کن آپو
آپ کھلو گئے۔ میرے تال ٹوڑی کھیری چھی والی معمولی منہ موہندے دی کڑی اپنی لی

کھٹاؤندی ساؤندی نے ہوکا بھر کے آکھیا۔

”وکیو تا باجی!..... اونہاں سکول دی ہرٹے نیشٹائز کر لئی تے۔ میں اوہدی گل

پوری ہون توں پہلاں بول پئی۔

”بڈا چنگا کم ہویا۔ ہو رکھ چاہیدا اے بی بی۔ ایہناں اوہ کم دکھایا جیہڑا آج

تیک کے نہیں سی کھیا۔

اوس ویلے مینوں قوم دا مستقبل شاندار دس رہیا سی۔ علم دی لوکھارن لئی لبو ہانا

چنیدا اے۔ پرائس پارٹی ایہہ کارنامہ بھوجی کر لیا۔ مینوں تاں گئی گل اے ہر پاسے آس

دے بوبے کھلے جاپے سن تے ہر بوبے دے اندر چائن بھریا دیہڑا۔ اک انوکھی

سحر درگی لہر خوشی دی میرے سنگھ وچ آکے پس گئی۔ میں جھپٹا ہس کے بچھیا۔

”غیر نہیں۔“

”تے غیر۔“

پچھے آؤندے منڈیاں دی گل غیر میرے ہک وچ آکے دئی۔ منڈا کہہ رہیا سی۔

”یار! میں کڈھ پسری ماری۔“

”اچھا تے غیر۔“

مگر آؤندی داج مینوں کھئی جارہی سی۔ مرن بھرن دی گل ہووے تے اوویں

بندے دا دھیان ادھر جائے ہتا نہیں رہندا۔ پر میری ساھن خورے کیہڑے دماغ دی سی

اونہوں اپنے توں باہر کے دا خیال نہیں سی۔

”باجی! سارے نیشٹائز ہو گئے۔ بھلا مینوں کیوں نہیں کھیا۔“

”کیہ مطلب؟“

میں اونہوں خوش کرن لئی حیران ہو کے بچھیا۔ اوہنے بڑے اعتبار نال میرے

دل تھکدیاں نرا سی ہو کے اُتر دتا۔

”چو بڑی ہو گئی۔ چوکیدار، چنڑا سی، بیلدار، مالی، سارے امی۔“

”توں اپنی ضروری نہیں ہوویں گی بی بی!“

میں اونہوں مگروں لاہن لئی آکھیا۔ اصل جی میرے کن پچھے لگے ہوئے سن۔

میں چاہنی ساں جھٹ کو لئی اوہ اپنی ریں ریں بند کرے تاں میں سناں کہ منڈے ہتھوں

مرن والا کون سی۔

”یار! جس ویلے اوس ترف کے آخری ساہ لیا مینوں پاگل مٹا یاد آیا جنوں ابے

گولی ماری سی۔“

کیسری پچی والی دون ہاکی ہو کے آل دوا لے نکلیا۔ پچی نوں سنوار کے لیدیاں

میرے نال لگ کے نرن لگ پئی۔

”جاریہ دی سرکاری ہو گئی تے مولوی جی جیہڑے کدے کدے آؤندے سن۔“

مینوں اوہدی گل ہک ہک لگ رہی سی تاں دی میں اوہدے مونڈھے تے ہتھ رکھ کے تسلی

دینی چاہی پر مینوں کوئی دلیل نہیں سی لہجہ رہی۔ اپنے جی مگروں داج آئی۔

”وکیو جی! جہاں دے سر تے سائیں ہوں اوہو ایہو جے کارنامے دکھا

سکدے نیں۔ عام بندے نہیں۔“

دو بجے بندے نے ہنگارا بھریا انج جیویں رات دے ہمیرے جی ایانا جتاں

بھوتاں والی کہانی سندیاں اچا ٹھنڈا ساہ لیندا اے۔ میں بڑی چلاکی نال سرموڑ کے پاسے

تھکن دے بہانے پچھے نکلیا۔

قلیت کریپ دا ہریا عوامی ٹوٹ، پیریں چٹا کھسا۔ منڈا چنگا بھلا پاکستانی جھنڈا

نیا ہویا سی۔ عمر ایسی کوئی ستاراں اشعاراں درھیاں دی۔ اوہدی چال دج عجب لنگ تے

مستانہ پن سی۔ نال داؤد جامنڈا سرسٹی ٹر رہیا سی۔ میں گوڑ لایا، لماں ہنگارا بھرن والا ایہو

ہوئے گا۔ کج لوگ ایس دھرتی تے ہنگارا بھرن آؤندے نیں۔ کرن تے کہن دا جگرا نہیں

رکھ دے بس اک پُپ تے سوسکھ۔ اوہناں دا جیوتا تھکے دا جیون اے، کنبہ یاں کنبہ یاں
ڈسے پیندے نیں۔

منڈے مزے مزے آرہے سن۔ میرے کن پچھے تے منڈا گے میں کیسری مٹی
والی نوں ٹھوہریا۔

”غیر بی بی! توں وی نیشٹاڑ ہونا اے۔“

گولی نے بنا آکے جواب دتا۔

”میرے ابا جی تے کہندے نے کہ امیں تاں سارے اوں دھاڑے نیشٹاڑ ہو
گئے ساں جس دھاڑے پاکستان بنیا۔ وچوں بکے پکھنڈ پئے گیا۔“
غیر اوکج سوچیاں بولی۔

”زب دی سوں باقی! میرے ابا جی بڑے سدھے بندے نیں۔ میں اوہناں
نوں بہتیرا آکھیا زمانہ ہو ردا دا اے۔ لوکس لئے دتے بنا گل ای نہیں گولدے۔ اوہ مینوں
کہندے نیں توں بالٹری ایں۔“

اوہ ہنس پئی۔ بن دی وار میں اوہ دے مونڈھے دا سہارا لیا کیوں بے مرے پیر
کج تھڑک جے گئے سن۔

”پرانے لوک جیہڑی خوش گہمی وچ جین رہن دیو۔ اپنے ویلے نال آپ نہڑو، کجھی
برخورداری۔“

اپنے دلوں میں بڑی پتے دی گل کہتی سی۔ پر مینوں پتاسی کہ کڑی دے جی نوں
نہیں لگی ہوئے گی۔ آخر اوہ کڑی سی۔

ہرے سوٹ والا منڈا بن پولیس والیاں نوں ہتکیاں گالھناں نال یاد کر رہیا سی۔
اپنے وچ اک کار تے اک سکوتر رکشا اک دوہے نوں کراس کر دے لنگے۔ میرے لپے
اگنی کوگل پئی۔

”اوس سٹ کمانڈیاں لنگے تھلے جا سردتا۔ ٹھنڈے پانی دی دھار پیندیاں ای
اللہ بلی۔“

میری انگلی نوں اندرون ٹھوکر تھپی گئی۔ کڑی نے کیسری مٹی دا پلہ متھے تا نہیں کھچ
لیا۔ بن منڈے ساڈے نال نال چل رہے سن۔ ہرے سوٹ والے دے منہ تے کھادے
پتے دی لالی تے لاپرواہی سی۔ لمے وال تے لمیاں قلمیاں، شکوں ویکٹا پکھنڈا سی۔ میں
دیکھیا کیسری مٹی جی جی والی اوہوں ہرنی داگوں تک رہی اے۔ بن امیں دونوں اس منڈے
دی گل بات وچ دلچسپی لے رہیاں ساں۔ اپنے اپنے طریقے نال۔

”جناب! غیر پولیس آگئی۔ شپاہی میرے پڑ ماریا تے ہتھ کڑی لان لکيا۔ چا پے
اوہوں فحشی دے کے اوہ ماریا۔ میرے اباے نوں پتہ لکيا، اوہ ویلے آیا تے پتہ اے
میرے اباے گے تھانیدار ہتھ بندھ کے مافی منگی تے کہند اسی چودھری صاحب! ایہ کیس
تے قتل دا ہے ای نہیں۔ میرے شپاہی کولوں جیہڑی گستاخی ہوئی اے اوہی مافی میں منگتا
آں۔ تیں ساڈے مافی باپ بیٹے او۔“

دوہے منڈے سر ٹپک کے ساڈے دل نکلیا۔ اوہی اکھیاں جی غریبی دی پلین
تے چرے تے زمانے دا خوف کھنڈیا ہو یا سی۔ وال کھلے ہوئے تے کس میلے جیسے
کپڑے۔ کڑی نے اوہناں دلوں دھیان ہٹا کے اپنی چٹا کھنی شروع کر دتی۔

”میرے ابا جی پُرانے خیالاں دے بندے نیں۔ دنیا داری دا پتہ ای نہیں۔“

”چل تینوں تے پتہ اے ماں! توں انج کر پُپ کر کے گھر بہہ جا گھر داری وچ
ماں دا ہتھ دنا۔ کڑیاں لمی تے فیرو دی اک پیشہ اے۔ عورت کج نہ بن سکے بیوی تاں بن

سکدی اے۔ ارام نال ویاہ کرا لو۔ اللہ اللہ خیر سلا۔“

”ویاہ وی تے ایویں نہیں ہو جاندا۔“

کڑی نے مینوں لا جواب کر دتا۔

”خوڑے کوئی دل والا لہجہ جائے۔“

نہیں گل نون مذاق ج اذان لئی آکھیا۔ اوہ بس پئی ایویں نما جیہا۔
”تسیں کجھ نہیں کر سکدے۔“

بن میرا ہاسا نکل گیا۔ ایویں پھکا جیہا۔

فدا بندا تیلیاں نون ہتھ پاتاں نہیں بھلدا۔ کیوں ہے اُس حیاتی دامن اے
اوس ویلے اوہ کڑی مینوں اجیہی فقیرنی لگی جیدے ہتھ نہ تے ٹھوٹھا سی تے ناں ای بندے
کنبدے دی پچھان کرن والا دماغ۔ نہیں اپنے احساس دا پورا زور خرچ کر کے آکھیا۔
بی بی! ایس کئے سرکاری نوکراں دی کیہ جا اے۔ توں کسے سیاسی بندے نون
آکھ، وڈے افسرنوں اکھوا۔“

ایٹی گل کیہندیاں میں اپنی نور چھوٹی کردتی۔ اصل دج مینوں پہلے ای چٹکی دیر
ہو گئی سی۔ کڑی واسکول میری منزل توں وٹو فرلانگ اگنبہ کدھرے قادر آباد روڈ دے
اُتے ای ہوئے گا۔

بن منڈے میرے توں ذرا جتاں اگے چل رہے سن۔ اوہناں دیاں گلاں نہیں
سن سکیاں۔ ہواسنیہ داگوں میرے تائیں آئی۔

”یار! نہیں منڈے نون جانوں مار یا میرے سائیاں مینوں تتی وانہیں لگن دتی۔
ہے تا سوادہی نکل۔“

نال دے منڈے دا ہنگارا کسی انے کھوہ وچوں آیا۔

”یار تیرے اس کارنامے دی خبر کسی اخبار نے نہیں چھاپی۔“

”لے، ہے کہ نہیں، ایہہ کیہوئی نویں خبر سی۔“

فیراوس کج اچک کے دیا۔

”منھیاں۔ منھیاں۔ گرم گرم۔ کیہجھیا۔“

کم دج میرا جی سارا دن نہ لکيا۔ منڈیاں دی گل بات نہیں بھل بھل گئی۔ کڑی
دا خیال آؤندا رہیا۔ نہیں کڈی شوخی آں۔ کوئی دلا ہا، کوئی بھروسا، مینوں اوہدی اخلاقی مدد
کرنی چاہیدی سی۔ خیر میں اوہدے لئی دعا کر سکئی آں۔ خوڑے دعاواں دے زمانے دی
کیوں لکھ گئے۔ بن تے کھارا پے گیا۔

تیجے پھر چھٹی کر کے چلی آں تے سڑک تے روز دی طرحاں ویلے دی رونق
سی۔ کارخانیاں دے مزدور تے دُوبے لوگ چھٹی کر کے پھیتی جھیتی گھراں دل جا رہے
سن۔ نہیں وی اپنے دھیان پُر پندی اگے دوہ رہی ساں کہ اپنے دج میرے سامنے جھکا
جیہا پیا۔ ہی ہی۔ تے لہلہے۔ جیویں کتیاں دی دوڑ گئی ہووے۔ نہیں سرچک کے
دیکھیا۔ چنے کھیاں تے ہریا سوٹ لیرولیر کسری چٹی نون ہوا دج اڑانداس رہیا سی۔
اوہدے مگر منڈیاں دی ڈھانی۔ فیر نہیں اچن جیتی بندیاں دے گھیرے دج سردے دتا۔
سویر والی کڑی چھاتیاں نون گوڈیاں نال پئی، ننگے سرنوں بابواں نال کجی چرکاں مار رہی
سی۔

میرے اُتے نموشی دی بے ہوشی چھا گئی۔ چرکاں دے اُتوں لکھ کے اک گونج
میرے وجود دا حصہ بن گئی۔

”رو۔ جندیاں نون رو..... نکھسیے۔“

1974ء

اک چپ

خو۔ خو۔ خو۔

نیوب ویل چلدیاں چلدیاں اک وار گی کھلو گیا۔ چنوں نے مال دی خویلی چوں باہر نکل کے دیکھیا۔ نیوب ویل دی کوٹھڑی وچ کوئی دی نہیں سی۔ حالی اک کیارے نوں مسال پانی لکيا سی۔ ایہہ کس بند کر چھوڑیا۔ اوہ گوڑ کر دیاں نیوب ویل والی کوٹھڑی اندر گیا۔ دیکھیا تے اندر اوہ دے مالک زمیندار دا پتر کھلوتا سی۔ چنوں نے چنگا موندھا ہو کے سلام کیتا تے پچھیا۔

”بجی سرکار ایہے کیوں؟ غلام نوں سدالیندے۔“

کچی سرکار نے کوئی لما جیا اتر دتا جیہڑا چنوں دے اک کن چوں ہو کے دوہے دلوں لٹ گیا۔ اوہ سدھا گیا بکھر تھلیوں مٹی چا لایا تے اپنے سامنے مال بھاڑ دیاں ہویاں بولیا۔

”جمن بھاگ مینڈے آج نہیں مسکین دے گھر سرکاراں آئیاں۔“ زمیندار منجی اُتے اُج ڈھے گیا جیویں کسے دے سرتوں پنڈ ڈھے پوے۔ چنوں تھلے بہہ کے لٹاں گوڈے پن لگ پیا۔ اوہ دے جتھ کب رہے کن تے پورا وجود خنڈے پسنے مال بھیج گیا سی..... اوس تریزی جیہی لئی تے کچھ ابک کے دل پچھیا۔

”دھہ چنک سوسرکار؟ آکھو تے چھا دودھ.....“

کچی سرکار نے چنوں دل بھواں کے پیر کدھ ماریا تے چنوں اک اٹنی کھاندا سرکار دے پیراں توں کج پرے جا پیا۔

”دفع ہو۔ بچ دی بچ اوہلے توں بھوکی جا ریا اے۔“

سٹ چنوں دے ڈھڈا اچ دیتی سی تے اوہ ڈھڈ نوں پھڑی مروڑے کھا ریا سی۔ زمیندار دے پتر لال بوئی جیہاں اکھاں چنوں دے منہ تے گنڈ کے موٹھھے توں تھکدیاں گالی وٹی۔

”جا۔ دودھ لیا۔ مصری گھول کے اُکا کسے نوں دسیں نہ بے میں لتھا آں۔ کجے ساہ پل جاساں۔ نوپ ویل کھولی جا۔ تے نوہا ڈھوئی جا۔“

چنوں پتر والی تھاں تے جتھ رکھی اوکھا اُٹھیا تے بولی ہوئی ہوئے دل فُر پیا۔ زمیندار اک وارگی کسے داگوں بھونکيا۔

”اوہا۔ مر۔“

چنوں ایس جھڑک تے بوسے چوں اُج باہر آیا جیویں منہ چوں تھک..... اوہنوں نوہا ڈھون دا دی پیتا نہ رہیا۔ نیوب ویل دا گلچن دا دی خیال نہ آیا۔ اوہ سدھا ہويا اپنے مالے جا وڑیا۔ چلکدی دوپہر اچ چنوں دی دمی کچھ وینرے وچوں لکھدے کھال دے کندھے بیٹھی کھیس کٹ دی کچھ گاری سی۔

”ٹھپا ٹھپ۔ ٹھپا ٹھپ۔“

”وے تاں میں لائیاں۔ مای دے کھلی جنڈولے پنڈھ۔“

تاں میں لائیاں.....

”بابا۔ کپڑے ڈھے ناہی تے توں نوہل چا بند کیتو نہیں۔ کیہ گل اے؟“

”کائی دودھ پیا ہوسی۔ مینڈھی دھی؟“

”کیوں نہیں۔ برکت اے۔“

”جا مینڈا بھڑا بھگی بھگی جاتے اوہ پا مصری پھدی لیا۔ میں مٹھا دودھ

پیراں۔“

سولہ دریاں دی بکھو حیران ہو کے جو دل نکلیا: حالی نئے ترے من تے ترے
جیسے لسی پی کے تریا سیں تے نئے ائی دودھ کیوں؟“

چنوں نے اوہنوں زمیندار دے لہجے دج ہمازیا۔

”اوہا۔ مر۔“

بکھو ہرنی وانگوں دودھ گئی۔ ایویں تھوڑے لو پر پچھوں دودھ دا بھریا وڈا چھتاں
لے کے آگئی۔

اوہ مصری گھولدیاں بویاں فیر پیو دل حیران ہو کے دیکھ رہی سی۔ چنوں دودھ دا
گھاس پھڑیا تے نیوب ویل دی کوفڑی ول مڑ گیا۔

”خو۔ خو۔ خو۔“

پانی چالو ہو پیا تے جوان بکھو فیر کپڑے کٹن بہہ گئی۔ تھاہا دی ٹہپ، ٹھپ
تے نیوب ویل دی خوشو دی تال تے اوہ فیر گا رہی سی۔

”ماہی دے کھلی جٹو لے پیٹھ

ماہی دے سوئے دا کی پاؤتا۔“

ماہی دے جیویں چھولیاں دی وال

جاں میں لائیاں۔“

بکھو نے ہنہ کپڑے دھونے سن دھو کے کھار وے۔ نیوب ویل چلدا رہیا۔

متین بناؤن بہہ گئی۔ متین بن گیا۔ کپڑے شک گئے۔ دن بہہ گیا۔ نیوب ویل حالی دی

چل رہیا سی اوس پہاں بھار ہو کے حاٹے دی کندھ توں پرانہ نیوب ویل دی کوفڑی ول

نکلیا۔ بابا، خورے کدھر مڑ گیا سی۔ کوفڑی دے ہیرے بوہے چٹلی جٹی کھادی۔ اوہ ہکل
نھیک کر دی نیوب ویل دی کوفڑی اندر دودھی۔ ہیرے اچ اکھیاں مڑ مڑ نکلیا۔ خالی جٹی
اُتے کانسی دا چھتاں بیا چمک رہیا سی۔ باقی اک پنپ تے باہر نیوب ویل دی خوشو۔
”بابا۔ بابا۔“

اوہ واپس ماروی باہر آگئی۔ پانی چھیاں دیاں کیاریاں چوں ڈھل ڈھل کے
کھیتاں وچ جا رہیا سی جتھے کنگ دے بوہل پئے سن۔ اوس جمیتی جمیتی تال نیوب ویل بند
کیتا۔ ہیرے وچ جتھ مار کے کوفڑی دا جندرا لھکیا۔ لٹڈی مار کے جندرا چاڑھ کے ڈھاری
دل مڑ رہی سی کہ اوسنوں چمک دلوں نیچے آندے گھوڑے دیاں ٹاپاں نے ڈک لیا۔
ترکالاں دی کالک وچ کھل دی چٹی دھوڑ چوں نماں نماں نظر آندا اک گھیرا اوہتاں دی
ڈھاری ول آرہیا سی۔ بکھو نکدی رہی۔ گھوڑا سوار اوسدے کول آن کھلوتا۔ بکھو دی جند
جان سنگو جی گئی۔ فیر پچھان کر دیاں بولی۔

”بکی سرکار! سلام آہنی آں۔ مینڈا پیو تے گھر کائی ناں۔ کس نوں بلسو؟“

بکی سرکار ہس پئی۔ بکھو دے آلے دوالے چائن جیہا کھل گیا۔ بکی سرکار
گھوڑی تے بیٹھے بیٹھے آکھیا۔

”بکھو! ہیں تے توئیں مسلن، پر ہیں چون۔“

بکھو شرما کے منہ دوجے پاسے پالیا۔ اک ہل لئی تے اوہ پیو دی تابنگ ٹوں اکا
بھل گئی۔

”بکھو! مینڈے تال چلسیں؟“

”کیوں؟“

اُج نکلی سرکار بکھو لئی انجان نہیں سی۔ فیرو دی اوس حیران ہو کے پچھیا۔

”سیرہ گل اے؟“

"تھینڈے پونوں پولیس سجد کے لے گئی اے۔ اوہندے تے قتل دا الزام

اے۔"

"ج! ایہ نہیں ہو سکدا۔"

بکھو دا پنڈا انج کنیا جیویں اوہندے ج جان ای نہیں۔ خورے ڈمگن لگی سی جے

بچی سرکار اونوں بکھوے وج لے لیا۔

"تھینڈے پوہیوں تھینڈی سارے۔ جو بکھو نوں پنڈ لے آنویں۔ اوہندی ماں

گھر نہیں۔ ڈھاری دی راگھی لئی بندا آندا پیا اے۔ توں فکر نہ کر بکھو، پولیس آپ دی

اے۔ ملزم تے دیوتاں ای پوندا اے نا!"

بکھو نردیاں دا گنگ سرچنگ کے دیکھیا۔ زمیندار دے پت دامنہ ڈبے سورج

دی لائی تال بور لال بور ہیا سی۔ اوہدیاں ادھیاں ٹیاں اکھیاں فیر چنلی جیہی کھادی۔ بکھو

دا دل ڈول گیا۔

تھوڑی دیر پچھوں اوہ کی سرکار دے تال گھوڑی تے نیچی جارہی سی تے کی سرکار

دی بانہہ نے اونوں اپنی چھاتی دے تال بنیا ہویا سی۔

"بکھو۔ بکھو۔"

گھوڑے دی ٹاپ دے تال زمیندار دے پتر، لگی سرکار دی آواز دل کے

اوسدے دل وج دھال جیہی پاوتی۔ پل پل دھدی رات دا ہنیر ادھواں نوں نگل رہیا سی

تے بکھو نوں کچھ پتہ نہیں سی چل رہیا کہ اوہ خوش ہے کہ رنج۔

اک خوشی سی جیہوی بولن نہیں سی دیندی۔ اک دکھ سی جیہوہا روں نہیں سی دیندا۔

اک چپ سی جیہوی سوچن نہیں سی دیندی۔

1974ء

سکھ نہر

لیوروں دا بگے دل جاپے تے شالا مار توں تھوڑا کواگاں جی فی روڈ نوں کھدیاں
لکھدا نالہ سکھ نہر اکھاؤندا اے۔ خورے کسے دلیاں وج ایہ نہر ای ہووے گی۔ ویلے
دے ڈکھے بلاں پی کے تریز کر چھڈی۔ لوکاں ایس تریز دا تاں سک نہر رکھ دتا۔ فیر
ہندیاں ہندیاں سکھ نہر ہو گیا۔

ایہہ دی ہو سکدا اے کہ ایہدے کنڈھیاں تے اچے لوگ پٹای ہوئے ہون
جہاں نوں کدھرے تھاں نہ جوی اوہ ایہے کنڈھے جگیاں پا کے سکھ جین تال رہن لگ
پے۔ انج ایہدا تاں سکھ نہر ہو گیا۔ فیر او آگون پھردے پانی نے اپنے لئی راہ بنا لئی۔
ایہدے چوں نہانہ دے دھونڈے شہر لیور دا پانی شب شب کردا وگدا رہندا اے۔ جے ایہ
وگدا نہ ہووے تے چھپر اکھاوے۔ وگدے رہن نے اوہنوں نہر بنا دتا اے۔ وگدیاں
وگدیاں ایہہ راوی وج چاچنڈا اے تے راوی ہو جاندا اے۔ جدوں ایہہ راوی ہو جاندا
اے تے لشکرا شوکدا لڑدا اے فیر کوئی نیار وچوگ دے دکھڑے دن لئی گاؤندی اے

اکھاں وچوں وگدے نیں راوی تے جھٹاں دے

ج آکھدی اے وچاری۔ جہر وچ وگدے اتر و آں وج جند تے جان دا کھیرا

کیہو گندوگ جاندا اے ایہ او آپ وی نہیں جاندی۔ پر گل اپنی تھاں ہے پکی تے کھری۔ اتھرو وی دھوون ای بندے نیں۔

سکھ نہر دے دونوں کنڈھے گتھ کے پروئے ہاراں وانگ نیں۔ ہر ویلے رونق تے میلا۔ اپنی رونق کے کنڈھے نوں کدے کدے نصیب بندی ہوئے گی۔ گنگا نوں کنبہ دے میلے تے۔ میاںی بچ نوں حسن دے میلے تے۔ کدے درحیاں پچھوں۔

ایہدے کنڈھیاں تے شیداں، میداں، پتوں، نرمس ہر ویلے چھب دکھاؤندیاں نیں۔ ایہ اکو کڑی اے۔ ایویں تاناواں دا پھیرا اے۔ جیویں ہندا اک اے تے اوہدے زوہر ہزار۔ ایہاں نیاراں دے پو، بھرا، عاشق تے کسم وی اندروں اکو جیسے نیں۔ ایویں رشتیاں دا بھرم اے۔

سکھ نہر دے کنڈھیاں تے جینا اوکھا نہیں۔ نہ ایہدے وچ ہر آؤندا اے تے نہ ای ایہدے وچ بیزی پاؤنی پیندی اے۔ واسی تھاؤں تھانیں پھلے رکھ کے دونواں کنڈھیاں دامیل کرائی جاندے نیں۔ کسے نوں ایہدے شکیں نہیں۔

کیسے آؤں ندیا کے تیر

شیداں جدوں چاہوے اپنے کوٹھے دی چھت تے کھلو کے دل داسنیا اکھاں تال محل سکدی اے۔ کوئی دبیرے جاں بروہہ چہ کھلوتا ایہدے سنبھالے سکدا اے۔

پہلوں پہل لوکاں اتھے جھلیاں پائیاں۔ فیر کچے کوٹھے چھت لے۔ بن قنافت کچے مکان پئی جا رہے نیں۔ عوامی حکومت نہروں پکایاں کر رہی اے۔ لوکیں تھوڑے کو پریشان ضرور ہوئے پر اپنا سکھ دیکھ کے بخل بخل گئے۔ حکومت نوں نہر کجی کرن تال اے۔ لوکاں دے مالمیاں چہ دخل دین تال تے نہیں۔

جی۔ فی روڈ دے چھما جھم دن چہ سکھ نہر دا بڑا بھہ اے۔ ایہے واسی دنیں راتیں خورے کئی وار واسکے دل پر نام کرن جاندے نیں۔ مثالا مار بارغ دے گوانڈھیاں

نوں ایہدے چنگی طرحاں پتہ اے کہ دنیا میسے دی۔ اوہ رنیزی وی آؤندے نیں تے ایہ سوچ کے کہ جو جھلیاں جیویں جھلیاں پھلے لیاؤندا اے۔

اتھے رہن والی نیار سوتی نالوں گھٹ نہیں۔ پاروں آئے پروہنے دی آدرلنی مین وچھاؤندی اے، کوئی بولی نہیں ماردا۔ وگدے پانی نوں فرق نہیں پیندا جدوں کوئی ہالزی گیند کھینڈ دیاں

لہور شراباچا۔ والیاں دا گھما

گاؤندی گیند سکھ نہر وچ سٹ بندی اے۔ کالے پانی چہ ہولی جیہی با اٹھدی اے۔ تے بس۔ ہالزی تھوڑی کوہر کھپدی اے فیر اپنے اسر دے کچے مکان ول فر جاندی اے۔ مکان دی بیٹھک وچ کوئی اوپرا جیہا گھرو جیہی دی پیالی چوں کاڑھنی دے دودھ جیہی چاہ پی رہیا ہندا اے۔ جوان بھین دلیز نوں پھڑی کھلوتی شرما رہی بندی اے۔ تے پو بڑے پیار تال آکھدا اے۔

”اکا نہ آؤ پھر، ویراں توں شرم کاہدی۔“

فیر پروہنا گھرو چاکلیٹ تے ٹافیاں ہالزی دے سٹھ پھڑا کے پو تال گھاں کری جاندا اے، نوں دیاں، لچیاں دیاں، پان تے ساریاں دیاں کسے نوں مندا آکھدا اے کسے نوں چنگا۔ ہالزی گیند نوں اکا بخل کے کدے پو ول بھدی اے۔ کدے بھین ول تے کدے اوپرے گھرو ول..... پو وسدا اے۔

”شیریا..... دھیاں بھیناں والے آں۔ چار پیسے ہون تے گل بندی اے۔“

دھیاں کھونا مال کوئی ایویں دی نہیں چکدا۔“

”سچ آکھیا..... چاچا..... دونوں پاسے اکو حال اے۔“ فیر پو دلیز نوں پھڑی

کھلوتی کڑی نوں کسے کم گھل دیندا اے..... تے ہالزی پو ول بھدی بھدی باہر نکل جاندی اے۔ ایس عمر وچ ٹافیاں نالوں مضی تے کوئی گل نہیں بندی۔

ایتھوں دی اک پروین۔ اک دن سوچیا۔ نہر دے کنڈیاں توں اچا اُنھ کے دیکھنا چاہیدا اے۔ جی۔ ئی۔ روڈ توں لنگھیاں کاراں، بساں، دیکھناں تے رنگ برنگے راہی تک کے اوہ زج گئی سی۔ بہتا ہویا تے سال پچھوں چراغاں واسیلہ دیکھ لیا۔ ایڈا دڈا لہر شہر اوہ لے لئی کجھوں دی مُٹھ داگٹ نیا ہویا سی۔

تھوڑے کو دہاڑے پچھوں اوہ سراج ہیمز ڈریسر نال شہر دی سیل کر دی پھر دی سی تے سراج واسکوز ہوائی جہاز بنیا ہویا سی۔

سراج ہودی کوئی بچ دس مکان چمڈ کے اوہناں دی پال دج ای رہندے سن۔ چوآن جھراواں نوں نوں دیکھو دکھو کھکے پالے سن۔ پہلوں پو دے نال دڈے لوکاں دے گھر گھر پھر کے چامتاں کر دے سن۔ بن بے کوئی اوہناں نوں نائی آکھدا اوہ اُسٹرا دکھاؤندے۔

”بھلا تائی کیہ ہویا۔ ایس ہیمز ڈریسر آں، اکھا لگدا اے تے راجہ سدلو۔“

پتو۔ گھبرگ دیکھیا خوش ہوئی۔ شادمان کالونی نوں دیکھ دی رہ گئی۔ جیل روڈ توں فیروز پور روڈ تے دے کنڈھے کنڈھے بھجیاں پتو نے سراج توں پچھیا۔

”ایہہ کیہڑی خبر اے؟“

”ایہہ گندا نالہ اے پتو۔ اوہیو جیہڑا ساڈے پاسے سکھ نہراے۔“

”کنج بو سکدا اے؟“

پتو نے تول سمجھیاں آکھیا۔ سراج نے سکوز روک لیا۔ یا خورے پٹرول دج کچرا آگیا سی۔ اوہنے پتو دے نقاب نوں تھوڑا چٹھیریا۔

”سوہنیو! تمہیں نہیں سمجھ سکدا۔ ایہہ ترخ جغرافیے دا سوال اے۔ آکھو تے

آج قسم ہو جائے۔“

”نہ۔“

”کیوں۔“

”دیکھو جی بن ساڈے نال ”نہ“ نہیں چلے گی۔“

پروین نے نقاب نوں تک تاہیں ولت کے ہسدا یاں اکھاں نال سراج نوں تکیا۔

”اک قول دیو۔“

”آکھو۔“

”ایس جیدوں گھر بناناں گے تے اوہنے۔“

پتو نے شادمان کالونی دل بانہہ کردیاں دسیا۔

”تو تے میرے دل دیاں جانی ایں پتو۔“

”ہناں۔۔۔۔؟“

”ہناں۔۔۔۔؟“

دونوں کچھ کھڑے ہن۔ سکوز اوہناں دے نال ہسدا شمع سینے ول دودھ رہیا سی۔

ایتھوں دی شیداں دے دو بال نیں۔ پر زوپ تے شگھار انج جیویں پوہ دی

دیاہی دا بست دج ہندا اے۔ اوہدا خوند جاوید نوں خیالاں دا بندہ اے۔ کماؤ ایڈا سپ

دے برود کوڈی لیاؤن والا۔ اوہ آکھدا اے۔

”واگے، بیدیاں، گنڈا سگھ والا توں لے کے کھوکھرا پار تاہیں اک سب اے

جیہڑا لیک ماری پیا اے۔ اُہیں سب نوں اُلاٹھن لئی رتا کو دیری تے یاراں دی تھاپناں

چاہیدی اے۔“

علاقے دے سارے کھانڈے پینڈے لوک اوہنوں یار آکھدے نیں تے یار

جان دے نیں۔ شیداں نوں آپا، بھابی۔۔۔۔۔ تے باجی سدیاں اوہناں دامن نہیں تھکدا۔

شیداں دے گٹ تے بت نوں گھڑی دیکھ کے جیدا کدے حیران نیں ہویا

دونوں خوش رہندے تے خوشیاں کھلا دے نیں تے نال ای سوچدے نیں۔ ایہنے کجھ

سیانے ہوئے تے ایتھوں اُنھ چلاں گے۔"

ایاں گھراں وچ ای کدھرے میداں رہندی اے۔ اوہدا اُگا پچھا کوئی نہیں جان دا۔ اوہدا گھر والا کہتے دے۔ اوہتوں کوئی نہیں پچھ سکدا۔ چنگا کھاندی تے چنگا پہندی اے، ہر نویں پنجابی فلم دیکھنی ضرور اے۔ کتھوں دیکھدی اے کسے نوں کی؟

میدیاں نہ اُنھدی جوان اے نہ بھر جوان۔ بس ایہہ سمجھ لو اوہ سارے رنگیں اے۔ بالوں توں لاکے وڈیاں تاں ایں اوہدے توں چلدے نیں۔ اوہدا رعب تے لشکارا اُنچ اے کہ مانواں دیہاڑی بالوں نوں چپ کران لئی آکھیاں نیں۔

"میداں میداں نوں....."

چوسر کھید دے مرداں دی منڈی کولوں شوکدی لکھدی اے تے مرد لوک کبوتر اں واگ اکھاں ٹوٹ کے لماں جیا ساہ بھر کے کہندے نیں۔

"تکھ مئی اوکھ مئی۔" "لال نیری....."

میدیاں کدے کدے تکھا جیا اتر دے کے جاندی اے..... عام طور تے اوہدے اُتر نوں مرداں دے کن چوٹ ہو کے اُڈیکدے نیں۔ پر میداں دی اپنی اُڈی دلاں دے بوبیاں نوں کھڑکاؤندی لکھی تے اوہ مئی۔

اوہتوں اُنچ تے سب چاہندے نیں پر جیویں حق اے اُنچ کوئی وی نہیں چاہندا۔ اوہ آپ بس ایٹا ای چوہندی اے۔ ایتھوں اُنھ کے کدھرے ہو چلی جاوے..... "جاواں گی۔ ضرور جاواں گی۔"

اوہ اُنھدیاں پٹھدیاں سوچدی اے۔

بندا..... رب نالوں دودھ آس دا بندہ اے۔ ایتھوں تاں کسے جیون توں اگا نہر موت وی اک آس اے۔ بہشت وی..... دودھ تے شہد دیاں نہراں وی..... خوراں، مٹھلاں تے مٹھیاں کھجوراں وی۔

جدوں نویں سرکار نے سکھ نہر دے کڈھے نوں کرن دا پر بندہ کتا۔ کچھ لوک داہڑے خوش ہوئے تے کچھ جیہڑے دُور دی سوچدے سن بے دے چبے ہو گئے۔ اوہتاں دا خیال سی جے گورنمنٹ دے اہکار جتھے دے جادڑن چوڑ چانن کر دیندے نیں۔ ایس ملا تے وچ اہکار کدے اہکاری نہیں سی کھاسکدا۔ اوہ ہیرے دی راہ وچ ہیرا بن کے آؤندا سی۔ مَن کارو پاری لوکاں نوں چینگ جیہی لگ مئی۔ پُر دیکھدیاں ویکھدیاں چھ مینے لکھ گئے۔ اہکار جیہڑے راتاں دے نیلی سُن دتاں دے پار دی بن گئے۔

لوک نچنت ہو گئے۔ نہر پکی ہو گئی۔ کالے پانی دی چال ہو سبک ہو گئی۔ نرگس دی ایس وتی دی جم نہیں ہل اے..... دینے پاٹڑی دے گھر والی دی پیش لگ سی پر دینے اوہتوں بڑے لاڈ پیار نال پالیا۔ جدوں اوہدے اپنے پُت جم پیا تاں دی نرگس اوہدی اکھ دا تارا رہی۔ نرگس اُکی اپنی ماں مَل بیگم دی تصویر سی..... مَل بیگم پہاڑاں دی برف واگوں چنی تے مٹھلاں ورگی کول سی۔ دینے پاٹڑی دے گھر پٹائی ہون توں پہلوں اوہ کیہ سی۔ اوس کدے نہیں دسیا۔ دینا اپنی مَل بیگم ضرور آکھدا۔

"مَل بیگمیں! رب سچے تینوں ساڈے لئی گھڑی سی۔ ساڈے تاں ایں اپڑن لئی ٹوں جے دکھ جے اسیں اوہتاں نوں اپنے سر لینے آں۔ توں خوش رہ تے خوش کر دے۔"

مَل بیگم دا مٹھلاں جیہا پنڈا پاٹڑی دے پیار نال بیچ کوورھے چلیا۔ فیر اوہ اک پُت نشانی دے کے اللہ نوں پیاری ہو گئی..... دینے نے ایں پُت دا منہ مہاندرا ویکھدیاں ہویاں ایہدا ماں پشوری خان رکھ دتا۔

نکی جیہی نرگس گھر سامجھدی دیر نوں پالیدی جوان ہوئی۔ پو نے اک دو تھان لگائی..... کدھرے وسیا نہ ہویا..... دینا آکھدا۔

"کڑیے توں ماں ورگی من مار کیوں نہیں۔ اوہ خورے کھوڑے مٹھلاں چوں اُتر کے میری مَلی وچ آؤسی۔ توں کلی چوں نکلی خورے کیہ مٹھنی ایں۔"

زمرس دے ایہناں پھیریاں توریں وچ پٹھری خان جوان ہو گیا۔ اوہ کج دا جوان ہو یا۔ ایہہ دکی دیاں نیاراں نوں ای پتہ سی۔ اوہ جدوں ”سُن دے بلوری اکھ والیا۔“

مگوندیاں ولاں دے بوسے وچ پٹھری خان کھڑا ہندا۔

پٹھری خان دا سُن اوہدے ہتھ چنگا بھلا پاسپورٹ سی۔ جتھے جاندا لوکس اکھاں دچھوندے۔ اوہنے اپنے ڈھب دا کم دی آپے لہ لیا۔ چھیاں ستاں مہیاں وچ مگر دی نیل بہن لگ پئی۔ کرسیاں، میزاں آسکیاں، کمرہ چنگی بھلی بیٹھک بن گیا۔ زمرس لہووں لب پوچ کے چکا دتا۔ پہلوں ریڈیو آیا، فیر نیلی ویڈیو دی آگیا۔ زمرس نوں اپنے نیکی دے وڈے بھرا نال ویاہ کے اوس دینے نوں دیا۔

”ابا۔ بہن نہ دی تے آگھیں۔“

”او میں جانتا آں..... نیوئی لھیا اے وڈا۔ سوہرا کھسی واس کدے استھ تے کدے اوتھے۔ کڑی دی شکل نوں ترس جانے آں۔“

زمرس دا ایہہ خاوند پہلوں شالا مار دے چڑھ دے دل سکھ نہر دے کنڈھیاں توں ذرا کو اُچے پاسے رہندا سی۔ فیر لہندے دل جا مکان لیا۔ اوتھوں اُلھیا ہتے سمن آباد۔ سمن آبادوں گجیرگ۔ تے بہن پتہ نہیں کتھے سی۔ زمرس دلوں کوئی سدھنیا نہیں سی آیا۔ کلا گھر کھان نوں آؤندا سی۔ اوہنے پٹھری خان نوں کئی داری آکھیا۔

”منڈیا..... ویاہ کر لے۔“

پٹھری بڑیا را بھر کے اُتر دیندا۔

”جدوں تا میں کوئی نہیں پائیدا۔ ویاہ تے کیہ سوچتا دی نہیں۔ تے ابا تینوں کبھڑی شے دا گھاتا اے۔ آئندہ گوانڈہ دیاں دن پونیاں کریاں آٹھے پھر خدمت گاڑی وچ ہوڑ کیہ لینا اے۔ ابا جی تیش کڑو تیش۔ ابا جی زلچہ اڈر بے ہوئے او اڈر۔“

”اوہ کھلیا۔ اوہ وچاریاں تیری واشتا تے آؤندا یں نہیں۔“

”لے لے ہے کہ نہیں ایانا ساڈا پو۔ آسیں کتے اچا ہتھ ماراں گے کہ۔“

ایہہ گل سُن کے دینا بس چنیدا تے اوہدے ڈگے ہوئے موٹھھے آپو آپ اُچے ہو جاندا۔ اوہ بالاں دی ترقی تے ہون دے نال حراں دی سی۔ اوہ جدوں پٹھری کوں دیکھدا کہ ایہہ شے کتھوں آئی تے کج آئی اے۔ پٹھری بے پروائی نال جواب دیندا۔

”ابا جی بھل جاؤ اپنیاں ویلیاں نوں۔ بہن اپنا ڈانج بیٹھا اے گڑیاں دا ڈانج۔“

دینا بس چنیدا تے اوہنوں ہور کوئی گل نہ بھجھدی۔

بہن دی داری زمرس کرائیجیوں آئی۔ اوہدا خلیا ای ہوری۔ کسے ہور کیہ بیو نے دی نہیں پچھاتا۔ سرتے بالاں دے بنگلے بنے ہوئے سن تے پنڈا جیویں عطر پھیل دی دکان ہودے۔ داوڑولے دا گک آئی۔ گلی محلے وچ کسے نوں بلی گلی دی نہیں۔ پوکوں سردی بجائے کنڈ تے پیار لیا۔ ٹانا کردی اُچائی اُتے کھڑی مزدہ گڈی وچ جا بیٹھی۔

میدیاں، شیداں، چو نوں پتا لکیتا تے اوہ بھج کے کوٹھے تے چڑھیاں۔ پر زمرس جا چکی سی۔ اوہدے پنڈے دی مہک حالی دی کھلری ہوئی سی۔

”دفع نی۔ نی کیہ بھر دی اے۔ وچوں ہن تے سکھ نہرا یں ہاں۔“ ایہہ گل میدیاں نے اُچے دانج وچ آکھی ہے تھلے کھلوتا دینا سمن لوے..... دینے سمن لئی تے اوہ ویلے بولیا۔ نہیں کڑیئے..... بہن تے اوہ راوی ہو گئی اے..... تے راوی دا اوڑک سمندر اے.....“

بہناں زاننیاں اک داری تھلے تکیا..... دینا ابک ابک کے جی۔ ٹی۔ روڈ دی

اُچائی دل دودھ رہیا سی.....

دھرمی بابل

”مریاں! میری دھی کیہ گل اے؟“

”گھر جانا ایں۔“

مریم نے چانگر مار کے آکھیا۔

”آہو پتر ایں گھرای تے چلے آں۔“

جدوں اوہ گھرا پڑے۔ مریاں دی حیرانی دی کوئی حد نہ رہی۔ ایہہ گھر کوئی گھر تے نہیں، کوئی ڈاک بنگلہ جا پڑا سی۔ دوی ساری کوٹھی نوں دے سارے بارغ نے گھیرے وج لیا ہویا سی۔ اک پاسے دڈا سارا ٹوہا، تے توجھے تے کمرے دے دے دے السیشن ملے۔ ایہہ کتے اوہتاں نوں اندر دیاں دیکھ کے بھونکن لگ پئے۔ مریاں نے اپنیاں دینچیں سٹیکو لیاں تے گودی ٹنگن والے دے نال جمی گئی۔ اوسدے مونہوں چیکاں اپنے آپ نکل رہیاں سن۔ ایہہ اوسدی نوں گھر نال پہلی جان پہچان سی۔

کتھیاں نوں بھونکدیاں سن کے اندروں نوکر نئے آئے۔ اوہتاں دے مفرک موٹی تازی گور جاں رانی جیہی زبانی براڈے وج آن کھلوتی تے ڈھاکے ہتھ رکھ کے پچھیا:

”علم دین! ایہہ کون اے؟“

”اوہو چھو کری جس دامنیں جناب نوں دسیا سی۔“

”ایہہ آکھدیاں ہویاں علم دین نے مریاں نوں عورت دے آگے کھلبار دتا۔ اوس موٹی عورت نے مریاں نوں شوڈی توں پھڑکے منہ نوں دوچار زاویاں ول گھٹھا کے دیکھیا۔ فیر اکھاں ول نور نال تک کے بولی۔

”ٹھیک اے۔ نکھر جاوے گی، وچاری بھٹکھاں دی ماری ہوئی گلدی اے۔ کہناں دی ٹھوکی اے؟“

”کے دی ہووے گی۔ سائوں کی۔“

”دیکھ علم دین! میں اصلے دی بڑی قائل آں۔ جیویں پیسہ بولدا اے، ایویں لبو دی بولدا اے۔“

”جناب جتھے تائیں میرا علم اے ایہہ رچیتاں دی دھی اے۔ ماں مہتر، پیو جواریا، جیوندے جی مویا۔ کیہا لبو تے کیہا اصلاکے وٹ کے فودا ہویا۔“

ایس گل توں مریاں نوں پتہ لگیا کہ اوہا پیو اوس نوں وچ گیا اے ایہہ تے پتہ نہیں سی کہ وکناں کیہ ہوندا اے۔ فیروڈی گل گچ اٹھ ای پلے پئی تے نال ای جانتا پیو یاد آیا۔ ساڈلی گردن تے کالے پئے۔ چوڑی کند آتے نوکھے نال جمیو یا کھدرا میلا گرتا۔ تے نوکھے دی باس۔ اوہ فیروڈن لگ پئی۔ موٹی عورت نے اوس نوں پرانہہ کھڑیاں پچکا ریا:

”نہ رو نہ رو بی بی! ایجھے بچے روندے نہیں۔“

”جا علم دین ایس نوں بیلہ کول چھڈ آ۔“

علم دین کئی کمرے تے کوری ڈور لکھدا اک کمرے آگے جا کھلوتا۔ مریاں حالی دی اوس دی انگلی پھڑی ہوئی سی۔ اک وارگی انگلی کھچ کے پچھے کھدیاں ہویاں بولی ”اوہ تے میری ماں نہیں سی۔“

”نہیں بلو! ایہہ کسے دی ماں نہیں ہوسکدی۔ توں اپنی ماں کول جانا ایس؟“
”ہاں۔“

ایسے دج علم دین نے بوجے تے ہوئی جیہی ہتھ ماریا۔ اندروں اک کنگ وئی سوئی زبانی نے باہر جھانی پائی۔ ایہہ ناں جیلہ سی۔ جیلہ علم دین نوں تے کچھ نہیں آکھیا۔ ترسیاں ہویاں وانگ مریاں تے جھک گئی۔

”ایہہ۔ ایہہ تے میری دھی اے۔ ہاں نہیں بچان لیا۔ میں صدقے جاواں۔“
جیلہ نے مریاں نوں سینے نال لا کے دوتن پیار کیے۔ اوں نوں مریاں دے وگدے تک دی وی پروا نہیں سی۔ فیر چنگی طراں دیکھ کے آکھیا:

”ماواں تے دھیاں دل بیدیاں کوئی کردیاں گھوایاں۔“

میت دار ہا جیلہ دے سنگھ دج اڑ گیا۔

”اسیں ماواں دھیاں دکھ سکھ کریا کراں نہیں۔ میں نا لہئی!۔“ اوں اپنے رومال نال مریاں دا تک پونجیا۔ مریاں دے بجائے علم دین نے اُتر دتا:

”جیلہ جی! ایہہ لہئی نہیں مریم اے۔“

”آج توں ایہہ لہئی اے۔“

”منہن تے خوش ہونا جیلہ جی۔“

اوہ بڑے پیار نال جیلہ دل تک رہیا سی۔

”تینوں کیہ گئے۔“

جیلہ نے بوجا بند کر لیا۔ علم دین کچھ دیر جتے کھڑا سی کھڑا رہیا۔

آج توں پنجھی ورھے پہلاں جیلہ دی ایس گھر دج کچھ ایسے طرعاں ای آئی

سی۔ اوہوں یتیم جان اہل جوان سی۔ اوہے حسن دی بہار تے بھنورے ڈولدے سن تے آواز دی لوک تے ڈوروں ڈوروں لوک کچھ آؤندے سن۔ گھر دج کسے شے دی تھوڑ نہیں

سی۔ ہر ویلے شادی ویاہ دا سماں بنیا رہندا کدھرے سہاگ گائے جاندے تے کدھرے گھوڑیاں۔ کسے دے سہرے دے نخل کھڑائے جاندے تے کسے دا دل غزل دج بھنورے رکھیا جاندے۔ طبلے، گھنگھروں کدھرے جھنگدے۔ جیلہ دا آؤندیاں ای جی لگ گیا۔ ایہناں آوازاں دج اوہیاں چیکاں گواج گیاں۔ فیر جیوں جیوں وڈی ہوئی اوں نوں نخل کے دی ایہہ چیتا نہیں آیا پئی اوہ کتھوں آئی؟ کون سی؟ اوہی ماں کون اے تے پو کتھے اے؟ ایہناں اوہوں علم سی پئی یتیم جان اوسدی ماں نہیں۔ یتیم جان جیلہ دی کئی کئی لوڑ نوں پوریاں کر دی سی پر اک بہت ای کئی جیہی لوڑ نوں محسوس نہیں سی کر دی۔ جیلہ دا بکنا دل توفدا سی پئی اوہ یتیم جان دیاں گوریاں گداز ہانبواں دج لپی پئے جاوے۔ فیر کچھ بورا پئی ہوئی تے سرمٹھا ماں دیاں نکلاں لئی ترسن لگ پئے۔ جیلہ سوہنے توں سوہنا پاؤندی ہڈاؤندی ایہے توں اچھا کھاندی پر جی اوہا اوہا رہندا۔

کچھ سیانیاں ہویاں جیلہ نوں گھر دے اک بڑا نے نوکر فیضو گئے اک کہانی دا ایویں خاکہ چہا دیا۔ جیلہ دے سرتے قرآن رکھ کے فیضو دناں شروع کیا:

”بی بی قسم کھا کسے دے اُگے گل نہیں کریں گی۔“

”نہیں کراں گی۔“

جیلہ تے اُگے ای شوق دی ماری ہوئی سی۔

”توں..... یتیم جان دی دھی نہیں..... یتیم جان دے عاشق دی دھی ایں۔“

فیضو کہانی چھوہ کے بھڑ دتی۔

”ایہہ تے مینوں پہلے ای پتہ سی۔ اُگے بول کے۔ توں ایویں بھارتاں نہ پایا

کر۔“

جیلہ نوں فیضو اگانہہ کچھ نہ دیا تے جیلہ نوں چیک جیہی لگ گئی۔ یتیم جان

اے گھر رہندیاں عشق تے عاشق دے معنی تے اوہوں چنگی طرعاں آؤندے سن۔ ایہہ

اوہ لفظ سن جیہناں نال بیگم جان دے گھر بار دا کارخانہ چلدا سی۔

فیضو نوں جیلہ نے جدوں دیکھیا نٹے چ دیکھیا۔ کسے دے دیلے ہوش وچ آ کے بزار دا گیر لا آؤندا۔ ہوش وچ ہویا تے آیاں گیاں دے آگے پچھے پھر جھڈیا۔ سورا پتر لے آؤندا تے جدوں بیگم جان دے کول کوئی ہو نہ ہندا فیضو بڑے ارمان نال بیگم جان دے کول جاہندا۔ بیگم جان دیوان اُتے، تے فیضو تھلے تالین تے گاؤ نیکیے نال دھولا کے بیٹھا بخدا رہندا۔ دونوں پان تھک تھک کے کوئی لسیاں پڑائیاں گھاں چھیڑ بہندے۔ بیگم جان سگریٹ پی کے بڑے ناز نال گل فیضو دے منہ تے چھنڈی..... فیضو بس کے گاؤ نیکیے تے لوٹ پوٹ ہو جاندا۔ جیلہ نوں ایہناں گھاں توں بڑا وٹ چھنڈی تے اوہناں دیاں ایہناں گھاں توں امی جیلہ گویا لایا پئی فیضو بیگم جان دا خاص نوکر اے۔

بیگم جان دیاں اپنیاں دو دھیاں سن۔ سونیاں تے جھیلیاں۔ پر بیگم جان ایہناں نوں اُچی تعلیم دوا رہی سی۔ لاہور دے کسے اُسے سکول وچ پڑھیاں سن۔ ایہناں دا ناں تے گھر وچ ہر دیلے گونجدا رہندا سی۔ پر اوہ ایس گھر وچ آ کے کدے نہیں سی رہیاں۔ بیگم جان آپ ایہناں نوں ملن جاندی سی۔ ورے چھائیں چھٹیاں دے دناں وچ کسے پہاڑ تے ماداں دھیاں کھیاں ہو جاندیاں۔ جیلہ نے ایہناں کڑیاں نوں زندگی وچ اک یا دو وار دیکھیا ہووے گا۔ ایس گھر وچ اوس دیاں ساتھی ادب کڑیاں ہندیاں سن جیہناں دا کوئی اگا پچھا نہیں سی ہندا۔ جدوں اوہ دڑیاں ہندیاں تے کدھرے ٹر جاندیاں کوئی لاہور تے کوئی پشور، کوئی کراچی تے کوئی ہور اگانہ ست سمندر پ کے کھدی۔

”راضی باضی آں۔ کوئی تھوڑ نہیں۔“

جیلہ نوں ایہناں کڑیاں دے نال خط پتر دی اجازت نہیں سی۔

بیگم جان ایس گھر دی بے تاج بادشاہ سی۔ اوس دی اکھ دے اشارے تے

لوکاں دے ساہنک جاندے تے اشارے نال نیکیے ساہ ہرے ہو جاندے۔

فیضو نال بیگم دی گونہ کدے کدے ہندی۔ اوہنوں بیگم جان تے ایس گلوں غصہ آؤندا۔ پئی بیگم جان ایس بھنگی چڑی نوں ایناں منہ کیوں لاؤندی اے۔

جیلہ دی تعلیم و تربیت دا بندوبست گھر وچ ای کر دتا گیا سی۔ بیگم جان نے خاص چھان پھانک کے اک بڑا ہائیوٹر رکھیا۔ جیلہ دا جاتی کردا پڑھدی نہیں تے نیوٹروں اونکھدیاں جھڈ تے ایہہ نانہہ سیکھ۔ بس جو جی کرے کر لے۔ گھر دا نکا موٹا کڑیاں ای دل ضرور سیکھ تے ایہہ نانہہ سیکھ۔ دن لیسہ جاند۔ نال پلن والیاں دوجیاں کڑیاں نال جو سلوک ہندا سی جیلہ اوس توں ڈردی دی سی۔ دو بے اللہ مارا فیضو تے بیگم جان اوہنوں کسے نہ کسے وچ زبھائی رکھ دے۔

”جیلہ! ویکھیں ستین والے کمرے دی منائی ٹھیک اے کہ نہیں۔ جیلہ! فیضو نوں آکھ آج سلطانہ بی بی نے کراچی جانا اے تیار رہوے۔ کوڑ دے کپڑے ذرا استری مار کے سدھے کر دے۔ کاک..... آج ملتان مہمان آؤنے نیں کول بہرے کڑیاں تیار کروا۔ ویکھیں گوشت کچا نہ رہوے۔ ڈرائنگ روم دے پردے بدلے نیں..... بیڈ روم نوں نویں سرے توں سجانا ایں..... مالی دے سرے کھڑی ہو کے گوڑی کرائیں۔“

ایہہ سب کچھ کردیاں جیلہ جوان ہو گئی۔ اوہدے ہر دے وچ جیسے ہور نکھال سوچاں سر چکیا، اک سوچ بہتی اُچی ہو کے پچھیا:

”نی۔ توں کون ایں؟“

”پتہ نہیں۔“

ایہناں دناں وچ فیضو ے اوس نوں دسیا سی پئی توں بیگم جان دے عاشق دی

دھی ایں۔ ایس توں اگانہ فیضو مہا ہو کے کھٹکن لگ پیندا جدوں دی اوہ پچھدی اوہ آکھ

دیندا:

”بس ٹوہے حالی ایساں جھیراے۔“

”چاچا۔ دس ناں میں کون آں؟“

”مورکھ دیئے بچے! توں جان کے کہہ لینا اے۔ شکر کر کہ تینوں بیگم جان جیہی ماں مل گئی۔ ہوریاں نوں تے اوہ۔۔۔ توں آپ دیکھنی آں۔ اوس دیاں اپنیاں دھیاں ایس مہر دج نہیں رہندیاں۔۔۔ ہور کہہ لینا اے۔“

نیر جیلہ بڑھے مالی توں پچھیا۔ اپنے پڑانے دھولے کولوں بچ لا کے ہنھیا پر سارے بڑھے اگو جیسے سن۔ ساریاں خورنے ایکا کیتا ہویا سی۔ ہر نسل اپنی نسل نال وفادار رہندی اے۔ اگیاں ہنھیاں نوں کوئی نہیں جاند۔

جوانی دا ویلا جیلہ لئی اوکھا ہو گیا، اگو جیسے ماحول دج رہ رہ کے انج دی تھک گئی۔ مگروں نگنن دا موقتہ تہہ دس بلدا جدوں بیگم جان دا جی کرے۔ اوہ دی کدے کدے فیضو دے نال جان دی اجازت ملدی۔ اگوں بیگم جان آکھے نہ آکھے فیضو آپے ای نال کر پیندا فیضو اوہنوں انج ای چنگا نہیں سی گلد۔ اٹلا سیر پائے دیلے دی نال مہمویا ویکھ کے اوہدا جی سڑ جاند۔

اک دن اوہ بزار مچی۔ عید دے کپڑے لینے سن۔ اوس دا دل تے ایہہ سی پکی بیگم جان دے نال کار دج بہہ کے جاوے۔ ہور نہیں تے مالی دیاں کڑیاں نال مکھل دیوے، ہان دیاں تے ہین۔ ایہہ کہہ فیضو! کھوؤں کھوؤں کردا، تھاں تھاں کھنگار ماردا جاتے دے آگے ہو کے بہہ جاند اے مگروں وی نہیں لیندا۔

مزدی داری جیلہ نے اختہ ہو کے آکھیا:

”ٹہے! توں مرنا کدوں ایں۔“

”کیوں کڑیے؟“

”تینوں پتہ اے توں مینوں زہر لگتا ایں۔“

”ج؟“

”ج نہیں تے ہور تھوٹ۔“

”ہلا بلو۔“

فیضو پچھے مڑ کے نکلیا۔ جیلہ پچھلی گدی تے ٹٹھے لگ کے بیٹھی سی۔ دوسرے نقاب چوں دو چمکدیاں لاناں جیہیاں فیضو دے دل نوں ساڑ دیاں بچھ گیاں۔ فیضو نوں پتہ سی پکی جیلہ نوں اوہدے تے قصہ آرہیا اے۔

اوس کوچان توں چرس دا سگرت منگیا۔ گھر بچن تاہیں نشہ چڑھ چکیا سی فیضو اکثر انج لال لال اکھاں لئی بھر دار رہیا سی۔

سیال ماہ آیا تے فیضو کچھ بہتا بنار پے گیا۔ دے دی کسرتے پہلے دی سی۔ پر ہن ڈاکٹر نے دیا پکی اوس نوں پرانی دق دی اے اتوں ٹھنڈ لگ گئی۔ فیضو سارا دن اپنے پنہارے دج پیا رہندا۔ نوکر چاکر اوس دی ہر لوڑ پوری کرن لئی موجود سن۔ جیلہ داکم ٹیپر پچر لینا تے دھیاں نال دوا لئی پلانا سی۔ بیگم جان سویرے شام آکے پچھ جاندی۔ ایہناں دہاں دج فیضو تے اچرج نیندر چھائی ہوئی سی۔ بیگم جان آکھدی سی پکی ایہہ دوائیاں دا اثر اے ڈاکٹر ایس دے اعصاب نوں آرام پچان دا پر بندھ کر رہے نیں۔

پوہ دی پیری ہوئی رات۔ چاروں پاسے گھپ بھیرا۔ کوئی اک وجہ دا عمل ہووے گا کسے ہولی ہولی جیلہ دا بو ہا کڑھایا۔ جیلہ کچی نیندرے ابدوا لئی اٹھی۔ آج تاہیں کسے اوس نوں انج آکے نہیں سی جگایا۔ ترہب کے رہ گئی۔ پورا دیہہ تارے وانگ کب رہیا سی۔ کنڈی لاہ کے گھلادی ہوئی کھڑی ہو گئی۔ بیگم جان نے اوہنوں موٹے تے توں پھڑ کے بلایا۔

”جیلہ بھستی کر۔ شال اُتے لے لے۔ فیضو دی طبیعت کچھ بہتی خراب ہو گئی

اے۔“

”خواب ہو گئی اے تے ڈاکڑوں سدا۔ نہیں کیہ کراں گی؟“

جیلہ او اسی لیندیاں آکھیا۔ اوس نوں ایس گل تے ہور دی حرائی سی پئی بیگم جان
رات دے ایس پیر اوس دے کمرے وچ کیوں آگئی۔ اوہتے سدا دو جیاں نوں اپنے کول
بلاندی سی۔ آپ کُر کے نہیں سی جاندی۔

جیلہ جھتی جھتی چادر لہٹی، پیریں سلیر پائے، اکھاں ملدی بیگم جان دے مگر
کُر پئی۔ فیضو دے چو بارے دی جی جگ رہی سی۔ گھراڑے تھلے تائیں سندے سن۔ بیگم
جان ہولی وئی آکھیا:

”مینوں تے گلد اے گھڑو کو وچ رہیا اے۔“ اوہ دونوں اگڑ پچڑ فیضو دے
کمرے وچ وڑیاں۔ بیگم جان نے فیضو دی سر ہاندی کھلو کے آکھیا:

”فیض۔ وے فیض احمد! جیلہ آگئی اے۔“

جیلہ فیضو دی پئی دے نال کھلوتی سی۔ فیضو نے اوکھا ہو کے اکھاں پٹیاں تے
اپنے کزور ہتھ جیلہ دل و دھائے۔

”میرے نیزے آدھے۔“

جیلہ فیضو تے تھک گئی۔ فیضو نے جیلہ دا منہ اپنے ہتھاں دے پیالے چ لے
کے آکھیا:

”دھے! لے آج نہیں مرن لگا آں۔ توں آکھدی سیں نا۔“ دُور کدھرے راوی
تے جتھاں دی جنم بھومی چ درکھا ہوئی۔ جیلہ دی شکایاں اکھاں چ آپ بھجوا گئے۔

”نہیں نہیں چا چا فیضو۔“

جیلہ نے فیضو دے دونوں ہتھاں تے اپنے ہتھ رکھ ورتے۔ فیضو بیگم جان

دل نکھیا۔

”بیگم جان! قرآن لیا۔“

قرآن کول ای تپائی تے پیا سی۔ بیگم جان ڈٹھیاں ڈٹھیاں ہتھ دھکا کے قرآن

چک لیا۔

”میرے نال قول کر بیگم جان۔ میری دھی نوں ایہو جیتی تھاں دیا ہو یں گی جیتے
عزت دی روٹی ہووے بھادیں زکھی مٹی ہووے۔ بندہ شریف دیکھیں۔“

بیگم جان نے قرآن تے ہتھ رکھ دتا۔ جیلہ دے دل وچ فیضو دلوں جیہڑا ٹٹک
کدے کدے جنم داسی سورج داگوں سوانیزے تے آن لٹھا۔ قیامت دی گھڑی بچ گئی۔
بیہتیاں گلاں نہیں ہوئیاں پر جیلہ داسر آپے ای فیضو دے سینے تے جا ڈگیا۔ فیضو نے اوس
نوں ہولی ہولی پیار کر دیاں آکھیا:

”دھئے۔ مینوں معاف کر دے۔ میں تیرا بھرم آں۔ بچے اپنی دلوں میں تینوں
تجی دا نہیں لگن دتی۔ پر بچے دسوں ای دوزخ وچ ہووے سیک نوں کون ڈک سکدا اے۔
میں تو لاں دی سولی چڑھ کے جگ نوں دیکھیا۔ دنیا رنگیں ہمدی رنگی میں نکدا رہیا۔ دنیا
ہمدی رنگی میں تھکدا رہیا۔ دھئے پیار دے پنڈیاں وچ کنڈیاں دی بات وچھدی
اے۔ جیہڑی جند دے لبو نال لال ہندی اے۔ رب پیار دی ازل تے آخر اے۔ میں
رب توں شاہاش سنگناں آں۔ پر خورے کچھ نکل ہوئی ہووے۔ میں تیرا بھرم آں۔ آج
تیرا میرا روڈ حساب اے بھڑتے بھانویں چھڈ دے۔“

فیضو ایسے طرحاں بولدا بولدا پچ کر گیا۔ جیلہ اوس دے سینے توں سر چکیا تے

اونویں جیم دیر سی جیویں پہلوں سی۔

فیضو نے مگر کے جیلہ نوں دیا پئی اوہ کون اے۔ بیگم جان دی اصلی شکل کیہ
اے۔ جیلہ نوں اپنے پیو دی موت تے روئے نالوں دودھ غصہ آؤنما سی۔ پیو کیہ بچر۔
اوس دے دل نوں کدے کدے آکوا ہی جیتی ہندی سی جی جدوں بہتا اور جاندے اوہ بچی
بچی فیضو کول ای جاندی سی۔ بیگم جان یا ہور کے کول نہیں۔ اوس نوں ذات دے بارے

وچ شہادت دین والا فیضو ای تے سی۔ بندے دے وجود دی مدھلی مٹی پہلاں پو گوندا اے۔ فیر ماں اوس زکھ نوں اپنے لبو نال اُساردی اے۔ قدرت اپنی کرامات نال ایس لبو تے مٹی دے باوے چ زوچ پھوک دیندی اے۔ جوں زلن تے انسان بندہ اے نہیں تے نہیں بندہ نہیں بن سکدا۔

جیلہ نوں بن فیضو نہیں سی یاد آؤندا۔ اوہ پو یاد آؤندا سی جیہڑا پوتوں ودھ اک عاشق سی۔ بھانویں کجری واسی۔ کجری دے عاشقاں دی قطار وچ جیلہ دا پو اجیہا ناہراد عاشق سی، جیہڑا تاں لوک محبت تے عزت نال نہیں سن لیدے۔ لوک تے اوہنوں جانے دی نہیں سن۔ ایہو بنے بندے دل دا آکھائن کے ہر شے دا تے لا دینے نیں۔ فیر اپنا معاملہ رب تے سٹ کے جیوندے نیں تے اخیر اک عام بدنام موت۔

فیضو اپنے ویلے چنگا بھلا وپاری سی۔ فیر اوس دا نا کرا بیگم جان نال ہویا۔ تنگھا چوڑم دا پیار ہو گیا۔ بیوی نے طلاق منگ لئی۔ فیضو دا خیال سی پئی بیوی وفادار مشرقی عورت طرحاں جتی جتی ہو جاوے گی۔ پر بیوی تے اوہدے ماپے سدھے پدھرے اصولاں دے بندے سن۔ طلاق اک شرعی حق اے تے شرع وچ شرم کاہدی۔ فیضو نے بیوی نوں جیلہ دے بدلے طلاق دے دتی تے فیر بیگم جان دے دردا ہو کے رہ گیا۔

جیلہ دے معاملے وچ ایہہ معاہدہ ہویا پئی اوس دی پال سانجھ بیگم جان دے گھر وچ فیضو دی نگرانی وچ ہووے گی۔ بیگم جان نوں ہور کبھ چاہیدا سی۔ پو دمی مفت دے خدمت گار لیجے ہوئے سن۔ پہلوں پہل فیضو اپنا مال خرچ کے چنگا چوکھا کھانا چنیدا سی۔ فیر ویلے دے نال نال دھیندا گیا۔ پر جیلہ لئی اوہ ہر ویلے چوکنا رہندا۔ ہر ویلے ہشیار۔ جے کوئی آکھدا:

”آہو۔ دمی جو ہوئی۔“

تے اوہ کھلیاں دا گٹ پیش پے جاندا۔ کدے ہس کے گالھیاں کڈھدا، کدے

بڑو کرن لگ چنیدا۔ جیلہ نوں ایہہ گل ایڈی کھل دی سی بے ادباجی کردا پئی آکھن والے دا مٹ کھرچ لوں یا فیضو دی کجی پ لوں۔ پر جدوں فیضو نوں کوئی دکھ تکلیف ہوندی تے اوس نوں انج گندا جے فیضو نوں کجھ ہو گیا تے سب کجھ ہو جاوے گا۔ ایہہ سوچ کے اوہدا دل کھدا سی۔

فیضو جی مچی مر گیا تے ایجیہے بھید توں پردہ چک گیا جیہڑا دونوں دا سانجھاں سی۔ ایہہ گھر فیضو نال گھری، بن تے اک راہ سی جیہدے تے کھلوتی اوہ آن والے سے نوں اڈیک رہی سی۔

بیگم جان فیضو نوں دتے وچن دا پالن کیا۔ اک شریف بندہ لہے کے جیلہ دے جھ پیلے کر دتے۔ کسے شریف بندے دی بیوی بن کے رہنا کوئی اسان کم نہیں۔ جس دیہ دی اُساری ریل پیل وچ ہوئی ہووے اوہ فاقیاں نال دھین لگ پوے تے کوئی اچرچ نہیں۔ جیلہ دے خاوند نذیر دی تھوڑی جی تنخواہ۔ آکھدے نیں پئی کھنواوے ڈردا تے من کھنواوے لڑدا۔ نذیر ہر ویلے طعنے پنے دے کے گھر پورا کر دا رہندا۔

”آہو۔ کجراں دی جو ہوئیں۔ میرا گھرتیں کیتوں چنگا لگ سکدا اے۔“

جس دا مدھ کوئی نہ ہووے اوہ ٹونا امرتیل بندہ اے۔ دوجے نوں چٹ جاندا

اے۔

جس دیہاڑے جیلہ دے خاوند اوس نوں بے غیرت پو دی بے غیرت دمی آکھیا۔ جیلہ دے سرتے کوئی بھوت آگیا۔ اوہنوں چنیاں گالھیاں یاد سن اوس نذیر دے کول کھلو کے اوس دے اگلیاں بچھلیاں نوں کڈھیاں خوب سیاپا کیا۔ خاوند لئی اوس دے دل وچ پہلوں وی محبت نہیں سی بس لٹاؤ سی۔ ایویں ڈر جیہا۔ ساریاں نالوں ودھ بیگم جان دا۔ بیگم جان نے اوس دی ڈولی ودھیا کر دیاں ہویاں آکھیا سی۔

”جیلہ ایہہ رستہ تیرے پو تیرے لئی چنیا سی ایس واسطے کوئی اجیہی گل نہ کریں

جس توں حشر دیباڑے میرے اوہلے دج ہون والا قول فٹ جاوے۔ شادی نوں کامیاب بنانا کلی عورت داکم دی نہیں ایہہ توڑی دوہاں ہتھاں نال وجدی اے۔ نہیں تے لوکیں توڑی لا دیندے نیں۔

جدوں نذیر طعنے مینے دے دے کے اپنے تے جیلہ دے دچکار کندھ پالٹی تے فیر سارے رشتے ٹک گئے۔ رہندے علاقے فٹ گئے۔

مرد تے عورت دے روپے دج مٹھلا فرق ایہہ دے پئی مرد دی اکھ عورت دے ماضی تے رہندی اے تے عورت دی نگاہ مرد دے حال تے۔

جیلہ نے اپنی ویہتا زندگی نوں کامیاب بنان لئی ہڈ پالمن دی پوری کوشش کیتی پر اوہ اٹھدیاں پٹھدیاں جوہے لاؤندا رہندا۔

”جائیگم جان کول۔ تیری چنگی بھلی کائی پئی ہونی اے۔ لے آجا کے۔ لے بھلا مینوں کجھراں نال متھالا کے کیہ فائدہ ہویا۔ بندہ ترک دی چکے تے لکھے دی کجھ ناں نپے منہ اے ایچے بندے دا۔“

ویاہ ہون تے گھر دے نہ دے جیا جنت دا بدل دے ای دے۔ اک اڈھی کئی بگل ٹک کر جاندی اے۔ جیلہ دی اک دھی دی ماں بن گئی۔ نذیر نوں دھی دے جن تے ایہاں کورنج ہویا پئی اوس کئے ای دن جیلہ نال سدھے منہ گل نہ کیتی۔ پہلے تے کلی پیھہ ای چلدی سی مین جتھ دی کھل گئے۔ روز لڑائی جھڑا۔ خورے تاں جیلہ نوں ون داچ نہیں سی۔ یا نذیر نوں چنگ بھلیکھا لکھا سی بے اوس جیلہ ورگی مشکوک لڑکی نال ویاہ کرن دی حامی بھر لئی۔ آڈھی گوانڈھی روز تماشا دیکھدے۔ بیگم جان دے گھر جان دی اجازت تہوں ملدی سی بے اوتھوں کجھ لیان داہنگرا بھرے بے خالی جتھ مڑے تے داہ داؤت چلدا۔

”کھکھے دیے۔ فقیر ہے۔“

آکھدے نیں جیہڑے کوٹھے دی نیو نہ ہووے، اوہ جھتتی بہہ جاندا اے۔ نذیر تے

جیلہ دونوں بے تھوے سن۔ بیگم جان نے ساک کرن لکھیاں نذیر دی چھان پھٹک نہیں سی کیتی۔ کیوں بے اوہلے اپنے دل دج چور بیٹھاسی۔ اوس تے موئے فیضو دی گل دیانی سی سو دیا سی۔ اتوار دا دن سی تے نذیر گھر دج سی۔ اولاس تے دوپہر تا مین، بسترے چوں نہ نکلیا۔ جیلہ جگایا تے کسے کئی جیہی گل توں لڑائی چھڑ پئی۔ جوں چھڑی کسے پاسے ٹکنا دا ہاں نہیں سی لیندی۔ اخیر نذیر جیلہ دی گودیوں کڑی کھوہ لئی تے سروں بچوں نگی نوں دیکھے مار کے باہر کڈھ دتا۔

”جادفغ ہو۔ قرآن نے آکھیا اے نیک مرداں لئی نیک بیٹیاں۔ نکل ایتھوں۔ توں میرے لئی نہیں۔“

جیلہ دا بیگم جان توں سوا ہور کون سی اوہ سدھی کوٹھی اپڑی۔ آج زمانہ فیر اپنے آپ نوں بٹھا چکر دے کے سائے آن کھلوتا۔۔۔۔۔ اک ماں توں اک دھی فیر کھس گئی جیویں جیلہ اپنی ماں کولوں کھسی سی۔ جیلہ دا دل جیویں پھٹ گیا۔ اوہ پاگلاں دا مگر پھر دی سی۔ بیگم جان اوس نوں پچھیا:

”آکھیں تے مقدمہ کر کے تیری دھی تینوں لے دواں۔“

”نہیں، اوہ اوتھے شاید چنگی رہوے اپنے پوکول۔“

فیر جس دیباڑے علم دین اک سولے کپے رنگ دی کڑی نوں لے کے جیلہ کول آیا۔ جیلہ دا پاگل پن کجھ انج دا سی پئی اوہ مریاں نوں گودی دج لے کے ایس طرحاں خوش ہو گئی جیویں مریاں پنجاں دریاں دی نہیں پنجاں مہینیاں دی کاکی اے۔

”میری لئی میرے پچھوں ایڈی وڈی ہو گئی۔ اک دارگی ایڈی اپنی لی ہو گئی۔“

فیر علم دین اوس نوں دیا ایہہ لئی نہیں مریاں اے تے جیلہ اک دم بڑا ڈھولیا۔

”جاتیوں کیہ لگے۔“

جیلہ دے کمرے دے کولوں لکھدیاں اکثر ایہہ بول سنائی دیندے نیں:

”ماواں تے دھیاں رل بیہندیاں نی کوئی کردیاں مھوایاں۔“

مُن جدوں جیلہ ہسدی اے تے مریاں دی ہسدی اے تے جدوں جیلہ
روندی اے تے مریاں دی تال روندی اے نہیں تے دونوں چپ چپیاں پٹھیاں
رہندیاں نیں۔ اوہتاں دے آلے دوالے بول کھلے رہندے نیں۔
نی کوئی کردیاں مھوایاں

1976ء

کیہنوں آکھاں

جو جیسے لوگ سنیا اے شیٹ دی ذمہ داری ہندے نیں۔
کل مکلی، نہ کوئی اگا نہ کوئی پچھا۔ نہ عقل نہ ہوش۔ برتے گے واسا یہ نہیں تے
کسے تے اوس واسا یہ نہیں۔ ایویں جیوی جانا۔ مرن نوں جی نہیں کرا کیوں جے جیوتا تجربہ
اے موت تجربہ نہیں۔

شیٹ دی ذمہ داری نہیں تے معاشرے دی ہوئے گی۔ جو کسے تے بھار
نہیں۔ کوئی کچھ دیوے تے لے لیندی اے۔ نہ دیوے تے منگدی دی نہیں۔ پچھلے دناں
چو ہڑیاں اوہدا تھکا ڈھا دتا۔ اوہ بانہہ سر تے رکھی روندی کوشی والیاں دے گئی۔ سر کھلا،
بیروں تنگی، باہکا آڈیا ہویا۔

”میرا گھر..... ہائے میری کوشڑی..... بیگم جی! میری کوشڑی۔“ کلچر پھاڑن والی
اداز سُن کے بیگم صاحبہ فی دی ویکھدیاں ڈسرب ہو کے اُٹھی۔ ڈرامہ ایڈے سوہنے کھاگس
تے مہنجیا ہویا سی۔ کلی جمودا ایہو روتا رہند اسی بیگم رکھیاں ہو کے بولی۔

”نی کیہ کل اے جو شخص ہے؟“

”باغ دے مُنڈیاں میرا گھر ڈھا دتا۔ مینوں باہر کڈھ دتا۔“

جمودی گل اونغ ای کے دے پتے نہیں سی چندی۔ آج تھکی بدھی ہوئی سی۔ بس بیگم نوں لفظ گھردی سمجھ آئی۔ اوہنے نوکرنوں بلانداں آکھیا۔
 ”دیکھیں دے کیہ سہندی اے۔“ بیگم نے کمرے وچوں تھوڑا جیہا منہ کڈھ کے جمونوں دیکھیا۔ جنوری دی ٹھنڈی بھگی رات، جھکڑ بھلدا سی تے دند و جدے سن۔ نوکر چنگی بھلی دیر تال آیا۔
 ”تینوں پیہ نہیں نہیں اپنی ٹھنڈ وچ باہر کھلوتی تینوں اڈیکنی آں ٹی۔ دی وچ دڑیا رہیا کر۔“

”تے ہور فیر کیہ کرے۔“ نوکر نے موہنڈے مار کے جواب دتا۔
 ”جائیں جا کے اینوں گھر چا آئیں۔ خورے کیہ بک لائی ہوئی اے۔ اینوں کوئی پچھے۔ پتی توں مسلمانن ہو کے چوہڑیاں ج رہندی کیوں ایں۔ اک تے پانگل اے کیہ کرے کوئی۔“
 نوکر نے جمونوں تال لیا تے یو یو کردا گھٹوں باہر نکل گیا۔ اوہنوں دی ڈرامہ وچوں چھڈن دا رنج سی۔ فیر راہ ج فردیاں فردیاں اوہنے جمونوں موہنڈے توں پھڑ کے بلونیا تے آکھیا:

”جو! ایہے تالوں تینوں پاگل خانے نہ چھڈ آواں؟“

جمو ایس گل دا کوئی اتر نہ دتا۔ اوہدے لئی تے ساری دنیا ای پاگل خانہ سی۔
 اوہ دچاری مٹی دا بادا سی۔ جیہدے دچ رب نے اپنی کرامت دی کھے اڈوان لئی روح دا پنچوک مار دتا سی۔ رب دیاں دیتاں نیاستاں وچوں جو کول حیاتی دی نعت ای سی۔ اکھوں اوہنوں ٹھیک چائن نہیں سی۔ گل اوہنوں جھیتی سمجھ نہیں سی آؤندی۔ زبان دل دل ٹھینڈے کھاندی سی۔ ایس دے باوجود لوکاں اوہدا ویاہ کر دتا ایہہ سوچ کے پتی سستے نوکر ای جے گی۔

جمو دا خاندن پورا اٹھا سی۔ جو بارحاں در سہ ایس اٹھے تال وی۔ کدے کے پتل تھلے رات کٹ لئی۔ کدے کے دے ڈنگراں والے کوٹھے وچ، کے دفتر دی ڈیڑھی لہجہ مٹی تے اتھے ای بہہ گئے۔ کے ڈریور کوں گراج منگ لیا۔ رہندے رہے۔ فیر جھڑکاں چٹیاں کھا کے اگانہہ فر گئے۔ ایہناں بارحاں وریاں وچ تھو نے پٹ پڑ تے دو دھیاں غیاں۔ مٹھلاں در گے گورے پنے سوہنے بال۔ سانہنے داچ نہیں سی ٹوئے پوری مٹی تے بھلاندی مٹی۔ فیر جدوں اٹھا آچن جیتی قبریں جالتھا تے جو دے دماغ دے پڑے کجھ ہور ڈھلے ہو گئے۔ لوکاں اوہدے تے ترس کھا کے نہیں وں جہان تے ستر آخرت تے ایمان رکھدیاں ہویاں اٹھے نوں کفن دی پایا تے چوہڑیاں دے کواڑاں دے پچھے جیہوی پڑ چندی سی چھت کے جمونوں اندر واڑ دتا۔ جو ایہہ گھر لے کے حافظ نوں بھل گئی۔
 خورے کجھ اوہدے وچ ساریاں سدھراں جاگ پیاں۔ اوہنے دیہاڑ لا کے کوٹھڑی نوں لبیا پوچیا۔ مٹی ڈاہ لئی۔ بھاندے ٹھیکرے لائے۔ بھین فاطمہ دانت ترا کر کے چولھا بنوایا۔ آج اوہنے جس گھرتوں روٹی لیندی سی اوہنوں آٹا سنگیا۔

”منیں آپ پکاواں گی۔“

گھر والی نے ننگ تے انگلی دھر کے پچھیا۔

”ہائے نی جو! نکاح کر لیا ای۔“

جمو ایس گل تے ہسی نہ غصے ہوئی۔ ہٹ ہٹ منہ نکدی رہی۔ ادس رات اوہنے آپ ہتھ بالے۔ روٹی دلوئی۔ اپنی پکی کھان ج ایتا سواد آیا جیہڑا ساری حیاتی چکھیا نہیں سی۔ جیہدے جی دی سدھر دا کوئی انت نہیں۔

جدوں اوہ بھر جوان سی حافظ دی ڈنگوری پھڑ کے فردیاں رہتا ای سب کجھ سی۔ اوہنوں انج جا پدا سی بس جینا اٹھے دی ڈنگوری اے تے نورا نوری اے۔ حافظ اوہدے بھراں تال فردا سی تے جو اٹھے دیاں اکھاں تال دنیا نوں دیکھدی سی۔ حافظ کلیاں نکیاں

بٹھیاں بٹھیاں گھاں کر دا جمو دے سہارے سہارے ٹردا۔ دونوں دن وچ خورے کئے
پنڈے نیز لیدے۔ جے کوئی بس جمل جاندی تے اوہ دے تے بہہ جامدے۔ بس بلدیاں
بلدیاں کھلندی تے حافظ بچھا:

”جوا! ایہہ کبڑی تھاں اے۔“

”مینوں کیہ پتا۔“

”مقتل دیے انجھے۔ ہر تھاں دا کوئی نہ کوئی ناں ہندا اے۔ اوہ دیکھ کنڈ کز کیہ
آہندا اے۔ حسین چونک۔ حسین چونک۔ چل اتر چلیے۔ اتھے تیرے مامے رہندے نیں
ناں؟ چل وڈے مامے ول چلیے۔“

”آہو۔“

جونوں جدھر انجھے آکھیا ٹر پئی۔ تھوڑی کو دیر پچھے اوہ حاجی غلام دین اینڈ سنز
دے اگے کھڑے سن۔ حاجی صاحب اوس ویلے کسے گاہک نال گل بات کر رہے سن۔ جو
نے اک سیلزمین توں پچھیا:

”میرا ماما کتھے؟“

”کیہو ماما؟“

سیلزمین نے خیرات والے گلے چوں دو ٹیڈی پیسے اوہ دے دل دھاندیاں
ہویاں پچھیا تے فیر گل جب کے آکھیا:

”دیکھ آں ماما لہندی بھر دی اے۔“

”حاجی ایہدا ماما اے تے تئیں حاجی دا بھانج جوائی۔“ حافظ نے جوابیاں دا لنگ

آکر کے دیا۔

سیلزمین نے دوواں نوں سرتوں پیر تائیں دیکھیا تے فیر ڈگوری پھڑ کے اندر

واڑ دتا۔

”جوائی جی اندر تشریف لے جاؤ۔“ اوہ کیساں کنڈھ کے بس رہیا سی۔
ایہنے وچ دوکان دے پچھلے کمرے چوں حاجی دی تھڑک دے نال ای افوا تے
کلی تھوڑے تے کھلوتے سن تے حاجی صاحب کہہ رہے سن۔

”اوئے الیاس۔ اوئے ایہہ چولاں کیوں اندر کھل دتیاں نیں۔ کنڈھ ایہناں

نوں۔“

الیاس تے نشی نے رل کے دوواں نوں تھڑیوں لاہ دتا تے فیر چیز نال آکھیا:

”جاؤ۔ لیلیٰ مجنوں جی۔ چنگدے چدے پھرو۔ پیر فقیر دا لنگ نہیں ملک مامی دا

لنگ نہیں۔“

”جوا! ماما کدے منہ تے لاند نہیں۔ ایویں ماما، ماما کر دی دیتی ایں۔“

انجھے نے ٹردیاں ٹردیاں ابک کے پچھیا۔

”مینوں تان لگدا اے۔ توں بھلدی ایں۔ ایہہ تیرا ماما نہیں۔“

”ماما نہیں تے ہوو کیہ؟ اوہر میرا ایہو دڈا ماما سی۔ اوہدی گھجھ اُتے وڈ نہیں سی

دیکھیا۔ تالوہا لگ گیا سی۔ مینوں ماں نے دسی سی۔“

”تینوں یاد اے جو۔“

”ہاں مینوں یاد اے۔“

”توں تے کھلی ایں۔“

”کدوں کھلی آں۔ مینوں یاد اے۔ میریاں ماماں، ماسیاں پتے چکن جاندیاں

سن۔ نال نہیں وی جاندی ساں۔ بڑا چنگا لگدا سی۔“

”منجھ پاجوا!..... جیہڑا سیانے نہ اوہ کاہدا اپنا۔ جوا! جیہڑی شے ڈھسے کے بنے

”اہدا منہ بہاندر بدل جاند اے۔“

راتیں تھک ٹٹ کے جدوں انھا حافظ آکھ

”پے رزق نہ بندھ دے پچھی تے درویش۔ جہاں نوں تقویٰ رب تے اوہناں نوں رزق ہمیش۔“ تے ایس گل دی بھجھ صرف حافظ نوں ای سی۔ جنو نوں کیہ۔ باقی رہیا لوکاں دا سلوک تے اوہ کھلے بندے ای نہیں رب دی غریباں نال انج ای کردا اے۔ بھلا جو رب دا کیہ دگاڑیا سی جے اوہنوں جھلیاں پیدا کیتا۔ انھے حافظ نے رب دا کیہ تک لیا سی جے اوہیاں اکھاں چوں نور کڈھ لیا۔ دیندار لوکیں آکھدے نہیں کہ رب اپنے پیاریاں مومنناں نوں از ماندا اے۔ ایس طرحاں سوچنے تے حافظ تے جو رب دے ڈاڈے پیارے بندے سن۔ بالاں دی کھید لوکاں دا پاسا۔

جون دا مہینہ، شکر دوپہر، حافظ کوارٹراں چوں باہر لگے ہوئے سرکاری نکلے توں پانی لین گیا۔ چپ چپے موت دے مجھے ہتھ نے اوہنوں تپ لیا۔ اوہ کئی دیر چوہے دج پیا رہیا۔ بالاں نے اوہنوں انج لم سلما پیا دیکھیا تے اوہ دے تے کروایاں کرن لگ پئے۔ حافظ فیروڈی نہ ہلیا تے سارے رولی پان لگ پئے:

”حافظ مر گیا۔ حافظ مر گیا۔“

کوئی بھجیا بھجیا جو کول گیا۔ جنو نوں سمجھ نہیں سی آرہی پئی کیہ ہویا۔ فیر محلے دے شاہ ول لوکاں دبا دب کفن دفن دا انتظام کردتا۔ ہتھو ہتھی جنازہ تیار ہو گیا۔ جو نوں انج لکھا جیویں اوہ دے دیو جینے اچن جیتی حافظ دی روح کھچی سی، میت ہاراں پھلاں نال شنگار کے اوہ دے سامنے لیا رکھی اے۔

ٹوں نہیں میت دا منہ دیکھ دے آکھدے سن۔

”بلے بلے۔ دیکھ آں۔ ایہو جیہا کھن تان گھراں باراں والیاں نوں نہیں

جودا۔ نی جو! نی توں خوش ہو۔ سب کج سوہنا سوہنا ہو گیا۔“

کسے آکھیا:

”ہور کیہ لینا ہندا اے دنیا توں۔ دیکھ آں۔ کھن دالٹھا۔ کھن دا گھر ملیم اے۔“

دو جی نے آکھیا:

”.....جید دی اخیر چٹکی اوہدا سب کجھ چنگا۔“

فیر محلے دے ایہناں خیر حضراتاں جنو نوں سرکاری کندھاں دی پڑ دج کھا پادتا۔

”لے عیش کر جو۔ توں دی کیہ یاد کریں گی۔ اکھاں اے رڈی دے گھر منڈی۔“

سو جو گھر والے توں بغیر گھر والی ہو کے ڈاڈی خوش سی۔

شاموشی کھانی کے پہلی واری اپنی کوٹھڑی دے آگے منجا ڈاڈے کے جو نے حق

دالما سونا لیا تے اپنے نال گھاں کر دیاں اُچی دینی بولی:

”زبا.....لوکیں کسے چنگے نہیں۔ تیرے نالوں کسے چنگے۔“

حافظ نوں مریاں تھوڑے ای دن ہوئے سن کہ ہر پاسے اک نوں رونق جیہی

کھینڈ گئی۔ گلی گلی، سڑک سڑک۔

”جاوے ای جاوے.....آوے ای آوے۔“

ہندا بھردا سی۔ آلے دوالے دیاں مسیتاں دج لاؤڈ بیکراں تے دن رات

فتوے جاری ہو رہے سن۔ اکو لفظ سن سن کے جو دے ذہن دج دی بہہ گیا۔ پر جدوں

اوہ دے گوانڈی بارغ چوہڑے نے ایس لفظ نوں کئی وار دہرایا تے اوہ دے منہ تے دی کجھ

کجھ جڑھ گیا۔ پنجاہ پنچونجاہ درھیاں دارغٹا بارغ ٹوت تھلے روز ای تاش دی منڈی لا بہندا۔

آج اوہ بڑا خوش سی۔ اوہنے زور نال پتہ سدا یاں آکھیا:

”چھوٹلزم آدی ای آوے۔“

اوہدا مخالف انور پتے کٹھے کر دیاں بولیا۔

”مٹی پا چھوٹلزم تے۔ توں پتے پھینٹ۔“

بارغ نے پتے ہتھ دج پھڑ کے بڑی مہارت نال پھینٹے تے دٹو دیاں ہویاں آکھیا:

”توں نہیں جاندا کیہ ہووے گا انورا۔ بہاراں لگ جاناں نیں میرا پیرا سب دا پیر۔ میرا گھر سب دا گھر۔“

اوہ پتے وٹ دا بڑے جوش تے روانی نال بولدا گیا۔

”میری بھین سب دی بھین۔ میری ماں سب دی ماں۔“

تے فیرا دے پتے تک گئے۔ اوہ بولدا بولدا رک گیا۔

”میری زن، سب دی زن۔“

انور نے گل پوری کر دتی۔ سارے توڑی مار کے ہسے۔ ہاسے دے کھڑاک مگروں کبوتر گلکن لگ پئے۔

”چل دفع ہو۔ توں اتھے مرداں وچ کھلو کے کیہ لینا اے۔“

کوئی جمونوں جھڑک کے پایا۔ جواو تے کئی دیر دی کھڑی تاش دا کھیل ویکھ رہی سی تے گھاں سن رہی سی۔ باغ نے اپنے نال دے نوں سمجھایا۔

”اکھاپے دی ماری کیہ کرے۔ ایدر اُدھر کھلو کے ویلا ٹالیندی اے۔ ساڈا کیہ لینی اے کھلی۔“

دوہجے نے جاندی جمودل بھدیاں ہویاں باغ نوں دسیا:

”چنگلی کھلی اے۔ ویکھیں نہیں تیری فونہ نوں جا کے دے گی۔ چاچا باغ پیسے لا

کے تافس کھیڈ رہیا اے۔ اوہ ویکھ سدھی گئی تیرے کواڑ نوں۔“

باغ نے اودھر دھیان کیجے بغیر پتہ نہیا۔

”دھیلی۔ دھیلی۔“

”نہیں یارو روپیہ روپیہ۔“

”حالی نہیں۔“

”حالی کیہ اے؟“

باغ دی کچھ نال بیٹھے جیڑمین ریلوے دے ڈرپور نے پچھیا۔

”حالی نہیں منڈیا۔ اوہوں امیں بیٹج لاواں گے جدوں اپنا راج آوے گا۔ اپنا راج آوے اے آوے۔“

باغ نے چھاتی دجا کے اک واری ہور اُچا نعرہ لایا۔ کول ای زمین وچ کھتی کڈھ کے منڈے اخروٹ کھیل رہے سن۔ اوہناں باغ توں وی اُچا نعرہ لایا۔ تے غیر ماحول بالاں دے نعریاں نال گونجن لگ پیا۔

جدوں گل نیاںیاں دے منہ چڑھ جاوے منج کے رہندی اے۔ نہیا اے نیانے فرشتے ہندے نہیں تے فرشتے اوہو کہندے نہیں۔ جہدا اتوں حکم ہووے۔

عاطلاں دی دنیا وچ جیہڑا کھروپے گیا سی جمودی جانے جی۔ اوہنوں پکی پکائی ملدی سی۔ ثواب کھٹن والے تن دی ڈھک دیندے سن۔ عیدیاں شہزادیاں تے ہور تہواراں تے پیسے دی بن جاندے۔ آغڑا ناں گوانڈ ناں اوہی گٹ کر دیندیاں۔ جواں ویکھ دیندیاں تے نال نال جوڑے جے بارے بچھی جاندیاں۔

”ایڈکاں رو جیاں جے روپے بنے جمو۔“

”دس روپے۔“

”دس روپے۔ جموئی۔“

”مان نال۔“

”تے توں دساں دیاں چوڑیاں چڑھالیاں ہونیاں نیں۔ روویں نخرے نوں۔

مینوں پتہ اے توں ڈرپورنی کول جوڑنی ایں۔ نی اوہنے سارے کھا جانے نیں۔“

”نہیں۔ مان نال۔“

ایہ سچ سی کہ جو ڈرپورنی کول ای پیسے رکھ دی سی۔ جیہڑا ملایا دے آئی۔ جدوں

کی کھتا منگ لیے۔ ڈرپورنی ہتے لے لے۔ گنتا نہیں سی جاندی پر اپنا پتہ سی کہ شے

دج شے رلائے تے بہتی ہوندی اے۔ کڈھے تے کھدی اے۔

اک دن اوہنے ڈیورنی توں پورے پیسے منگے اوہ تھوڑے کو پھڑا کے اکا کرمی کر توں پہلوں ای لے گئی ایں۔ ایس توں بعد جو نے توں، میں سب نوں اکھیا کر ڈیورنی اوہدے پیسے کھا گئی اے۔ نال ای اوہدی مشہوری ہو گئی پئی جو کول چنگے پیسے بندے میں تے اوہناں تے اویں واقع ہووے گا جیہڑا کھوہ لوے۔

فنی ٹھیلے والے دی بیوی قاطرہ، دوہجے، تیجے جو نوں پتا کے کول بہالیدی تے ہٹھیاں ہٹھیاں گھاں کر کے آکھدی:

”جو! توں تے میں سکیاں بھیٹاں آں ناں۔ دیکھ کے نوں نہ دیس لوکس

سزدے میں۔“

اک دن قاطرہ جمودی گٹ نوں گھٹ کے دل دتے۔

”فنی جو! پاگلے، پتہ ای کیہ ہو گیا اے۔“

جمو کدے کسی گل تے حیران نہیں سی ہوئی تے ہن وی آرام نال بیٹھی سی۔ اوں نوں کے قاطرہ نوں پچھیا ای نہیں پئی کیہ ہو گیا۔ پر قاطرہ دنا چاہندی سی۔ اخیر اوہنے جمو دا منہ اپنے دل کر کے آکھیا۔

”فنی نکھیسے۔ جو کجھ جوڑیا چپا اے ناکڈھ دے۔ اپنے ہتھیں جنہوں جی کردا

اے دے دے۔“

”کیوں؟“

جو نے جھلیاں داگر آکھیا:

”فنی جھلو ولو۔ ہن چھوٹلزم آگیا اے۔ اوہنے جیہدے کول بنے پیسے میں کھوہ

لینے میں۔ فیر بیٹھی روندی رہیں گی۔“

جمو تھوڑا کوڑ جیہی گئی۔ اوہنے اپنیاں بھینکیاں اکھاں نوں منڈ کے پچھیا:

”فنی آپاں! اوہ کوئی چورا اے۔؟“

”نہیں۔“

”کوئی ہاں اے۔“

”فنی نہیں۔ میں تینوں دس دتا اے دھیان کر لے۔ پیسے والیاں دے مندے

دھاڑے آئے سمجھ۔ بھادیں کوئی ہووے۔“

اوس رات جھلی جو نوں نیندر آئی نہ بچن۔ اکھیاں کئی راتاں وی اوہدی اکھ نہ گئی۔ ساری ساری رات حقہ ٹوک ٹوک کر دی منجی اُتے بیٹھی رہندی۔ دنیا جگدا رہندا اوہ جاگدی رہندی۔ دیوے دا تیل ٹنک جاند ا اوہ بچھ جاند۔ تاں وی جاگدی رہندی کیوں ہے اوس منجی دے تھلے کڈ بالن دے پٹھ کجھ روپے کجھ پچا پا کے رکھے ہوئے سن۔ پہلے تے اوہنوں ایہناں روپیاں دی ایڈی فکر نہیں سی ہوئی۔ پر ہن جدوں دا قاطرہ نے سوشلزم دا ڈبدا پلا سی جو نوں سمجھ نہیں سی آندی پئی کیہ کرے انھدیاں بہندیاں، باہر اندر آندیاں جاندیاں پسپاں دا دھڑکا لکھا رہندا سی۔

اک رات تھک کے اوس فیصلہ کرا لیا پئی آج سویر ہندیاں ای سارے پیسے پہلے لا دیاں گی۔ سارے ونڈ دیاں گی۔ اللہ ہو دے دے گا۔ اپنے فلائے نوں دیاں گی۔ فلائے نوں بالکل نہیں دیاں گی۔ اوہ حقہ چنیدی گوڑ لا رہی سی۔ فیر دیوے دا تیل ٹنک گیا تے اوہ چو چڑا کے بچھ گیا۔

”سرگی ہو گئی اے۔ ملاں دی بانگ نوں تھوڑا کو چر رہ گیا اے۔“ جو نے اپنے آپ نوں دسیا تے لمی پٹن گئی۔ اپنے دج کوٹھڑی دا نو با آپو آپ کل گیا۔ باہر دس آندی لو دے جھولے دج جو نے اپنیاں جھولیاں اکھیاں نال دیکھیا۔ اوہدی کوٹھڑی دج اک لم سلما بند چھانواں آڈیا اے جیہدا کوئی منہ موہندا نہیں۔ جمودی کھکی بچھ گئی۔ اوہنے سگول تھلا کے پچھیا:

"توں... توں... چھوٹلزم ایں۔"

"نہیں... نہیں... جو!"

لہجے وچ محبت دی سٹاس گھٹی ہوئی سی۔ جو نے سیہان لیا۔ اہس توں پہلوں
پئی جموج بولے آن والے نے آپے ای دیا:

"جو! نہیں باغ آں۔"

"چور۔"

جمودی چیک باغ نے ہتھ نال ڈک لئی۔

"جو۔ نہیں تیرے پیساں دا بھکھا نہیں۔ نہیں تے اک گل کرن آیا آں۔ وکیہ

آج توں نہیں اک بک ہو جائے۔"

پوچھن تائیں جمونوں سٹلزم دی کجھ آچکی سی۔ تے جدوں باغ دیاں نوہاں
دھیاں لہر مار مار کے جمونوں کوٹھڑیوں باہر کھج لیاں داتے لوکاں نوں سنا سنا کے دیا:

"دیکھو لوکو! ایں جلی نوں۔"

اوس ویلے سارے محلے نوں کھلی جو تے فصد آرہیا سی۔ فیرا وہ روندی پلدی کوٹھی

گئی۔ بیگم نے فی۔ وی تے مزیدار ڈرامہ دیکھ دیاں ڈسٹرب ہو کے آکھیا:

"فی تینوں بکئی واری بھکیا چہڑیاں وچ ہووے نہ بیٹھیا کرڈور ہو میریاں

نظراں توں۔ آج توں پچھے میرے گھر پیر نہ پائیں۔"

جموگی وچ کھڑی اکھاں وچ بالاں دا گھر ٹھیاں دے دے کے بک بک کے

روری سی۔

1976ء

پننے دے اوہلے

احمد آدمی راتیں تاریاں دی لوئے کھوہ جوہا۔ گاڈی اُتے بیٹھیاں اوس دے سریر
وچ پوہ دی برف دا پتھر یاں دا گھر اتر گئی۔ بنڈاں چوں پانی ڈگن دی وادج توں احمد نوں
پتہ لکیا پئی کھیتاں نوں پانی جا رہیا اے۔ آج راتیں اوہ کڑکاں نوں چوتھا پانی لا رہیا سی۔
نوراں سلاری دی بکھل مار کے اوس دے مگرانی گھروں نکل آئی تے ہن پنے
دے اوہلے چپ چیتی کھلوتی احمد نوں کھوہ دے دوا لے چکر کھاندیاں تک رہی سی۔ احمد
رات براتے باہر آؤندا تے نوراں نال نال رہندی۔ اوس کئی واری آکھیا:

"آڈی راتیں تے کم نہ کریا کرڈ۔"

احمد دکھ دے ہاسے نال اتر دیندا:

"یاراں ساڈے لئی دن رات دا گیز ای مکا دتا نہیں! نوراں! میرے لئی ہنیر

چانن سکو ہکا نہیں۔"

چاچے فتح دا ٹیوب ویل دی چلن لگ پیا تے فیر احمد دی جوگ دے گل دیاں
ٹلیاں دی ٹن ٹن گواچ گئی۔ احمد دی دنگلی دی گھوک ٹوں ستیاں تے چر ہو گیا سی۔ ایہہ اہل
جوانی دیاں گلاں سن۔ ہن تے اوسنوں بڑھے ہویاں دو درھے لکھ گئے سن۔ اُنج دی گھر

گھر ریڈیو ہون نال ونجی دی ایڈی لوڑ نہیں سی۔ حالی ریڈیو دا ویلا نہیں سی ہویا۔ احمد اپنی بغل وچ دے ٹرانزسٹر واکن مروڈیا۔ کوئی چور نہیں سلطان باہودی کافی گا رہیا سی۔

عشق جہاں دے ہڈیں رچیا اوہ پھر دے چپ چپاتے ہو
نوں نوں دے وچ لکھ زبان اوہ کروے گوئی باتے ہو

پنڈاں تھاداں دے وٹیک ٹسٹنگ ٹائم وچ دجن والے گیتاں نوں چور نہیں
آکھ دے نیں۔ کافی دے بول احمد دے دل وچ یاداں دے بھانیز بال دتے۔ اس دے
اندر باہر فیروزی انصاری اسی۔ کھو دے نال کھلوے شرمندہ دے جھٹے دکھ تے بیٹھی کوئی مٹکی
ریڈیو تال رہا ملان لگی تے احمد نوں ہاسا آ گیا۔

”جانی مٹکی شہدے! توں دی میرے جیسی ایں۔ لے کر لے مقابلہ۔“

احمد ایہہ گل آکھیاں ہویاں ریڈیو نوں بور اچا کر دتا۔ مَن معرفت دا کوئی ہور
توا لکھا ہویا سی۔

”علموں پس کریں او یار۔“

احمد فیر ہیا۔

”ہوں..... جے علم نہ ہوندا تے بندا رب نوں وی نہ سیاندا۔ دنیا تے دواہی تے
دجن نیں علم تے دولت۔“

اپنی تعلیم پوری نہ ہون دا احمد نوں کچھ چڑ تے سٹھ رہیا۔ فیر کماں وچ زچھ کے
نخل نخل گیا۔ اس ڈانڈے جفر جال کے دسویں تائیں پڑھیا۔ اگوں پڑھن دا موقع انج نہ
ملیا پئی پو تے چا چا فتح آکھ دے سن۔

”وے چھورا بہوں پڑد کے کی کر۔ سیں چوکھا پڑد گیا ایں۔ بکلا پڑ ایں۔ آپ
دی دانی جی دیکھ آ پدے علم نوں درت۔“

علم نال ہر کم وچ برکت اے بھانویں کوئی ہودے پر ایہہ گل اپنی تھاں ڈانڈے

دکھ والی سی پئی اس نوں یا تے چک ایچ اپنا علم درتن وچ نہیں سی یا موتھ نہیں سی ملدا۔
اس دا پیو کر ملی تے چاچا فحس کوئی ایڈے وڈے زمیندار نہیں سن۔ پر فحس

دے کول کر ملی تالوں ودھ چلا کی تے ہشیاری سی۔ کبے زمین تے دونوں دی اکو جی سی۔
کر ملی بد جاسا دا ہندا سی۔ کم کرنا آپ تے ڈور اللہ تے سٹ وئی۔ اس دے مقابلے چ

چاچا فحس چوکھا روواں دواں کر ہندا۔ علاقے وچ آن والے پٹواری، پولیس والے تے
ڈوبے اہل کار سدا فحس دے ڈیرے لٹھ دے۔ احمد چاچے فحس دی جی صوباں نال

یانے ہندیاں توں منگیا ہویا سی۔ خورے کھڑے جذبات دا ویلا سی جے چاچے فحس
صوباں دا ساک پنا دیوں، پنا ملوں احمد نوں دین دا اقرار کیا۔ احمد تے صوباں دے

فرشتاں نوں دی خبر پئی سی پئی منگنا کی ہندا اے۔ تے دیاہ کھڑی گل دا ناں اے۔ اوہناں
دا پیار دل کے رہن تے کٹھے ملن توں لے کے جوانی دے بھوے تے آن کھلوتا تے تہ

دوہواں نوں خبر ہوئی پئی اسیں کسے نصیبے والے آں اوہناں دے میل دا پر بندھ رب کیا
اے تے دیاں کیتیا اے۔ ایس میل نوں کوئی نہیں توڑ سکدا۔ جیویں رب دے کیے نوں

کوئی نہیں موڑ سکدا۔

فحس کاروباری دماغ دا آدمی سی۔ اوہنوں دنیا چ رہن دا دل آؤندا سی
دیکھیاں ای دیکھیاں فحس دی اراضی تے نیوے ویل لگ گیا۔ جوگ دی تھاں ٹریکٹر

آ گیا۔ پلے پیسہ ہووے تے چودھری بننا بہتا اوکھا نہیں رہندا۔ کوئی نہ کوئی چودھراہٹ مل
جانڈی اے۔ جدوں ملک وچ بنیادی جمہوریتاں دا چکر چلایا علاقے دی چیز زمین شپ آپوں

آپ فحس دی ہو گئی۔ پیسہ نہیں اوہدے کول کھڑی مگدڑ سنگی سی جدھے نال لوک کچھ
پلے آؤندے جیویں عامل کول معمول۔

احمد ایس چودھری فتح دین دا ہون والا جوانی۔ اس دے کول دجن دی تھاں
تھوڑا کو علم تے ڈھیر حسن جس دی لو تے پنڈ دیاں مٹیاں ہار دیاں ہار ڈگ سکدیاں سن

پراوہ نیویں پا کے لکھ جاندا ویکھن والے آکھدے:

”شوہا ہڈوں شریف اے۔ اُنج رب چھوڑوں دہیلے بہہ کے ڈاہڑی پریت نال بنایا اے۔“

گلوایاں صوباں توں مزو دیاں تے منڈے احمد دے نصیبے تے رشک کر دے مَن اوہ اُنج وی سوچدے پچی ایلے ساہو پیو دی دھی اُکی انعام پچی لیندا اے۔ کرنی والے پو دا جوائی بننا کوئی کئی گل نہیں۔

احمد وی اپنے بودے شودے سوار کے شہری منڈیاں آرتھ جے ٹرانسٹر، ملد تے گھڑی، پیریں تلے والی نجی پا کے کدے نکھدا تے گلدیاں جیویں یوسف ثانی ہودے۔ اوس نوں اپنے آپ تے تازی۔

علم، حسن، جوانی تے پیار۔ جس کول ایہہ چار کھب ہون اوس دے پیر دھرتی تے نہیں اسماناں تے چنیدے نیں۔

فیر اک دہاڑے پتہ نہیں کس دی گھڑی نظر لگی۔ کئی عید دا نیڑا سی تے احمد دی ماں ہون والی نونہ صوباں لئی عید لے کے فحسیں دے گھر گئی۔ صوباں دی ماں جنداں نے اوس نوں کھلے متھے جی بسم اللہ تے کیہ آکھنا سی نیویں پائی اندر لے وڑی تے بچچیا۔

”چودھری واسنیا نہیں ملایا؟“

احمد دی ماں بختو کوئی اتر نہ دتا تے جنداں ہوکا بھر کے آکھیا:

”مینوں پتہ اے میری دھی دے لیکھاں تے اُنج توں شامی دھل گئی اے۔ ایس شامی توں اسیں دونوں ماواں دھیاں اٹھراں نال دھویے تاں دی نہ دھل سی۔ فحسیں صوباں واساک کدھرے ہو کر گئی۔ بھین بختو! تیرے پُتر نوں رتاں تھیریاں۔“

بختو کئی کئی ہو کے اپنے آپ توں بچچیا۔

”ایہہ کیویں ہو سکدا اے۔ میں ایہہ ساک آج منگن نہیں آئی۔ ایہہ گل تے

اٹھاراں ورہے پہلوں پکی ہوئی آسے تے فحسیں آپ کیتی پائی۔“

جنداں آکھیا:

”بھین! تیرا بھرا آکھدا نہیں مینوں ایہہ سودا بن نہیں چکدا۔ اسان کھوڑا وٹا سٹا کرنا ایں۔ انعام اے جونوں جی کر لسی دیاں مل تے نہیں دنا بھتوں دے کے نورتا اے۔“

”پائے میرا جی۔“ بختو دی متا نے کوک ماری۔ وچاری نوں ہرکھ نال کوئی گل نہیں سی بچھدی۔ فیرو دی اوہ فتح نوں اڑیکدی بیٹھی رہی۔

سیالا دن ٹھنڈے ہک دی نموشی وچ ڈہن لگاتے احمد ماں نوں لہین آگیا۔ جنداں ترلے پائے۔ روزے دا ویلا اے کھول کے چاوناں۔ پر بن چوکیاں شاماں ہون دی بہہ کر کے فحسیں دے مزن دی آس نہیں سی۔ بختو جھیتی جھیتی جوڑا تے دو جا بک سک منی تے منیا۔ احمد دا ہتھ پھڑیا، بڑ بڑ کر دی فُ پئی۔ اوہے وچ کھلو کے اپنی گل ضرور آکھی:

”جنداں گل تہاڈے دلوں ملکی اے ساڈے دلوں نہیں۔ اسان پچاڑت سدیاں۔ چھوڑ بختو آرنہ ہوئے گندا گندے ہوئے۔ جنداں توں اخیر بھر چائی بن تے نکری ایں۔“

جیس ویلے ماں پُتر چھولے چھولے پیریں گھر دل ٹرے جا رہے سن اوہناں نوں ٹوب ویل دے کوٹھے دی نکر تے صوباں ملی۔ احمد چاہندا سی، ماں کچھ دیر لئی ابک جاوے تے اوہ کچھ تے سہی کھبی بھاڑ آ پئی اے۔ اک نظر بھر کے صوباں نوں دی تک لوسے پر بختو نے صوباں ول کوئی دھیان نہ دتا تے کنڈ موڑ کے بنیاں تے ندی آگے لکھ گئی۔ احمد دے دل وچ ایہہ گل پکی سی پکی ہووے نہ تے اُنج کچھ نیم کیم ہوئی ضرور اے۔ کچھ ہور اگانہہ آکے احمد توں رہیا نہ گیا تے بچچیا:

”اماں۔ کیہ گل اے۔ ڈاہڑی بھٹو وٹی جاری ایں۔“

”پُتر ڈیگر ویلے دی بیٹھی اڑیکتی ساں جے تہنڈا چاچا فحسیں مڑے تے گل

کرتے جاواں۔ اُڈیک اُڈیک تے ایہہ پھر آڈھکا۔ آپروں روزے دا ویلا تنگ اے۔
جھپے ٹر۔

”اماں روزو استھائیں افطار کرلوں آں۔ آج کوئی نواں شوشہ چٹھیا جدا اے۔“
”پتا لگ ویسی ہڑ۔“

بختو غردیاں غردیاں چادر دے پلے نال اکھاں پونجھیاں۔ احمد نوں یقین ہو گیا
پئی کوئی ڈانڈا مسئلہ کھڑا ہویا اے نہیں تے اماں چاچے دے گھروں نگارے داگوں کھڑکدی
آؤندی سی۔

احمد دا گھر کوئی اک ڈیڑھ مربع پند تے ہوئے گا فیر دی گھرا پڑیاں ملاں دی
باگت ہو گئی۔ ماں پتر جھستی نال نوں چٹ کے روزے کھولے۔ نال دے حاطے سچ سا بے
راکب دی دھی نوں تودور تے کابلی کابلی روئیاں لا رہی سی۔ بختو نے کندھ توں نیلے آئے
دی کنائی نوں پھڑائی تے آپ پلے وچ آگ بال کے ہانڈی پکون دا جتن کرن لگ
پئی۔ اوس احمد نال اک کوئی گل نہ کیتی۔ احمد نوں اپنی ماں دی عادت دا پتا سی بے اود خوش
ہوئے تاں بانوں نہیں رہندی رنج ہوئے تاں مونہوں کچھ نہیں کہندی۔ احمد ماں نوں انج
کھٹیاں بویاں دیکھیا تے ریڈیو ٹیک کے پچھلے اندر جا بیٹھیا۔ ریڈیو اُچی اُچی گاؤں لگ
پیا۔ ایسے وچ اوس دا پتر کرلی حقہ گڑکدا اندر آڈھیا۔ اوس آؤندی اسی احمد نوں ہکلیا:

”پتر نماشی دیا اے توں ایہہ لچر گاؤں لے بیٹھا ایں۔“

کرلی نوں پتا سی ماں پتر کڑماں دلوں آئے نیں کھاپی کے مڑے ہون گے۔

بختو نوں ہانڈی چاہڑی دیکھ کے حیران ہویا تے منجھیا:

”ایہہ سرگی ویلے لئی اے؟ تے آج مونہہ کیوں اُتریا جا پدا اے۔ ماں باہر پتر

اندر۔ پتا لگدا اے جیویں کائی بھیڑ آ پئی اے۔“

بختو سڑی بیٹھی سی۔ چٹک کے بولی:

”احمد دے پتر! نہیں جو تینوں آکھیا بائی بھرا فحس دلوں آوی آکے عید کھلن
توں ہلک گیا اے۔ توں آکھیا۔ بختو جائیں ناں بھلا پتا تے کر کے آ۔ نہیں آکھدی ساں
ہو دے ناں تے کائی گل ضرور اے، توں آکھیا۔ فحس میرا بھرا اے۔ تے مردانہا جیواں
گھاں کر دے چٹکے نہیں لگدے۔ ٹوں جنواں کول آپ جا کے مونہہ لے کے آ۔“
”آخو۔ تے نہیں کیہوا بھیڑ کھیا۔“

”تے بھیڑ نہیں دی نہیں کھیا۔ جیہڑا منگھ دا ورتارا اے اودا ای کرتے مڑی
آں۔ پتر بھرا ساک دیون توں انکاری اے۔“

”ہائیں۔۔۔۔۔“ کرلی نوں پتر لگ گئی۔ اود پتر لے چ آگ ٹوں ایویں ای الدن
پلن لگ پیا۔

احمد ہے وچ کھلو کے مایاں دی گل گل بات سنی تے پھلی وار وچاریا پئی انج
دی ہوسکدا اے نہیں تے اود صوباں نوں اپنی چند نالوں دیکھ نہیں سی جاند۔ اوس نوں انج
لگدا سی جیویں احمد تے صوباں اک چند دے دوتاں نیں۔

عید آئی پر کرلی دے گھر نہ آئی، احمد لئی نہ آئی۔ اوس کے آگے گل نہ کیتی بے
دل نال کیہہ دا پر گئی اے۔ پتر آکھیا سیانپ ایسے وچ اے عید گھروں برادری دے دڑیریاں
آگے معاملہ رکھیا جاوے جو اود آکھن سر آکھیاں تے فحس لیاں ہمتاں والا بندہ اے۔
اوس نوں حقہ مار دینی چاہیدی اے۔ صوباں آجی دی منگ اے تے رواج دے مطابق اود
کے ہور نال نہیں جاسکدی۔

احمد پونوں آکھدا سی پئی زمانہ پیسے دے پیسے تے فدا اے۔ بچ پنچائت آج
سکے پتر دے دی نہیں ٹھیں پنچائت توں پہلاں اک وار چاچے کولوں آپ جا کے پچھو۔
کرلی توں، نہیں نال صلاح کر کے فحس ٹوں ملیا۔ اوس دے بھرا دے چل کے آن دا
دی کوئی مان نہ رکھیا تے سدھا صاف آکھیا:

”تیری بھر جانی جو کچھ آکھیا اے میرے دلوں آکھیا اے۔ اُرخ تینوں پنچایت باؤن
وا چا اے تے پورا کر لے۔ میری دھی میرا مال اے میں جدے چاہساں اودے لاساں۔“
کرلی بھیرے پرانیاں رواجیاں تے رساں دے واسطے ورتے پر سدا بھرا
بھراواں توں اکھاں بھیر دے آئے نیں۔ کرلی نال کوئی نوٹیکھی گل نہیں سی ہوئی۔
اُرخ تے کرلی بھوراں دے کھنا دے کھنا دے دج ایہو جیہی گل پہلوں کدی نہیں
سی ہوئی۔ اوہتاں دی قوم لئی تے دوجیاں قوماں اکھاں بنائے ہوئے سن۔

جٹ ، سنڈا ، سنڈا قبیلہ گالے

کاں ، گکڑ ، کنہو قبیلہ پالے

ایہہ تھوڑے تھوڑے رقبے دی مالک قوم اے۔ ڈاڈی مھنتی تے جٹا کش۔
اوہتاں نوں اپنی مھنت تے خود وی بڑا مان اے۔ رتاں گھاں کردیاں اپنی جٹا کشی دا نقشہ
اُرخ کچھ دیاں نیں۔ اسیں بڑے بُرے تے زت ڈولن والے آں۔ ساڈے لئی دانہ دانہ
نہیں بھیرے دی کئی اے۔ اپنے کم دج اپنے کھپے ہوئے لوکاں نوں لڑن مرن دا وسیلہ
کھنوں؟ سارا کم بھتیس کردے نیں۔ بہتا ہویا تے اک ادھا کاں رکھ لیا۔

اپنے آپ نوں قائم رکھن لئی اتحاد تے اتفاق توں ڈاڈر کوئی نہیں۔ یکیاں قوماں
ایسے توں سیندیاں نیں جے اودے اپنے دج بھٹ نہیں چن دیندیاں۔ بھرا بھرا توں نال
لے کے فُردا اے۔

پنچایت جیٹھی، فیصلہ کرلی دے نہیں فحس دے حق دج کیتا۔ دلیل سدھی سی۔
صوباں احمد دی سنگ ای اے منکوحہ تے نہیں۔ مٹاں کھہ پڑھ کے صوباں نوں احمد لئی حالی
حلال نہیں سی کیتا۔ جیوندی جاگدی گوی تے گگوی مالک جیہوں چاہن دیون کے نوں کیہ۔
پنچاں دا فیصلہ سن کے کرلی مونہوں کچھ نہ سکیا۔ سر نواں سٹ کے گھر آگیا۔
بختو وال کھار لے تے چنچاں دے سر تے کھلو کے ایناں بٹی پئی دنداں پے پے گیاں۔

اوس دیہاڑے احمد چک جگ کدھرے نظر نہیں آیا۔ لوکیں آکھ دے سن:
”چھوڑ بھلا کیتا ہے اوہیے کدے ہو گیا۔ کاؤڑ چنہ دیندی تے سر لیہہ جاؤنے
سن۔“

اودے رات احمد نال دے چک یاراں بیلیاں کول کئی اگلے دہاڑے دوپہریں پریتا
تے اُرخ سی جیویں کوئی گل ای نہیں ہوئی۔ بختو پنڈیاں ای پچھیا:
”کیوں پڑا صوباں نکری ہائی؟“

”نہیں اماں۔“

”توں اوس نال گل تے کریں آں۔“

”پر کیوں اماں؟“

اودے تیری سنگ اے پڑا۔ میں اکھاں توں اوس نوں ملن دے گیز اچ ہو میں۔“
”اماں! سنگ اے تے کے ہویا میں نال پرچی تے نہیں۔“

”ہال دے بخر۔ مرد تے ایوا جی گل تے دوجی دھر نوں دودھ کے رکھ دیندے
نیں۔ توں کبھو جیہا مرد میں۔ رتی اُکھ نہیں۔ چنگا پڑھیا گئیاں۔“

”اماں پڑھ لکھ کے میں قلم چکنا تے رکھیا اے گنڈا سہ چلاؤنا میںوں کے نہیں
دیا۔“

بختو پڑا تے کچھی وٹ کے بولی:

”یاد رکھ میرے کلیجے ٹھنڈا اوس دیہاڑے پوسی جس دیہاڑے توں اپنی سنگ دی
بانہہ بختد کے لے جاسیں۔ توں میرا ہکا پڑا میں۔ گل حیاتی دی کائی۔ جے توہیں کنڈ وکھا
گیوں میں تینوں جی دھاراں کدے نہ بخشیاں شالا موتی دا مونہہ دیکھیں۔“

احمد ماں دیاں اکھاں چوں راوی تے چنناں دُھلدے ویکھ کے کچھ دیر بُت بنیا
کھلوتا رہیا۔ ایہہ فیصلہ کرن دی گھڑی سی تے فیصلہ اوس آپ نہیں سی کرتاں، دوجیاں اوس

توں کراتا سی۔ لوکاں صوباں لئی احمد دے من وچ شروع گھڑی توں پیار دا دیوا بال دتا تے اوہ ایسے دیوے دی لوئے صوباں نوں ویکھدا سیاندا جوان ہو گیا۔ من اچن چیتی حکم ہویا۔ نہیں صوباں تیری نہیں۔ تے احمد نوں انج لکیا جیویں اوس نوں کوٹھے اُتے چاڑھ کے تھلیوں کے پوزی کھچ لئی ہووے۔ پیار دی پوزی چڑھ کے لھٹتا ہے تے اوکھا پر احمد دل نوں سمجھا لیا پئی جیہڑی توڑ نہ پڑے اوس پوزی کدے نہیں چڑھنا چاہیدا۔

وچار دیاں وچار دیاں اوس دا سر بیون لگ پیا۔ اوس ریڈیو چلیا تے کما دے کھیتاں ڈل فر گیا۔

راتیں پیو، ماں، مامے تے ہور آگے ساک جیہڑے اوہناں دی ہاں نال ہاں رلانے سن کھٹے ہوئے چوکی دیر گھاں باتاں ہونیاں پر بختو دی اکو آڑی۔ صوباں نوں کوئی اجیبی بج لا بے فحسماں دا سر نیواں ہو جاوے کہے صوباں نوں اُدھال کے لے جا۔ فحسماں دی آکڑی سمجھ۔ احمد دے مامے ایس گل تے مہر لائی بیٹھے سن۔

”جگرا کر پتر۔ گھابڑاں، رتاں کڈھیاں، دشمنان دے سر لائے تے گھبروداں دے کم خاص ہوئے۔ اسیں تیرے نال آں۔ انتھوں چا تے نیلی لے جا۔ نیلی نہیں تے ریاست لے جا اپنے ساک گھرے نیں۔ تینڈا گھر انہ لہی سی۔“

رات دے تین دن گئے۔ احمد اپنے دڈیاں نوں اپنے دلوں کوئی خاص اُمید نہ دوائی۔ تھوڑے گھر چکھوں ہنگورا بھر دیندا۔ جیویں تھیں آکھو۔ جو تھیں آکھو۔ اوس دے ہر دے اندر متاں تے پیار وچ تھیرا چھڑا ہویا سی۔

”کیہ پیار نوں بجلی کرتاں پیار دی منگ اے؟ صوباں نوں جے ساک ٹٹن دا کوئی ارمان ہندا تے اوہ ضرور کہے نہ کہے بہانے میرے نال نہیں تے تاکی نال گل کر دی۔ بن نہیں اوس نوں کڈھ کے لے جاواں تے اینویں دھکا زوری اے ناں! اوہ میری ہور کچھ ہون نالوں کدھرے پہلوں میری چچیراے۔ چا پے دی پت ہوئی یا میری ہوئی۔“

نہ۔ ایہہ نہیں ہوسکدا۔“

جدوں مامے مامیاں اوس نوں سمجھا بھما کے گھر وگھری کر گئے۔ احمد نے ڈاہڑی سوچ وچار کر کے ماں تے پیو نوں آکھیا:

”جے تھیں جھیرا مکاؤنا چاہندے او تے ساریاں نالوں چنگی گل ایہہ دے جے نہیں صوباں دے دیاہ نالوں پہلوں پر پٹ جاداں۔ اوہ آپ دے گھر دے نہیں آپ دے گھر۔ لی مکال دج پٹن نالوں کدھرے چنگا ایہا ہوی پئی تھی بک دو دناں اندر میرا کوٹھپ دیو۔ لنگڑی، ٹولی، گنجی، کانی جیہڑی لکھے مینوں قبول اے۔ اسماں چا پے دی گل بھنی اے۔“

بختو خوش ہو کے آکھیا:

”لے بھلا۔ اُنھی کانی کیوں آسی۔ نوہہ لیاؤ ساں جٹی ہیر۔“

”ناں۔ نہیں کہے ہیر لئی کھیرا نہ بن ساں اماں۔“

احمد دی صلاح بختو دے جی نوں کچھ ایس کر کے دی گئی پئی اوہ صوباں دی تھاں تے اپنے بھرا دی دھی لینا چاہندی سی۔ خصم دے ڈر تے فحسماں دی کوز توں ایہہ سوال کدے نکال تے نہ آؤندا۔ کیوں جے فحسماں آپ جدی صوباں بھرا کر لئی دی نوہہ بنان دا کارا کھیتا سی۔ بختو دی بھتری دیاہ کے لیان لئی کر لئی راضی نہیں سی۔ اوس آکھیا۔

”دکھ بھاگوانیں! چھوکرے دا جی اسماں اوس تھاں توں پت ای لیا اے۔ سارے ساک ہکا جے ہندے نیں۔ انج کرے ناں تیری بھتری تے نہ میری بھتری۔ کدائیں ہور بھال کرے۔“

احمد جیسے دیکھنے پا کھنے پڑھ لکھے منڈے لئی گڑیاں دا گھانا نہیں سی ہوسکدا پر ایڈی چھیتی بار دے ایہناں پنڈاں تھاواں ج ساک لھٹنا سوکھانیں جتے رتاں یاتے دئے تے لھٹیاں نیں یا ٹٹل وکدیاں نیں۔ بختو پچا پت دے تیجے دہاڑے نوہہ لیا کے صوباں تے اوس دے پیو نوں ساڑھ چاہندی سی۔ کر لئی اوس دی بھتری لئی اکا ہائی نہیں سی بھردا۔

احمد اُسے گل ہوئی تے اوس ماں دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے آکھیا:

”نہیں تھہاڑیاں مندا آیا آں مہن اک میری وی منوایدے اووے نہ بھالو ساہے
راکھ دی نوران جو ہے۔ اُتا نہہ اُتا نہہ گنن نالوں چنگا اے آوے ہیراں وچ ڈھوڈے۔“
بختو سوچیں پے مٹی۔ کرلی اگلے دن ساہے کول گل کیتی۔ راکھ دی دھی سردار
اپنے پتر لئی سگے ایہ تے آج تاہیں نہیں سی ہویا۔ ساہے نوں اپنے سر تے رب سمیت،
اسان اتھا لکھا۔ اوس ایڑی جھیتی ہاں کیتی جیویں کوئی بھار لاہنا بند اے۔

عید دا بختاور جن تے چلن ای رہیا سی۔ بختو دا سبھا ویتھ جھیتی نال کول جیہی
نوبہ نوں بھری دیاں ویتھکھواں دی چمن چمن نال ج گیا۔ نوں بھری دا تک نقشہ سوہنا، جگھا
سبھا، بھجی طبعیت، منہ تے شاب دی لالی وچ رچیا جاں ناری دا جذبہ۔ منہ موہنا دے
تے سوچ دلوں احمد نوں گھانا نہیں سی رہیا۔ پر پچھا ہولاسی۔ اوس نوں بھری لیا کے صوباں
نوں ساڈن دا چنگ پر بندھ کیتا۔ اگ لگی تے حکمی لگی۔

ویاہ ہوئے نوں کوئی پندرہ ویہ دھاڑے ہوئے سن احمد پٹیاں والے کیارے نوں
پانی لا رہیا سی۔ کمال چوں مٹی کڈھ کے بنے اُتے رکھی۔ ڈو جاٹا ماریا تے لاگے کما دچوں
جہاں جہراں دا چنکار آیا اوہ اپنے دھیانے لگا رہیا۔ چنکار اوس دے سر تے آن کے کھلو گیا۔
”وے اچی۔ تیرے دلوں بس۔“

احمد سر چٹک کے نکلیا۔ صوباں کمال دے کڈے گری پٹھ کھلوی اوس نوں گوہڑیاں
گوہڑیاں اکھاں نال تک رہی سی۔ احمد کھی جھڈ کے کچھ دیر اوس دیاں اکھاں وچ اکھاں پا
کے کھلوا رہیا۔ فیر جیویں اوس نوں صوباں دے سوال دا جواب دین دا اک وارگی خیال آیا۔
”ہاں۔ بس۔“ اوس فیر کھی چٹک لئی۔

”وے تیرے توں کچھ دی نہ ہویا۔“
”صوباں۔ نہیں کن پڑا سکناں ساں۔ پنکھی کنڈ لوہ سکناں ساں۔ ایلی کبھدی

گل ہائی۔“

”میں کدوں آکھیا۔“

”تو کیس آکھیں تے آ۔“

”کیہ لوڑ ساہے۔“

”بھلاہے اگا نہہ کدے لوڑ پوے تے حکم کریں۔ توں مینڈی منگ میں اوہ گل
تے مٹی منگ۔ مہن توں میری چچیراں۔ نہیں تینوں پھراہن کے نکر ساں۔ کدے ڈکھ منگ
ہووے تے سد مار لوں۔ منج ساں تے سوکوہواں دا ولاپا کے منج ساں۔ لے مہن توں جا
اپوین تینوں کسے میرے کول کھلوتیاں دیکھ لیا تے رسی داسپ بندا پھری۔ جا اللہ بلی۔“ اوہ
فیر کمال کڈھن لگ پیا۔

صوباں اوس دے آکھن تے ٹر تے پٹی پڑت پڑت کے دیکھدی جاندی سی۔
احمد بولی جیہی اپنے آپ نوں دیا۔ عجب چھوڑا اے تہوں لکھی نہیں مہن اتر وکیر دی اے۔
ایس سوچیا ہوسی نہیں جوگی بن جا ساں ہلے۔ جوگی بندے دیکھ کدے نہیں سنے نہیں۔

نوں بھری نال احمد نوں پیار کچھ ایسے طرحاں دا ہو گیا جیویں اک جوان مرد نوں
اک جوان عورت دے قرب وچ ہو سکدا اے۔ ویاہ پر ناں دا اصل مطلب دی ایہو ای
اے۔ احمد اک طرحاں خوش ای سی۔ کرلی نوں دی نوبہ وچ سارے گن دسدے سن۔
نقصیں دے سلوک دی رڈک پو پتر دے دل وچ نوں بھری دے آؤن نال سوں گئی۔ بختو
مہنا ماریوں نہیں سی ملدی۔

”کیہ وے؟ چچھاتے کچھ دی ناں ہویا نا۔“

کرلی اتر ویندا:

”بختو۔ بختاور سیس خدمت گار نوبہ ڈھکی اے۔ نقصیں نوں ایہہ سودا نہیں پکيا
تے نہ سہی۔ اسان نوں نوبہ لوڑی دی ہائی کسے ساک دی دھی ناہیں۔“

چیت دی پندرہویں صوباں دے دیاہ دی ترخ متھی گئی۔ سدا آیا کمرہ کوئی ہور
بندا نہ گیا۔ کرلی جو کجھ دین لین کرنا سی کر آیا۔ ڈولی ویلے صوباں کرلی دے گل لگ کے
جیہڑیاں چیکاں ماریاں اوہ کسے دوتھی دویا ویلے تائے دے گل لگ کے نہ ماریاں ہون
گیاں۔ کرلی گل تھہ گھر آکے دی دیا۔ احمد دے دل نوں بھاگل گئی کرلی آکھ رہیا سی:
"شوہری مجبور گئی اے۔"

صوباں دا سوہرا چک بوہتا زور نہیں سی۔ سوہرے دا حکم تے عملداری چوکی لی
چوڑی سی۔ اپنے پنڈ دا لمبڑ دار، علاقے دا خیا پرنیا بندہ، برچیاں ورے شیخ پڑ، صوباں
وچکار دی تونہ بن کے گئی۔ فحس نوں صوباں دے سوہرے گھر دے مال تے شیخ پڑاں
تے مان سی۔ اوہ آکھدا۔ میرے اپنے پڑ حالی یکے نیں صوباں دے دیور جیٹھ اوکھے ویلے
کم آؤں گے۔ نوں ایکٹیاں تے فحس نوں بلوان بندیاں دی لوڑ سی۔ جوائی تے جوائی
دے بھراواں توں بہتا کون اپنا ہو سکدا سی۔ ایس ویلے اوہ اپنے علاقے وچ چنگے بھلے
خون معاف بدماش سن۔ اوہ لوکس اپنے دشمنان نالوں اچا تھہ رکھن لئی اوہناں توں
کرائے تے لے جانے۔

سوہرے گھر صوباں خوش سی یا نہیں ایہہ گل دکھری اے۔ پڑ چک دے لوکس
نہن فحس کوہوں پہلوں توں دوجرے ڈرن تے دین لگ پئے۔ جی دا ساک کر کے
فحس دی چنگی چڑھ بن گئی۔ ڈیرے دی رونق دودھ گئی۔ ایہہ کاج کرن مگروں فحس
سوچدا سی اوں بھرا دی گل موڑ کے حیاتی وچ سب توں وڈی عقل مندی کیتی اے۔ ٹکڑی
رنج اے تے پئی ہووے آپے جی لگ جاسی۔

صوباں دا دیاہ ہویاں چار نیسے لکھ گئے۔ گرمی دی رت لشکارے دکھا کے سادون
دے بدلاں وچ گھر گئی۔ اوہ پیکے آندی تے کئی کئی دیہاڑے رہندی۔ چاچے کرلی ول
آؤن توں گھار دی سی۔ ایہہ سوچ کے پئی اچی اکا بدل گیا اے۔ ٹوراں اوں تے چھا گئی

اے۔ صوباں دا جی سڑا اس دا اپنا فحس کمال اکا اوپا بندہ۔ خبرے کیہڑیاں پکراں وچ
پسیا رہندا۔ صوباں نال کدے کدے بس بول لیندا۔ یکے ڈیرے سنیہا آؤندا پئی روٹی
حمل دیو۔ کدے کدے ڈیرے وچ دی روٹی نہ جاندی تے پتا لگدا بھرازل کے کدھرے
کسے مہم تے گئے نیں۔ بال بچے دار جھانیاں صوباں نوں سمجھاؤندیاں۔ سس مایاں ول
لماچر رہن توں ہلکدی۔ پر صوباں دا جی پھٹل پٹھی دا گھر اڈاریاں ماردا سی۔ اوہ مایاں
ول آندی تے فحس گلےں باتیں آکھدا:

"ہرچیجے تے دھیاں آپ دے گھر س جھیاں لگدیاں نیں۔"
سک وچائی دی رت سی۔ بھادوں دی دھپ تے بلی رل کے احمد دا عرق
کڈھ چھڈا۔ اوہ متھے توں مڑھکا پوئجھدا کھیت وچ اگے اکے رکھ تھلے اُجک گیا۔ پوڑا
جھکن دی واج آئی۔ اوں سوچیا ٹوراں لسی لے کے آئی ہووے گی۔ احمد جان کے پچھے مڑ
کے نہیں تکیا۔ ٹوراں نوں ستاؤن لئی سگوں پرانہ دیکھن لگ پیا۔
"اچی۔"

ایہہ ٹور بھری نہیں صوباں سی۔ سر تے لسی دا گجھا۔ دونوں ہتھ ڈھاکاں تے جیویں
چڑھائی کرن آئی ہووے۔ احمد بت دا بت کھلوریا۔ اوں دے منہ وچوں گل نہیں سی نکلیں
رہی۔ صوباں کیہڑو کھڑو بس پئی۔

"کیہ اے؟"

"کچھ نہیں۔"

"تو کس تے مڑوات نہ پچھی۔ میں آکھیا چل تے وکھ آواں۔"

"ٹور بھری کدے دے؟"

"ہلا اڈیاں تاپنگاں۔"

"اوہ میری گھر والی اے صوباں۔"

”مینوں پتا اے۔ پرتائی مینوں آپ گھلیا اے۔“

ایس توں احمد نوں پتا لکیا پئی صوباں گھروں ہو کے آئی اے۔ دل وچ جیہڑے دہم سر چلیا سی اوہ بہہ گیا۔ فیر صوباں لسی دیندی گئی اوہ چنیدا گیا۔ تریبہ ڈاہڑی سی صوباں دے آگ وچ بھانیز مل پئے ٹھنڈی آہ بھر کے بولی:

”کدے میرے گھروں آ۔ مینوں وسدی نوں دیکھے۔“

”کیوں آواں؟“

صوباں سوچ وچ پئے گئی۔ چنگی دیر پچھوں بھیجاں اکھاں چک کے نکلیا:

”سوہنہ اے مینوں میرے مرشد دی بے نہیں تینوں ہک پل لئی دی وساریا ہووے، خورے کیہڑے جی نہیں جیہڑے ہر جا لگ جانے نیں۔ اچی تو کیں تے پچھیا ای نہیں نیں کئی کو سکھی آں۔ جی ہر دے بلدا اے پو کیہ جانے میرا اگلے گھر رکا کو قدر اے۔ تائی مینوں آکھیا اے کدے کدے آجایا کر ایہہ تیرا اپنا گھر اے۔ پر اچی مینوں تیتھوں ڈر لگدا اے۔ انج بدل گیا ایس جیوں تینڈی مینڈی سانجھ کدے نہ ہائی۔“

”سانجھ دا منہ موہاندر بدل گیا اے صوباں۔“

”کدوں۔“ صوباں نے ہر کھ نال پچھیا۔

”میں تینوں اوس دیہاڑے دیا تے ہائی۔“

صوباں اوس دے ول نا بھجیاں وانگر نکلیا۔ صوباں دیاں اکھاں وچ آج دی

پُرانی صوباں میٹھی اونسیاں پار بنی سی۔“

کم فیڑ کے احمد گھر بھجیا تے جانیاں ای ماں دے گل پئے گیا۔ ٹوراں نوں کیوں نہیں گھلیا۔ صوباں کیوں آئی؟ ٹوراں کدے مر گئی ہائی۔ ٹور بھری کنڈ موڑی نئی اُتے لی پئی سی۔ اک وارگی بخت پئی۔

”اماں جی اُچیچا صوباں نوں گھلیا۔ نہیں تے آپ۔“ سس ول نکلیاں ٹور بھری

دے منہ چوں گل ٹٹ گئی۔ احمد چنکدیاں ہو یاں پچھیا۔

”اماں۔ توں آخر چاہندی کیہ ایں؟“ اوس ماں نوں ایس بد تیزی نال کدے

نہیں سی بھایا۔ پر آج اوس نوں ماں تے ایناں غصہ آرہیا سی جے اوہ ماں نہ ہندی تے خورے گل گھٹ دیندا۔ بختو پتر دے مونہوں کھرا کھ سُن کے غصے نال کلی ہو گئی۔ صوباں بٹنے بٹنے گئی سی۔ بختو دا ہاں اگیا کھڑ بنیا لاٹاں پیا ماردا سی۔

”نہیں۔ میں چاہتی آں۔ تھیں دا سر نیواں ہووے تے گل عالم دیکھے۔ اوس

دی پرچی دھی کیوں یار پچھے پھر دی اے۔“

”ایہیں بہتان نہ لا اماں۔ کوڑ دے پہاڑ بنان وچ کیہہ فیدہ۔ صوباں آپ

دے گھر وستاں چاہندی اے۔“

”ایہہ بہتان اے؟ میں کوڑ مارنی آں؟ اک دیہاڑے ٹٹکھ دیکھی سی۔“

”ماں مونہوں چنگا کھ کدھ۔“

صوباں دے خاوند نوں صوباں دی ایانے ہندیاں دی متھتی دا پتا سی۔ میں ٹوں

کولوں ایہہ دی شکیا پئی دونوں اک دوسرے ٹوں رکتاں کو چاہندے سن۔ احمد دیکھنا پا کھنا

گھرو، پڑھائی کھائی نے کچھ ہور پاہ چاڑھ دتی۔ کمال ٹوں صوباں نال نہ تے پیاری تے

نہ ای کوئی لحاظ سی۔ اوہ اپنے اچر کماں وچ رُجیا گھروں اوٹاں کو دھیان دیندا جے کو دا

دیکھل لگدا۔ صوباں ٹوں وڈی شکیت ایہو ای سی جے خاوند اوس دا خیال نہیں سی رکھدا۔

جے رکھدا تے خورے جی لگ ای جاندا۔ جدوں کمال نال ذرا ہور بے تکلفی ہوئی تے اوہ

احمد دے نیر دا قصہ پھیڑ بہندی۔

”ڈاہڑے خوش وسدے نیں۔ میں کیہہ آں کچھ وی نہیں۔ مینڈے نال ڈاہڑی

ہوئی۔“

بھانویں کوئی دشمنی نہ ہووے تن دا یار قصم دا دیری بند اے۔ ایویں ای کلاں

سُندیاں سُندیاں تے پتھر دی کنسولین لگ پندے نیں۔ کمال تے کھنڈے پتھرے ورگا بندوسی۔ اوہ صوباں کولوں بجیں بجیں احمد بارے پچھدار بندا۔
 اودھر فحس تے کرلی دے دونوں گھراں وچ۔ بختو دی صلاح نال آوا جادی کھل گئی۔ اوہ آکھدی ٹوہاں نالوں ماس دکھ نہیں ہو سکدا۔
 ایکسٹناں دے دہاڑے نیڑے منج گئے۔ چاچے فحس نوں چنگے چو کھے بندیاں دی لوڑی۔ احمد مایاں دے ہلکدیاں ہلکدیاں دی چاچے لئی کنوینک کردا دوڑیا بجیا پھریا اوس چاچے نوں معاف کردتا۔ اُنج دی دریا وچ رہندیاں سینسار نال دیر نہیں رکھیا جاسکدا۔
 ایسناں دتاں وچ احمد دا آؤن جان صوباں دے سوہرے گھر دی ہو گیا۔ اوہ جاندا تے صوباں دے بھادا جن چڑھ آؤندا۔ کھن چوریاں کھواندی۔ بس بس گھاں کر دی۔ نور بھری دا تاں لے کے چڑھانڈی ستانڈی احمد دے دل دے بوجے جیہڑے صوباں لئی بند ہو چکے سن ایسے طرحاں آؤندیاں جانیاں فیر کھل گئے۔ بُن پیار پہلے ورگا نچنت تے ٹھنڈا نہیں سی۔ بُن ایس وچ اولارنگ کولا سواد تے ساڑواگ سی جیویں جنڈ دی سواہ ٹوں کوئی ٹنک ٹنک ککھی تھل کے اُڑاوے تے تھلیوں جیوندی جاگدی چنگیاڑ اکھ جھمکن لگ پوے۔ احمد نے دل جیہ بھندے کو لے اُتے دلیاں دی سواہ چاڑھ کے جیہڑا سال کنیا اوہ سال گدا سی جیویں وچ آیا ای نہیں۔

پیاردی ایس پھروں رت تے بختو دی خوش سی۔ اوہ تے فحس دی چٹی پگ تے مٹی اُڈدی دیکھنا چاہندی سی۔ سواد لے لے کے گھاں سُندی تے پتھر نوں ہبہ دیندی۔ بپاری نور بھری ٹوں اپنٹھا چوڑ ہون دی دس پے رہی سی۔ بختو نور بھری نوں سنا کے آکھدی:

”کیڑا آچھا ہووے جے صوباں لخت لے لوے۔“

ایکسٹن خرمبر نال ٹنک گئے فحس کا میاب ہو گیا۔ صوباں دے گھر احمد دا آؤنا جانا ٹکیا تے نہیں گھٹ ہو گیا۔ ویلے دا کوہر گودا رہیا۔ صوباں دی تربہ دا کوئی انت نہیں سی۔

واہیاں دا موسم سی۔ سارا پنڈ کھیتاں وچ زحمیا، گلیاں مکان سُٹے ہو گئے۔ احمد فحس دا سنبھالے کے سوہرے سوہرے صوباں دے گھر اپڑیا۔ اوہ سدا پیار نال ملدی سی آج دی مٹی۔ احمد جھیتی پرتتا چاہندا سی صوباں آکھیا:

”دناں چکھوں آیا ایں مل مل گل کے جانویں۔“
 احمد ہنچیا۔

”صوباں بُن تے خوش ایں؟“
 صوباں منہ ککھی دی اوٹ کر کے اتر دتا۔
 ”تینوں کیہ۔۔۔۔۔“

”فیروی۔۔۔۔۔“

”ٹوں ٹوراں نال خوش دس۔“

احمد نماں جیہا بُس کے آکھیا

”ٹوراں شہدی کیہہ دگاڑیا اے تیرا؟“

”ہلاتے گل اُنج اے۔“ صوباں لا کے گل کیتی۔ ”واہیا پیار اے۔“

”کرناں پاؤندا اے۔“

اوسے ویلے صوباں دا سوہرا کھیتاں دا گیزالا کے پرتیا اوس دی احمد ٹوں پرتن نہ دتا۔ دسا کھ دی تکیہ ڈھپ جھیتی جھیتی کوٹھیاں توں لہہ کے کھیتاں وچ کھل گئی۔ احمد صوباں دے دیوراں جینھاں ٹوں بھالدا کھیتاں دل فرمیا۔ نہر دے کنڈھے پھر دا رہیا۔ اوہ خورے بدھر گئے سن۔ اوہ کلم کلام ڈیرے تے آگیا۔ روٹی آئی صوباں دے سوہرے تے اوس زل کے کھاہی۔ ایہرا دھر دیاں گھاں کر دے رہے۔ صوباں دا سوہرا اُنھ کے اندر چلا گیا۔ فیر ایہہ پتا نہیں کیہڑے ویلے احمد دیاں اکھاں نٹ گیاں۔ ٹھنڈی دا دے پلے تے جوانی دا نشہ اوس ٹوں گوبڑی نیندر دے لے پینڈیاں تے لے لڑیا۔ فیر اوہ دیاں

اکھاں سزن لگ پیاں۔ کسے سنے پیاں اوس دیاں دونواں اکھاں وچ گچ چاٹو مار دتا۔
اوہ کچھ دیر تفرار ہیا نیر بے ہوش ہو گیا۔ ہوش آیا تے اوس اکھاں پٹن دا چارہ کیتا۔ بختو
کے کھوہ وچوں سد ماری۔

”ماں واری پتر۔“

”اُماں ہُن تے حق دھاراں بخش دسیں؟ اتے صوباں کدے دے؟“ ماں

بُہ مار کے پتر نوں چھی پائی۔

”تاں نہ لے پتر اوس دین دا تاں نہ لے۔ اوہ دین تیرے ڈیلے کڈھ کے کھا گئی۔“

”چ دس اماں چ دس۔“

کول کھڑی ٹور بھری دے منہ وچوں چاہنگر نکل گئی۔ اوس احمد دا کنبہ اہتہ پھرو

کے سینے تال لایا۔

”ہاں اچی۔ ایہہ چ اے۔ اماں کیویں دے اوس نوں تاں دندل پئے گئی اے۔“

احمد ٹوراں دے پنڈے تے پیار تال ہتہ پھیر دیاں ہویاں بولیا ٹور بھریے۔“

”ہوں۔“

”ٹوئیں دس ٹوئیں مینوں معاف کیتا یا نہیں؟“

نیر احمد دیاں اکھاں وچوں دگدی رت نے ٹور بھری دی ٹھابی چٹی ٹوں تھاؤں

تھائیں لال کر چھڑیا۔ جویں تگتاں دا ساٹو۔

1976ء

پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہوراں نوں ایس گلی وچ وسدیاں جتے نہیں تے گھنٹھٹ پنہی درھے ہو
گئے۔ گلی نے ایہناں درصیاں وچ کئی پانے بدلے پر ماسٹر جی دی حالت نہیں بدلی،
ہاں سراوہناں دے کپڑیاں جھپا گھس میلا ہو گیا اے۔ تے بُت ادھورا نا..... اوہ اج دی ہتھ
وچ چھمک پھڑی مودی دے کنڈھے جماعت لا کے مکھ دے نکلیاں بالاں نوں پچھلی
پڑھائی کرا رہے نیں۔ بال اپنے لٹے کھسے بستیاں چوں کتاباں قاعدے بولی بولی
کٹھدے، اُپر نیلے اسماں ول سکدے نیں، جتے مکڈیاں تنکاں، اُڈدیاں تے کبوتر
قلا بازیاں کھاندے نیں، نیانیاں دی اسنگ پٹی ڈور تال بھئی، نازک پراں تے سوار، کھلی
فضا وچ تاریاں لاوندی اے۔ جدوں بالاں دیاں نظراں کتاب توں اسماں دل چھڑپے
لاوندیاں نیں تے ماسٹر جی نوں قبر چڑھ جاندا اے پر اوہ کسے نوں چھمک تال مار نہیں
سکدے۔ چھمک زمین تے مار مار کے آکھدے نیں۔

”اوئے اوئے۔ بے وقوف! گھروں پڑھن آئے کہ چنگ بازی کرن۔“ اوہ

چھمک چنگ کے مارن دا ڈراوا دی دیندے نیں۔ بس اینا کو دم تم اے ماسٹر جی وچ۔

فیر جد کوئی جھپٹا جھپٹا کئی ہوئی چنگ دی ڈور لٹن لئی نس پیندا اے تے باقی جاتک

اوس منڈے نوں پھرن لئی دوڑ پیندے نیں۔ ماسٹر جی بے بس ہو کے بہرہ بندے نیں۔

ایہہ تماشا روز ای ہندا اے۔

اک دن راجو چوہڑی نالی کنڈھیاں کنڈھیاں بھیجی اکھ ٹکھما کے تے کئی واری

بس کے آکھیا۔

”ماسٹر جی! ایہہ منڈے تہاڑے دے نیں۔ ہندی کھاں تہاڑی تھاں تے،

ٹھیس ویکھدے ایہہ کجھ سندے نیں گندیاں پچھے۔“

اینا آکھ کے راجو مونہہ وچ یوکر دی زور زور دی جھاڑو مارن لگ پئی۔

”رب دی خورے کیہ سوچ کے ہندیاں نوں تھاں پتھاں سدا جاندا اے۔ ایس

نمائے نوں ماسٹر بنا چھڈ یا سُو۔“

راجو دے منجھے سدھے جتھ مارن نال گندیاں مچھاں اڈ کے ماسٹر جی دے

چھیاں کپڑیاں تے جا پھریاں۔ ماسٹر جی اچھل کے ذرا لٹو اگانہہ ہوئے تے بولے۔

”راجو بھین وکھ کے، وکھ کے۔“

کیوں بے اوہ سچے غصے نال آکھدے تے راجو اونہاں دے بُو بے والی تھاں

کدے صاف ای نہیں سی کرنی۔ اوہ تے برویلے مہیری بنی رہندی سی۔

ماسٹر جی وچارے گلی دا ککھ۔ ککھ انج ای کسکدے نیں۔

”آپ ای خیال کر بھین۔“

”میں کیہ خیال کراں؟ نالی اُتے تھیں آپ ای بیٹھے او۔ میں تے نہیں بہایا۔“

راجو دے مونہہ تے معذرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوس ایہہ گل

بس کے آکھی سی۔ سگوں گھا کھیا۔

”ماسٹر جی ایہہ تھاں تے ٹساں اکاٹل ای لئی اے۔ بالاں نوں گھروں نہوا دھوا

کے کھلی دا اے تے کوئی آکھ سکھ آون گے ٹھی اونہاں نوں نالی بے بہا چھڈ یا کرو۔ گند وچ

بہہ کے چھٹاں توں گھابر دے او، کیہ کینے تہاڑے۔“

ماسٹر جی بھرماں دا گھر نیویں پالئی۔ راجو نال ایس طرح دی چچ چچ دوہے تیجے

ہو جانندی۔ اوہ ہمیشہ راجو دی قینچی ورگی پیچھہ اگے چپ سادھ لیندے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہون، اوہ بے گلوں چٹ کپڑے لوک سدا توں

ڈردے آئے۔ ماسٹر جی تے کچے سفید پوش سن۔ اونہاں دے کول راجو دے دو منڈے

پڑھدے سن ویہاں ویہاں روپیاں دے۔ بے اوہ راجو نال اوکھا بولدے تے چالیاں دا

نقصان بھلدے۔ بھانویں اوہ بہت واری منگن پچھوں دیندی سی تے پیسہ جیبہ دے دی ہتھ

ونچ ہووے اوہ طاقت ور ہوندا اے۔ ماسٹر جی کہندے نیں۔

”پیسہ پستول ہندا اے تے اپنا لائسنس آپ۔ ایس نوں سارے خون معاف

ہندے نیں۔“

راجو تے اُنج ای کھنڈھی چھری سی۔ بد رواں کنڈھ کنڈھ کے ایس دا مونہہ بد رو

بن چکیا سی۔

ماسٹر جی دے کئی شاگرد جوان ہو کے نوں نوں کاروباراں وچ زچہ گئے۔ بعضے

تاں اوہناں کولوں انج لکھ جانے جیویں جانے ای نہیں۔ پر ماسٹر جی نوں اپنے اوہناں

شاگرداں تے بڑا مان سی جیہڑے کار وچ بیٹھے ٹھوں کر کے کولوں دی لکھ جانے۔ ماسٹر

جی اپنے دل وچ آکھدے۔

کیہ ہو یا بے اوہ مینوں سیانے نہیں۔ ہین تے میرے شاگرد۔“ اونہاں نوں

اوہ ویلے یاد سن جد ایہناں شاگرداں دیاں ماداں منڈیاں دی ہانہہ پھڑی آندیاں تے پتی

کر کے آکھدیاں۔

”ماسٹر جی میں بڑی غریبی آن۔ بہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خریت

لینوں سکول چ چلن جوگا کر دیو۔“

ماسر جی نوں اوس دے ایلے انج گلدیا جیوں سے تے اوہناں دا اکی جتھ اے۔

اوہناں دو روپے مہینہ لے کے دی پڑھایا تے بڑا چر بیچ لیندے رہے۔ مہن دیہ روپے ماہوار فی بچہ لیندے سن۔ ماشاء اللہ ترقی تے بہتری کیتی پر ڈیرہ جتھے سی اوتھے ای رہیا۔ کوٹھری دی اوہو رہی۔ جس دے وچ اک منجی ڈاھ کے تھوڑی گوتھاں بچدی سی جتھے مینہ پانی دے دتاں وچ آگیشی رکھ کے روٹی ہانڈی کر لیندے سن۔

ننڈے مسری دا پت عنائیت ماسر جی نوں کدے نہیں بھل سکدا۔ کڑا کے دی ٹھنڈ، عنائیت دے جتھ پیر پھٹے ہوئے، تلی چوندی، کلا گرتا پجامہ پیروں ننگا ہر ہر کردا، ترکالاں ویلے ماسر جی دی آگیشی کول جتھ پیار کے بہہ جاندے۔ اک دن ماسر جی نے ہچکھا

”عنائیت! تینوں پڑھن دا شوق نہیں کھینڈن دا اے۔ پڑھیا کر۔“

”پڑھ لاں گا تاں کیہ کراں گا ماسر جی۔“

”اوہ کھلیا بندہ بن جائیں گا۔“

”بندہ تے میں مہن دی آں۔“

میرا مطلب ہے وڈا آدمی بن جائیں گا۔

ٹہی تے وڈا آدمی نہیں بنے۔“

فیہر کیہ آں عنائیت؟

تسیں ماسر جی اوہی۔“

ماسر جی چپ چپتے رو گئے۔ ہناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چکیا۔ دال نوں ابال

نہیں سی آرہیا پر اوہناں نوں لکھا متاں اُبال آرہیا اے۔

فیہر دیکھ دیاں دیکھ دیاں عنائیت جوان ہو گیا۔ پتا لگا پئی کے علاقے وچ

کباڑیے دا کاروبار کردا اے تے لما مال بناوندا اے۔ مہن عنائیت دی ماں کدے کدے

ایہدوں لکھدی تے بل ٹوٹی اچک کے اوپرے جیے جی نال سمجھدی۔

”کیہ حال اے ماسر جی راضی او۔“

عنائیت دی ماں پہلے نالوں جوان تے سوئی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وچ اعتماد اے جیہڑا ماسر جی نوں جتھ وچ سوئی پھڑ کے دی نہیں لایا۔

اک دن راجو اپنے سبھ توں گنے اٹھویں پھر دی ہانہ پھڑی آئی تے ماسر جی دے سامنے آکر کے کھلو گئی۔ انج اوس دی آکر پہلے نالوں دی دودھی۔

”لو فیہر ماسر جی کیہ یاد کرو گے اسماں اپنا آخری بال دی تہاڑے کول ہی بہا کے پڑھانا اے۔ سکولاں دے ماسر آگ گئے کچھ نہیں سکھائے۔ ماسر جی! میں چاہی آں ننڈے نوں حرف چکے آجان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا۔ خیریں وڈے دونوں تہاڑے شاگرد باہر نہیں۔ خورے کیہ کچھ کھلی جائدے نیں۔ مینوں تے اوتھے تاں دی نہیں آوندے۔ کھر ٹیلی وڈن، دی سی آر، ٹیپ ریکارڈ بالاں دے بولن والے کھڈونے، سیٹی والیاں بچیاں، سیٹے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔“

ماسر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے انج بڑے سوہنے نوں کپڑے پائے ہوئے سن۔

”لوکیں تہانوں دیہہ دیندے نیں میں تہانوں تریہہ دیواں گی۔ کوئی تھوڑ نہیں۔“

ماسر جی راجو دے چھوٹے پتر نوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے۔ سال لکھ

گیا۔ ایس سال دے وچ راجو چار یا پنج واری پیسے دتے اوہ دی توڑ توڑ کے مال ایہہ دی

آکھیا۔

”ننڈے نوں تھوہ لیکھا تے آیا نہیں پر میں خیال کرنی آں ٹہیں پرانے او۔“

بچلی پڑھائی لئی تسی ای ٹھیک او۔

ماسر جیوں پورے پیساں دا مطالبہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

”ماسر جی! میں کدھرے نے جائدے آں میں اپنے وڈے ننڈے نوں سنبھیا

گھلایا اے، آؤندا ہویا ماسٹر جی لئی گھڑی لیا نہیں۔ تے تالے ماسٹر جی رفیق، شفیق ہر داری ٹیپ وچ تہانوں سلام کھلے میں۔ رب دی سونہ ہن تے پڑھن کھن دی لوڑ ای نہیں رہی۔

”ہیں؟ سلام کھلے میں۔ ٹیپ کر کے؟ دوہاں نوں میرے دلوں پیار آکھیں۔ تے آکھیں آؤن تے ملن۔“

ماسٹر جی لئی ٹیپ والی گل نویں تے اچرج سی۔ راجو ٹھیک آکھدی سی۔ ہن پڑھن کھن دی کیہ لوڑ اے۔

پر ماسٹر جی پرانے خلوص نال راجو دتھئے پڑ تے دوہے منڈیاں نوں پچھلی پڑھائی کراوندے رہے جیویں اگے کراوندے سن۔ جدوں دا باہر جان آؤن دا کم شروع ہویا، ماسٹر جی نوں دنیا دے دیدیاں وچ سوکا دسداسی۔ انج شاگرداں نوں ترقی کیتیاں دیکھ کے اوہناں دا جی خوش ہندا سی پر ہن پیراں تھلیوں جیویں کوئی پوڑھی کچھ رہیا ہووے۔ روز دا جگ اوس دن دی اوہ پیرھی ڈاؤ کے شاگرداں دی تھار دے سامنے بیٹھے رعب دار آواز نال سبق رٹا رہے سن۔ گرمیاں دا لوہڈا ویلا بولی بولی ترکا لاں دل دودھ رہیا سی کہ کسے عین مرتے کھلو کے کسے دی طرح سلام ماریا۔ اوہناں دا کزور دل کنب گیا۔ آؤن والے اپنا تعارف کرایا۔

”ماسٹر جی! میں رفیق آں پچھتا نہیں؟ میں تہانوں آؤندیاں ای پچھان لیا۔ تیس ادنویں دے ادنویں۔“

”ہاں میں ادنویں دا ادنویں ای آں۔ توں باہروں کدوں آیا ایں، بچ چھ دیہاڑے ہوئے نہیں..... اتھوں لکھیا آں تے نظر پئی۔ دسوہور کیہ حال اے۔“

”توں اپنا دس.....“

”ہیش کرنے آں ماسٹر جی..... اچھا میں چلنا آں۔ کسے نوں نیم دتا ہویا اے۔“

رفیق ٹٹ تے لگی ہوئی ڈیجیٹل گھڑی دل نکدا ٹر پیا۔ اوہ فرمایا تے ماسٹر جی نوں اوس گھڑی دا خیال آیا جس دا لارا راجو سال بھرتوں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی دیندی۔

اج دی شام ماسٹر جی دا دل اُنھے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ چوں اک مونیج سنائی دیندی سی۔

”کیہ اے۔ ایہہ کھہ کیہ اے۔“

اج دی شام اوہناں نوں ساریاں پچھلیاں پڑھائیاں دس دیاں لگ رہیاں سن۔ فیر اوہناں اپنے دلوں دھیان ہٹا کے رٹا شروع کر دتا۔

الف زبر بے آب۔ تے زبر بے جب۔ رزبر بے رب۔ لام زبر بے لب۔
کسے شتو گنڈے شاگرد ہوکا لا کے آکھیا۔

لام زبر بے لبھ

”لبھ نہیں اوئے لب۔“ ماسٹر جی نے صحیح کرایا۔

”نہیں ماسٹر جی۔ اب۔ تب۔ رب۔ لبھ۔“

سارے بالاں کٹھے رولا پاؤتا۔

سبھ کوڑاے

کھارو بھوتتا تے کلی دن چڑیل..... مرد کوڑا بیٹھا رہوے تے وچارا اکھاندا
اے۔ زبانی کواری رہوے تے اوس دی خواہش ہندی اے لوک اوس نوں دیوی سمجھن۔
دیوی تے دنیا داری توں دراڈی۔ اُچلی پدھر تے بہہ کے مخلوق دل نکدی تے تھوہ تھوہ کر
دی اے۔

جنداں، انھوں بے نہیں سی جاندی۔ پر مَن جد اوہ تویت دھاگے دین جوگی ہوگی
تے اک عالم اوہ دے دوالے پھرن لگ پیا۔ پر اوہ مَن دی کلی سی۔ اپنے آپ نوں لہدی۔
لوکاں وچ گواچی ہوئی۔

جدوں جنداں دنیا وچ ہاسے کھلار سکدی سی کسے مونہہ نہ لایا۔ مَن والاں وچ
کھیر کھلر گئی تے دیہہ تے بجواں، لوکیں فیرو دی اوس نوں پوچدے سن۔ کیوں جے اوہ مَن
اچلی پدھر تے سی۔ جد کسے نوں سر پیر دا ہوش نہ رہوے، لوکیں آکھدے نیں۔ ایہہ رب
تاں اپڑ گیا..... ایہہ دے وچ رب اے۔ پتا نہیں لوکاں کول رب دا مہاندرا اپنا کوجھا،
اپنا میلا، تے جھل کیوں اے؟ بے ہوشاں وچ رب ویکھدے نیں تے ہوش منداں نوں
پاکل کر دے نیں۔

جنداں بکی جتی سی جدوں ماں مرگئی اوسدا پور رستم رنڈا ہو کے بکا ٹٹ جیا ہو
گیا۔ آج اتھے کل اوتھے۔ واپی جتی کھائے کھسماں نوں۔ اونہوں ایہہ اودھر جھاتیاں
مارن توں ویہل نہیں سی۔ شریکاں پہلوں تے سوچیا موٹی رن دا سٹل اے، ویلے مال ول
ہو جائے گا۔ رستم نوں تے جیویں جھاتیاں دا چرکا پے گیا۔ اوہ نوں سربوں پر نیا چاہندا
سی۔ وٹے نئے لئی جنداں اوس دی دھی ہتھ وچ سی۔ پر مصیبت ایہہ سی جی جنداں دی ماسی
دولاں ریز کا پائیٹی۔

”جنداں تے ہمدی میری بھین میری جھولی کھتی سانے۔ مَن جنداں میری
اے۔ توں کچھ نہیں گلد رستما!“

ایہناں دنن وچ دھسل دی دبا پے گئی۔ جنداں دا منگیتر جیہڑا حالی چوہہ
ورحیاں دا سی۔ ایس بیماری نال ٹر دا ہویا۔ رستم دولاں دے پتر دی موت تے جی وچ
ڈاڈھا خوش ہویا۔ مَن جنداں آزادی تے اوس نوں اپنے ساک لئی ورتیا جاسکدا سی۔ پتر
مرن توں دس دہائیاں مگروں دولاں دے گھراک ہور پتر جم پیا۔ دولاں ٹھنڈا ساہ بھر کے
آکھیا۔

”میرے رب مینوں میرا دریاں پر تا دتا اے میں ایس دا تاں غلام دھیکر رکھاں
گی۔ جنداں میری نوہہ اے۔ وڈی اے تے کیہ ہویا، ہے تاں گھر دی دھی۔ ساری برادری
دولاں لئی گواہی دتی۔ ہاں جنداں حق تیری اے۔

رستم لئی بھیڑ پے گئی۔ کوئی بھین نہیں سی جس دا وٹا دیندا۔ پلے اپنا پیسہ نہیں سی
جے خیار داخل تار سکے۔ ہر شے دا مل دانے پھکے نال بیٹھ اتانہہ ہندا اے۔ دانا پھکا مہنگا
ہویا تاں میاراں دی مہنگیاں ہو مہنگیاں تے مال نوں نوں نخرے۔ رن لیان لئی گھر چاہیدا
اے۔ رستم نوں چاچیاں بابیاں توں وی کوئی آس امید نہ رہی۔ کیوں جے ہر کوئی لائی لوائی
بیٹھا سی۔ اوس لانیجے لانیجے بھال شروع کر وئی۔ کدے کوئی چھانی چھ لیاندی تے کدے

کوئی نسلن..... برادری رستم دے کرتوتاں توں تک پے کے اوس نوں اپنے چوں چھیک
وتا۔ برادری دیاں وڈیاں بڑھیاں آکھدیاں سن۔

”غری پھر دی رن یا بلاں۔ اکوشے دے دوتاں۔“

”ہوا دایا ہن اتھے تے ہن اوتھے۔“

رستم ہوا دے نیلیاں نوں ڈکدا رہیا پر اوہ آندے جانے رہے۔ انج کردیاں
کراندیاں جنداں جوان ہو گئی۔ تیرہواں چڑھ کے چودھویں ج ہیر دھریا۔ اہجے غلام دھگیر
ستاں وریاں دا نہیں سی ہویا۔ ہاڑھ دی اک دوپہر نہر وچ نہا کے مڑیا تے جی ماندا ہو
گیا۔ شام تا نہیں ”شوک“ کے تاپ چڑھ گیا۔ ڈاکڑاں کھیراں دیداں ول نوسن ہوئی۔ اگلی
فجر تا نہیں غلام دھگیر وی اوسے پنڈے پے گیا جدھر دریاں مگیا سی۔ دولاں غم نال کملی ہو
گئی۔ اوس سر وچ سواہ پالئی۔ جنداں دیاں ونگاں بھن جھڈیاں تے گت کھول دتی۔ ایس
دہاڑے غمروں ہر کوئی جنداں نوں نکڑی، خنس، تے بھوری والی آکھن لگ پیا۔ جنداں دے
پپر رستم نوں وی اوس دے وچ کوئی وڈا عیب دن لگ پیا۔ اوس دی دھی نوں مڑ کے نہ
مچھیا۔ ماسیاں، مچھیاں تے ماسیاں ہر آون والے سوالی نوں کنیں ہتھ لاکے آکھدیاں۔
”توواں۔ توواں کس کھلیں دا ناں لیا نہیں جے تہاڈا چھوہر پھد کے نہیں آندا
تے کانی دی قربانی نہ چاڑھو۔“

ایہو جیہاں گھاں سن سن کے جنداں دا کلیجہ پک گیا۔ اوس رب آگے بڑیاں
دعاواں منگیاں بڑے ترلے پائے، دن رات ستھار گڑیا اوہ جیہی سی جیہی رہی۔ رب تا نہیں
اوس دی اک نہ منی۔ لکھ دعاواں منگیاں۔ رستم دے چالے نہ بدلے۔ جس دھی دے سر
تے پو جتھ نہ رکھے اوس تا نہیں رب دی نہیں بوہڑ سکدا۔

رستم ایہناں دتاں وچ اک ہور سوانی کڈھ لیا یا تے آون والی کل آمدن دی
مالک بن بنی۔ شریکاں طعنے مینے فیر مارے پر ہن دی باری آون والی کوئی وپاری گھروں

جڑی ہوئی سی۔ رستم دے چھپر پٹھہ گھر والی بن کے رہنا چاہندی سی۔ جنداں سوچیا ہو بھیا
پھیر کے ٹر جائے گی۔ تے فیر میں ای میں۔ ہر شے دی مالک۔ پر ہویا ایہہ پتی رستم تانسی
سد کے نکاح پڑھا لیا۔ جنداں دے سرتے جیویں پہاڑ ڈھسے پیا۔ نکاح دے بولاں نال
زمین اسان بدل گئے۔ ماسیاں مچھیاں جیہو یاں جنداں نوں نکڑی آکھدیاں سن۔ پیترے
بدل کے آئیاں۔

”نی..... نی بے بال بچہ ہو گیا تے کیہ کریں گی جنداں! جچ آکھدے نہیں سیانے
مہیراواں نمائیاں نوں کدھرے ڈھوئی نہیں۔ ہائے نی دریا ماند مراد۔ دھگیر ای نہ مراد۔“
کوئی آکھدی۔

”جیویں جی بولوں لی۔ سوکلی فیر سوکلی اے۔“

جنداں ہن چنگی کچی جوان سی۔ سوچدی۔ اج ایہہ تایاں چاچیاں سکیاں
سودھریاں بن کے آئیاں تے کس کم؟ میرا ویلا لکھ گیا۔ میں پو دی پت نوں کوئی لیک نہیں
لائی اج تا نہیں۔

کچھ چر پچھوں لہڑاں دے حاطے اک مرشد آن لٹھا۔ ناں سی سید شاہ مرتضیٰ
کرنی والا۔ سارا چک تے ہوو آلے دوالے دے درشاں لئی بھیج پئے۔ جنداں دے دل
وچ اک آس نے اکھ کھولی۔ اوہ کسی نہ کسی گئی تے جا کے پیر دے پیر پھڑ لے۔ روندی
رہی۔ سردے وال کھوہندی رہی۔

اگلا دن پیر دے ہتھ تے بیعت کرن داسی۔ لوے لوے منڈے تے گویاں
اپنی اپنی حُب توفیق دے مطابق شیواں پھڑی سرگھی ولے لہڑاں دے حاطے جائیجے۔
جنداں دی تازے کھن دا پیرا، بھرا باگی کٹو تے سوارو پیہ لے کے اپڑی۔ اوہ پیر کولوں اکو
گل پچھنا چاہندی سی۔

”پیرا! اپنی نکویں اکھ نال میرے من وچ جھاتی پا۔ اتھے ایہہ ہیرا کیوں اے۔“

شاہ جی اوس ویلے مریداں دے جھرمٹ وچ گھرے بیٹھے سن۔ مرد، زنانیاں، بڑھے، جوان، ہتھ بٹھے غلام۔ کوئی گھٹ رہیاسی، کوئی نپ رہیاسی۔ کوئی ہولی ہولی سرنوں جھس رہیاسی۔ بیت کرن والیاں نیا نیاں نوں اوہناں دے ماپے نال لے کے آئے سن۔ اللہ جوائی نے اپنے مرل پتر دا ہتھ اگاہہ کر کے آکھیا۔

”بیر جی! دیکھو دہندہ راتیں مکھن دودھ کھاندی ہاں۔ وتر نہیں پھردا.....“ بیر مسماں اکھ چک کے تکیا۔ کچھ چر کندا رہیا۔ فیر کچھ پڑھ کے پھوک ماری تے اللہ جوائی توں پچھیا۔

”ایندی عمر کتنی کواے؟“

”خیریں آٹھ اتے دساں دا اے۔ کچھ مہر کرد شاہ جی۔“

شاہ جی نے اللہ جوائی دے کن وچ کچھ آکھیا۔ خبرے کیہ گئی سی۔ اللہ جوائی نما جیسا ہنس کے نیویں پالنی تے پتر دا ہتھ پھڑی پچھلے بیریں مڑ گئی جو مرشد نوں کنڈ نہ ہووے۔

شگی اپنی نگر جیسی نوہ نہوں لے کے آئی۔ شگی دی نوہہ دے روپ دا پورے پنڈ وچ چائن سی۔ اوہ دو گتہ لما گھنڈ کڈھی بیر اگے کھڑی تیکے دا نگ تر بہہ رہی سی۔ شگی نوہ نہوں ایس لئی لیائی سی پئی بیر سائیں دعا کرے تے اوہناں دے دیزے دیوا بلے۔

چار در سے روپ دی لو وچ لنگھ گئے سن پر مین اوہ اگاہہ نکلتا چاہندی سی۔ بیر شگی دی نوہہ دا گھنڈ چک کے دیکھیا فیر اپنے کچے ہتھ دی پچی چوں اک چھلا لاه کے شگی نوں دیندیاں آکھیا۔

”سو کے دا مرض اے۔ اللہ سچا کرم کر لسی۔ کچھ دیہاڑے لگ جاسن۔“ شگی چاؤ چائی سلام کردی پچا نہہ ہوئی۔

اک پہر دن لنگھ گیا۔ جاندے دسا کھ دی ڈھپ لمبزاں دے کوٹھے کندھاں

میدی، دیزے ج کھل گئی۔ جنداں دی واری نہیں سی آری۔ اوس دے پالے وچ بیا مکھن گھس کے گھیبو جن لگا تے اوہ اڈاری مار کے ہیر دے ہیراں وچ جا بھئی تے اپنیاں نزدیاں اکھاں ہیر دیاں اکھاں وچ پا کے ایتا کو لما تکیا کہ ہیر نوں کنہنی چھڑ گئی۔ اوہ فٹے نال گھیا۔

”کون ایس توں؟“ بیر نے اپنے دونوں ہیر سنگیز کے پٹک تے رکھ لے۔ جنداں کی جاری سی۔ فیر اوہدی تھاں تائی روشاں بولی۔

”شاہ جی! اے شوہدی میہڑ اے۔ ایندے حق وچ دعا کرو۔“

بیر نے غور نال جنداں ول تکیا۔ اوس نوں ایس مرل ٹوئی وچ مرید نی جن والی کوئی گل نہ دی۔ نہ اوہ سوئی۔ نہ جوان تے نہ چنپل۔ جڈا نچ جیویں اکا نہہ دامنڈھ۔ کھروا تے کرنگا۔ جنداں نے خورے کیہ سوچ کے ہتھ اگاہہ دودھایا۔ شاہ جی نے چمنڈ کے پرانہہ کر دتا۔ جنداں گوڈے پھڑ لے۔ بیر گوڈیاں اتے چادر پالنی تے اُچاؤ لیا۔

”ایس نوں لے جاؤ۔“

”ڈاڈھ سے چر دی جنہی آں بیر! میری واری نہیں آئی۔ کد آوے گی دس تے سہی۔ کد آوے گی۔ میں پچھ کے جاساں پتہ لے کے جاساں۔“

”اوئے دفعاں ہو۔“ بیر دے سچ بیٹھے چلیے نے جنداں نوں کھچیا۔ جنداں دونوں باہواں پٹک تے کھلا ر دتیاں۔ بیر سراہندی دل کھسکی جا رہیاسی تے آکھدا سی۔

”ایس نوں اتیتوں لے جاؤ ایندے وچ کچھ نہیں۔ نہ نورائے نہ نارائے۔

رتاں اگے دودھیاں تے جنداں نوں کلاوے وچ لے کے دھرو لیا۔“ بی! بندہ

پچھے تو تیں کیہ لون آئی ایں۔“

جنداں پسر گئی تے بیر دے پٹک دے پینڈاں والے پاویاں وچ ہیر پھسا کے

جیکساں مارن لگ پئی۔ زنانیاں تک تے ہتھ رکھ کے آکھیا۔

”دھروئی خدا دی نی۔ جنداں! اج تیرے تے کائی جن آن لتھانیں۔“
 زنانیاں لا زور رہیاں پر جنداں تے جیویں بیٹھی بیٹھی آکڑ گئی سی۔ پیر دل انج
 مکدی رہی جیویں اوس دے ڈیلے پتھر دے سن۔ بلکہ وٹیاں دے تے تن ریت دا۔ فیر
 مکدیاں مکدیاں جنداں دیاں پتھر اکھاں چوں چشمے پھٹ پئے۔ بلکہ ہلن لگ پئے۔
 ”پیرا! میں تے کجھ وی نہیں کیتا۔ فیر میں کیوں پھڑی گئی۔ میں سوچیا میرا رب
 اے۔ لوکیں آکھدے میں پیر رب دارا ہندا اے۔“

توں۔ توں راہ ایں کہ رب ایں۔ مینوں تے توں بندا دی نہیں جاپدا۔ توں
 میتھوں ڈر گیا ایں۔ مینوں پتہ اے توں میتھوں ڈردا ایں۔ میتھوں سمجھوں ڈردے نیں۔
 میں تہانوں سمجھناں نوں ڈرا سکدی ہاں۔ میں تے آپ رب آں ڈران والا۔ ہا۔ ہا۔ ہا
 دے لوکو پیر دا بھرم کھل گیا جے۔ رب دا بھرم کھل گیا جے۔ رب مینوں پیدا کیتا۔ تے فیر
 میتھوں ڈرن لگ پیا۔ واہ..... ہا..... ہا..... ہا۔

اگلے دن تے فیر کئی دھاڑے شاہ جی بہتیرے دم جھاڑے کیتے ڈنڈے سوئے
 مارے۔ جنداں دے اندر جیہڑی جنگ چھڑی سی اوہ ودھدی گئی۔ لوکیں اوہنوں پیرنی کر
 کے پوچن لگ پئے پر اوہ اکو گل آکھدی۔
 ”رب گھوڑا اے تے بھ گھوڑا اے۔“

